

О. О. Сташкевич

**ГЕНЕАЛОГІЯ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ
ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Київ – 2015

УДК 1: 316.3]:316.722:929.5
ББК 87.667.111.2:87.667.2
С 78

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту управління та економіки освіти
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол № _____ від 1 грудня 2015 року)*

За науковою редакцією
доктора філософських наук, професора В.П. Беха

Рецензенти: *Зайцев М.О.* – доктор філософських наук, професор;
Базалук О.О. – доктор філософських наук, професор

Сташкевич О.О.

С78 Інтелектуальна цивілізація : монографія / за науковою ред. В.П. Беха.
– К. : «МП Леся», 2015. – 180 с.
ISBN 978-966-7166-34-2

У монографії обґрунтована концепція генезису інтелектуальної цивілізації як нового типу організаційного взаємозв'язку особистості й суспільства. Визначено, що зміна типів цивілізацій залежить від зміни форм сприйняття людиною смислів. Проводиться ретроспективний аналіз саморозгортання планетарної спільноти в горизонті цивілізаційного розвитку. Планетарне людство як особистість подано як підставу, а суспільство знань – як умову породження інтелектуальної цивілізації. Природу її обґрунтовано як духовну субстанцію Всесвіту; суть її подано як специфічний зв'язок особистості та специфічного інтелектуального середовища, що ґрунтується на взаємодії смислових полів; зміст її репрезентовано як сукупність процесів інтелектуальної взаємодії смислів, суб'єктивованих у структурі ноосферної особистості та об'єктивованих у планетарному просторі – ноосфері та поза її межами. Теорію інтелекту розглянуто як когнітивне осмислення її формування. Визначено особливості й перспективи становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні. Окреслено напрями та шляхи його оптимізації в умовах входження України до ЄС.

Така концепція генезису інтелектуальної цивілізації може використовуватися як елемент вузівських курсів для підготовки фахівців-теоретиків, що спрямовані на розробку теорії інтелекту, ноосоціогенезу і ноокосмогенезу, а також менеджерів, що мають забезпечити ефективне управління знаннями та інтелектуальним капіталом в умовах подальшої глобалізації й інформатизації.

ISBN 978-966-7166-34-2

ББК 87.667.111.2:87.667.2

© О.О. Сташкевич, 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕОЛОГІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....	10
1.1. Інтелектуальна цивілізація як головне поняття дослідження.....	10
1.2. Ретроспективний аналіз саморозгортання світової спільноти в горизонті цивілізаційного алгоритму розвитку	28
1.3. Підходи, принципи, методи дослідження інтелектуальної цивілізації	45
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	59
2.1. Роль особистості у становленні інтелектуальної цивілізації.....	60
2.2. Суспільство знань як передумова формування інтелектуальної цивілізації	77
2.3. Філософська рефлексія інтелектуальної цивілізації: природа, суть і зміст.....	85
2.4. Теорія інтелекту як теоретичне осмислення інтелектуальної цивілізації.....	100
РОЗДІЛ 3 ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕОЛОГІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ.....	119
3.1. Особливості становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні	119
3.2. Проблеми в становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні та шляхи їх подолання	141
ПІСЛЯМОВА	155
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	162
ДОДАТКИ	178

ПЕРЕДМОВА

XXI століття характеризується набуттям нових форм цивілізаційного зсуву: спостерігається стійке збільшення масштабів застосування інформаційних технологій, створення штучного інтелекту і зрощення людини з комп'ютером, підвищення ролі знань і як результат формування економіки знань та суспільства знань. Відмічається зацікавлення науковців гуманітарних та прикладних наук свідомістю, її когнітивними характеристиками, інтелектом. Так, в економіці та менеджменті виходить на передній план інтелектуальний капітал, який визнають за провідний фактор визначення конкурентоздатності економічних й соціальних систем сьогодення. Тому питання інтелекту, його ролі у трансформації суспільства, впливу на цивілізацію в цілому є актуальним для сучасних філософських досліджень. Однак вказані зміни, що викликані науково-технічним прогресом, засвідчують, що існує певна проблемна ситуація – ті світоглядні парадигми, що існували до цього та пояснювали суспільні трансформації вже втрачають своєї актуальності. Це викликає потребу у перегляді світоглядних засад на майбутнє людства, вивченні причин потенційних змін та умов в яких буде розвиватися людство. В цілому актуалізується наукова проблематика соціально-філософського дослідження передумов, механізмів і перспектив «цивілізаційного підйому» планетарної спільноти.

У монографії Сташкевич Оксани Олександрівни здійснено нові наукові розробки соціально-філософського характеру щодо аналізу передумов, чинників та особливостей генезису інтелектуальної цивілізації та доведено, що це новий тип взаємодії людини і суспільства. В тому числі розкрито зміст та сутність інтелектуальної цивілізації, визначено її генезис, що формується під впливом духовного розвитку планетарного людства як особистості й суспільства знань, що ґрунтується на організаційній взаємодії смислів та функціонуванні у вигляді локальних смислових «полів/егрегорів»; доведено, що історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, котрі детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту від архетипів до «космічного смислотворення»; обґрунтовано, що форма буття смислу в континуумі семантичного Всесвіту визначає тип цивілізації.

Автор визначила, що інтелектуальна цивілізація є типом організації планетарного соціального життя людини і способом відтворення її соціальності. Така форма людського життя може бути сформована коли домінуючими цінностями стануть інтелект і духовний розвиток людини, а системоутворюючими чинниками будуть виступати смисли і наукове знання. Наявні смисли детермінуватимуть породження інноваційних смислів особистістю і в кінцевому підсумку утворюють специфічні смислові поля/сегменти в структурі ноосфери, в результаті чого забезпечується самоорганізація буття й подальший розвиток планетарного світу.

Запропонована автором концепція може стати підґрунтям для подальших прогностичних розробок у сферах визначення перспектив загальнопланетарного буття людини, динаміки переростання суспільства знань в інтелектуальне суспільство, характеру випереджального розвитку суспільства знань щодо особистості і особистості щодо інтелектуального суспільства. У методологічному контексті вона може бути використана на практиці як когнітивний засіб розробки стратегії коеволюційного розвитку особистості людини і суспільства, а також у підготовці інформаційних технологій управління планетарним життям, що будуть відповідати потребам майбутнього етапу цивілізаційного розвитку.

Робота унікальна за постановкою проблеми та наслідками для соціального життя нинішніх та майбутніх поколінь, адже завдяки даній роботі є можливість перебудування системи виховання та освіти молоді, а саме побудови програми виховання дітей та молоді; створення на цій базі моделі розвитку інтелектуалізації суспільства; впровадженні спеціального курсу для студентів педагогічних та управлінських спеціальностей з метою формування актуальних вмінь і навичок управління інтелектуальним потенціалом суспільства. В цілому ж представлена концепція інтелектуальної цивілізації демонструє важливість розробки державної політики та стратегічних планів роботи в сфері інтелектуального простору суспільства.

Юлія Володимирівна Бех
доктор філософських наук, професор
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

ВСТУП

Тенденції розвитку світового співтовариства на сучасному етапі свідчать про те, що ми стаємо свідками не тільки зміни століть і тисячоліть, але і активними учасниками інтелектуального розвитку, що наразі відбувається в масштабах планетарного людства.

Сучасний світ переживає глобальність впливу науково-технічного прогресу, а людина дедалі активніше спрямовує свою перетворювальну діяльність на конструювання та створення штучних форм дійсності. Зростає роль людського фактора в суспільному житті. *Тому, застосування генеалогії, знаючи, що генеалогія – галузь наук, знань про походження родів, окремих осіб, їхні родинні зв'язки, в дослідженні дасть можливість визначити формування інтелектуальної цивілізації.*

Значна частина науковців обстоює ідею нового етапу еволюції соціальної форми організації життя людини, що отримує характер інтелектуальної. Але водночас існує думка і про те, що сучасний етап суспільного розвитку можна вважати модернізацією індустріального суспільства, коли якісних змін не відбувається.

Отже, важливим виявляється визначення загального напрямку трансформації суспільства та суспільних відносин, аналіз його особливостей, вірогідних проблем, пов'язаних із новим типом суспільства, а також можливих перспектив його розвитку.

Актуальність теми дослідження визначається об'єктивними процесами, дія яких свідчить про якісні зміни в способі відтворення соціальності людини в еволюційному підйомі планетарної спільноти. Кардинальні зміни у стилях життя і мислення призводять до того, що планетарна людина переходить на якісно новий етап розвитку, який у наш час супроводжується рухом до інформаційної, а згодом – до інтелектуальної цивілізації. Причому, стрімкість і складність цивілізаційних змін нестримно наближає планетарну спільноту до порога сингулярності. З огляду на це важливо більш детально дослідити механізми цивілізаційного підйому планетарної спільноти, засобами соціально-філософського аналізу.

Становлення інтелектуальної цивілізації має багатфакторну обумовленість, тому її дослідження потребує міждисциплінарного підходу, який синтезував би відповідні здобутки соціальної філософії та філософської антропології.

Практична необхідність дослідження проблем цивілізаційного розвитку планетарної спільноти викликана швидкістю і складністю соціальних змін, притаманних індивідуальному й суспільному життю, під впливом яких планетарна спільнота нестримно наближається до порога сингулярності. Відкритими щодо сингулярності залишаються фундаментальні питання про її існування, час настання і темпи зростання технологічних змін. Інформаційно-комп'ютерні та інші технології нині розвиваються експоненціально. Це добре видно на прикладі iPhone. Остання модель iPhone 6s, що презентована виробником у 2015 році, за критерієм зростання продуктивності в 40 разів потужніша першої. Цей технологічний стрибок стався лише впродовж 6 років.

Водночас людство впритул наблизилось до створення штучного інтелекту і зрощення людини з комп'ютером. 8 жовтня 2013 року офіційно стартував міжнародний проект Human Brain Project. Його основною метою є стимуляція діяльності людського мозку. По суті, йдеться про намір створити машину, яка думатиме так, як людина. За прогнозами науковців, створення програмно-машинного комплексу, інтелектуальні здібності якого відповідатимуть людині, завершиться вже у 2020 – 2025 роках. Зовсім нещодавно IBM Watson навчився ставити медичні діагнози людям і почав «викладати». Програмно-машинний комплекс виконує це краще, ніж люди, тому його почали використовувати в навчанні студентів.

Втім, залишається проблемна ситуація у сфері перспектив суспільного розвитку. Тому мають бути сформовані цілі стратегічного управління соціальним розвитком планетарної спільноти, оскільки зараз існує загроза занепаду людських можливостей по засвоєнню й продукуванню смислів, позаяк у молоді переважає «кліпова свідомість». Нині планетарний світ підходить до точки поліфуркації в стані соціальної сингулярності, тобто до періоду надзвичайно швидкого організаційного і технологічного прогресу. Графік науково-технічного прогресу стає практично вертикальним, а чим вищі темпи соціального розвитку планетарної спільноти, тим далі в просторі й часі нам потрібно бачити власне майбуття. З огляду на все вищезазначене актуалізується наукова проблематика соціально-філософського дослідження передумов, механізмів і перспектив «цивілізаційного підйому» планетарної спільноти у напрямі становлення інтелектуальної цивілізації.

Теоретико-методологічну базу соціально-філософської специфіки і перспектив дослідження сучасного типу суспільств, розвитку сучасної цивілізації та інформатизації, зокрема в умовах глобалізації, склали праці В. Андрущенко, В. Астахової, У. Бека, Д. Белла, В. Беха, П. Бергера, І. Валлерстайна, Е. Гідденса, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, Н. Еліаса, В. Зінченка, М. Кастельса, М. Култаєвої, К. Субірі, Ю. Габермаса, О. Тоффлера, А. Турена, Ж. Фурастьє, П. Штомпки, Л. Сохань та ін.

Серед теоретичних наробок філософської антропології, які стосуються осмислення долі і перспектив людини у контексті сучасного цивілізаційного розвитку для нас мали праці М. Гайдеггера, М. Бердяєва, В. Соловійова, С. Франка, М. Шелера, Ж. П. Сартра, П. Тейяра де Шардена, В. Налімова, М. Мойсеєва.

Ми також спиралися на теоретичні напрацювання постгуманізму розкриті в роботах Л. Альтюссера, Н. Бадмінгтона, Р. Барта, Ж. Бодрійяра, М. Гайдеггера, Ж. Ліотара, В. Ляха, Е. Морена, В. Пазенка, Б. Рідінгса, О. Соболь, О. Трубнікової, Ф. Фенона, М. Фуко, Д. Херевея.

Ми також взяли до уваги ідеї трансгуманізму висвітлені у роботах Н. Бострома, Дж. Д. Бернала, Ф. Віларда, Д. Гакслі, А. Гордєєва, Е. Дрекслера, Р. Етгінджера, Ф. Есфандіара, О. Єрьоміна, С. Корсакова, Р. Курцвейла, Е. Леруа, М. Мінські, М. Мора, Д. Пірса, Е. Фінберга, М. Федорова, Дж. Б. С. Холдейна, К. Ціолковського, П. Тейяра де Шардена.

Розвиток людської особистості крізь призму постантропології висвітлені в дослідженнях Г. Джелала, А. Дугіна, А. Ковальова, А. Лантух, М. Мирошніченко, Н. Меркулова, А. Негри, І. Степаненко, М. Хардта, С. Хоружого.

Проблеми інтелекту, інтелектуального розвитку особистості є предметами дослідження К. Альбуханової-Славської, Б. Ананьєва, Є. Андроса, Д. Богоявленської, Дж. Брунера, О. Брушлінського, Л. Веккера, М. Холодної, В. Дружиніна, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Л. Когана, та ін.

Проблемам цивілізації людини як її джерела та залежності між людиною і типом зв'язку в соціальному світі присвячені праці І. Бойченка, М. Бойченка, В. Вернадського, С. Гудожника, Л. Гумільова, Г. Ділігенського, Б. Єрасова, З. Самчука, Н. Скотної, С. Мартинюк, М. Мойсеєва, Г. Клімова, Л. Олеха, І. Предборської, Ю. Яковця.

Взаємозв'язок планетарної спільноти із зовнішнім середовищем буття розглянуто у працях В. Буданова – «квантово-синергетична антропологія», А. Госвами – «самоусвідомлюючий Всесвіт», А. Мінделла – «квантовий розум», К. Ціолковського – «променисте людство» і дістав подальшого розвою в працях Д. Бека – «спіральна динаміка», Д. Бома – «холономний підхід», К. Уїлбера – «інтегральний підхід», Б. Величковського – «еволюція свідомості», Д. Деннета – «інтелектуальний розвиток» та ін.

Мета роботи полягає у визначенні передумов, чинників та особливостей генезису інтелектуальної цивілізації як нового типу взаємодії людини і суспільства.

Об'єкт дослідження – планетарне життя як соціально-історична взаємодія людини-суспільства-природи.

Предмет дослідження – духовний вимір інтелектуальної цивілізації як якісно нового типу планетарного життя.

Методологічна основа дослідження визначається інтегрованим підходом, який поєднує на комплементарних засадах синергетичний, діалектичний, когнітивний, системний підходи і спирається на принципи об'єктивності та цілісності, причинності, взаємозв'язку, розвитку, а також комплекс загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів. У роботі застосовано: діалектичний метод, завдяки якому отримана можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його суперечливих характеристиках, соціальних та інших взаємозв'язках і залежностях; синергетичний метод, який дозволив висвітлити самоорганізаційні механізми генезису інтелектуальної цивілізації; метод системного аналізу для інтегративної теоретичної реконструкції національного контексту нової філософської парадигми пояснення системного характеру процесів глобалізації сучасного планетарного світу; порівняльний метод використано для співставлення парадигмальних ідей ноосоціогенезу та пріоритетних цілей цивілізаційного розвитку планетарної спільноти під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників; історичний метод, який допоміг осмислити історичні етапи визрівання людини і еволюційну зміну цивілізацій; метод структурно-функціонального аналізу використано для розкриття змісту соціальної взаємодії і функціонального взаємозв'язку людини і суспільства.

Розділ 1

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕОЛОГІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

1.1. Інтелектуальна цивілізація як головне поняття дослідження

Завданням цього підрозділу є формалізація предмета дослідження і визначення його характеристик, що впливають з наявної наукової літератури та інших джерел. Щоб дослідити це питання, а саме: інтелектуальна цивілізація, основою якої є інтелект людини, потрібно визначитись з категоріальним апаратом, що допоможе розкрити взаємозв'язок людини і суспільства, які на сучасному етапі історичного розвитку набувають інтелектуального характеру.

Отже, аналіз предмета дослідження розпочнемо з визначення його складових «цивілізація» і прикметника «інтелектуальна».

Щодо визначення поняття «цивілізація», то аналіз літератури з питань, пов'язаних з явищем цивілізації, звертає увагу на те, що цей термін має досить неоднозначне розуміння.

Етимологія терміна «цивілізація» походить від латинського слова «громадянин», тобто «civilis», означає – вихований, гідний громадянин з високим рівнем освітнього і культурного розвитку. Цей термін мав два значення: те, що стосується приватного життя людини і її громадянських функцій; те, що є соціальним, корисним для громадян [57, 15].

Розглянемо зміну змісту цього поняття в часовому вимірі.

Поняття «цивілізація» визначає рівень і ступінь суспільного розвитку, матеріальної і духовної культури, яка прийшла на зміну варварству чи ранній античності, коли, за Аристотелем, світ поділявся на «вільного» і «раба за природою». Активно термін вживається в XVII столітті як дієслівна форма «цивілізувати» у «Загальному словнику» А. Фуретьєра (1690 р.) [75].

Спробу встановити час появи терміна одним з перших зробив французький історик Люсьєн Февр. У своїй праці «Цивілізація: еволюція слова та групи ідей» [187, 239] науковець дійшов висновку,

що вперше термін у друкованому вигляді з'являється в праці «Давність, викрита у своїх звичаях» (1766) французького інженера А. Буланже, який писав: «Коли дикий народ стає цивілізованим, ні в якому разі не варто вважати акт цивілізації закінченим після того, як народу дано чіткі та незаперечні закони: потрібно, щоб він ставився до даного йому законодавства як до триваючої цивілізації» [187, 278].

Існує й така думка, що поняття «цивілізація» вперше було використане у французькій літературі маркізом де Мірабо у 1757 р., а в англійській – у 1767 р. [117, 6], тобто практично водночас. Це свідчить про сам дух світосприйняття епохи, що вимагала нової дефініції [97].

У науковий обіг поняття «цивілізація» ввів шотландський філософ А. Фергюсон, автор твору «Нарис історії громадянського суспільства» (1767) [189, 124]. Саме під ним він розумів те, що відрізняє людину і людське суспільство від тваринного світу, і те, що відрізняє одне суспільство від іншого. А. Фергюсон виокремлює три стадії господарського розвитку людства: дикунство (головні заняття – мисливство та рибальство), варварство (головне заняття – скотарство), цивілізація (головне заняття – орне землеробство). І лише 1877 року в праці «Стародавнє суспільство, або Дослідження шляхів людського прогресу від дикунства через варварство до цивілізації» американський вчений Л. Морган позначає терміном «цивілізація» вищу після дикунства та варварства історичну епоху, що характеризується впорядкованістю суспільного ладу, виникненням класів, держави, приватної власності [143, 28].

Ознаки цивілізованості включають також: розвиток землеробства і ремесел, класове суспільство, наявність держави, міст, торгівлі, приватної власності і грошей, монументальне будівництво, «досить» розвинену релігію, писемність і т. ін. [48].

У ХІХ столітті європейські історики, отримавши перші відомості про східні суспільства, дійшли висновку, що між товариствами, які знаходяться на стадії цивілізації, можуть існувати якісні відмінності, що дозволило їм говорити не про одну цивілізацію, а про декілька цивілізацій [74, 62].

Французькі соціологи Е. Дюркгейм і М. Мосс зараховували до цивілізацій значні ідеологічні, художні, культурні та політичні цін-

ності та рухи, стверджуючи, що цивілізації виходять за просторові та часові межі тієї чи іншої історичної спільноти. Вони є елементами в житті суспільства, що можуть передаватися, зокрема, як форми державного правління Греції та Риму чи надбання епохи Відродження [117, 7].

У Росії термін «цивілізація» поширився лише в 60-х роках ХІХ століття. Цим російська наука завдячує теоретичним напрацюванням М. Данилевського – історика, біолога, соціолога, автора праці «Росія і Європа» [50]. Саме він вважається засновником цивілізаційного підходу до історичного процесу. М. Данилевський стверджував, що головні суб'єкти цього процесу – не держави чи нації, а культурно-релігійні спільноти (культурно-історичні типи) [162, 114].

Майже до ХХ ст. поняття «культура» і «цивілізація» вживалися як синоніми. Дійсно, між культурою і цивілізацією є багато спільного. Вони нерозривно пов'язані між собою, взаємно переплітаються і взаємно пов'язуються. Одними з перших на це звернули увагу німецькі романтики, які зазначали, що культура «переростає» в цивілізацією, а цивілізація переходить у культуру. Цивілізованість з необхідністю припускає наявність певного рівня культури, що, в свою чергу, містить у собі цивілізованість. Деякі вчені нібито розчиняють культуру в цивілізації, інші ж роблять зворотне, надаючи останній досить широкого значення.

Першим різницю між цими поняттями побачив І. Кант, який визначив культуру як те, що слугує духовному розвитку людства і за своєю суттю є гуманістичним. І. Кант розрізняв поняття «культура виховання» та «культура вміння», їм він протиставляв суто зовнішній «технічний» тип культури, який назвав цивілізацією. Тобто, якщо слідувати за І. Кантом, то культура сприяє самореалізації особистості, а цивілізація створює умови вільного духовного розвитку людини.

Передбачення І. Канта цілком справдилось у ХХ ст. Бурхливий розвиток техніки призвів до уповільненого розвитку культури. Цивілізація, позбавлена духовної суті, породжує небезпеку самознищення всього живого.

Німецький соціолог О. Шпенглер у книзі «Закат Европы», показав розбіжності і несумісності між культурою і цивілізацією. Він ро-

зглядав цивілізацію як занепад культури: «Цивілізація є неминучою долею культури, ...логічним наслідком, завершенням і результатом культури» [215, 43].

Концепції циклічного культурно-цивілізаційного розвитку А. Тойнбі [176, 45] притаманне тяжіння до емпіризму в поясненні механізму функціонування всіх людських культур. Історичний процес, на його думку, це – коловорот «локальних цивілізацій», заміна однієї цивілізації іншою. «Локальна цивілізація» – це стійка єдність людей, яка виникає в певному регіоні й базується на певних архетипах і спільних духовних цінностях та традиціях. Як наслідок, всесвітня історія набуває вигляду мозаїчного панно, складеного багатолінійним розвитком суверенних культур, які розташовані паралельно в часі і співіснують поруч [99, 36].

Рушійною силою цивілізацій, за А. Тойнбі, є не лише Провидіння, Доля, «генетичний код», а й людський фактор – творча еліта, яка відповідає на виклик природного і соціального середовища і веде за собою пасивну масу [177, 45]. Прогрес людства А. Тойнбі вбачав у духовній досконалості і сходженні до єдиної синкретичної релігії [65, 123].

На відміну від О. Шпенглера, який цілісно розглядав російську культуру, включаючи до неї й інші східнослов'янські культури, зокрема і українську, А. Тойнбі відводив українському й білоруському культурно-історичним типам місце посередника між західно- і східнохристиянською локальними цивілізаціями. А. Тойнбі довів, що за всієї відмінності і несхожості культур різних народів усі вони належать до єдиної цивілізації і у своєму розвитку рано чи пізно проходять ідентичні етапи, для яких характерні однакові риси, а якщо й мають свої особливості, суть їх – єдина [166, 337]. Роблячи акцент на духовному аспекті «локальних цивілізацій», вчений вважав релігію головним і визначальним її елементом.

У Шпенглера культури абсолютно відокремлені одна від одної. У Тойнбі ж ці відносини хоча і мають зовнішній характер, але становлять частину життя самих цивілізацій. Для нього надзвичайно важливо, що деякі суспільства, приєднуючись до інших, забезпечують тим самим безперервність історичного процесу [155, 28].

За Ф. Броделем, культурам відповідають суспільства, які «виробляють» менше безладу (ентропія) та які мають тенденцію безкінеч-

но підтримувати притаманний їм початковий стан. Це і означає ту обставину, що вони постають перед нами суспільствами без історії та прогресу. Тоді як наші суспільства (які відносяться до сучасних цивілізацій) використовують для свого функціонування різницю в потенціалах, що реалізуються за допомогою різних форм соціальної ієрархії. Таким суспільствам вдалося здійснити всередині себе ту соціальну нестійкість, яку вони використовують для виробництва водночас великого порядку, оскільки є суспільствами з використанням машинного виробництва та великого безладу меншої ентропії в плані відносин між людьми [22, 46]. Наявність чи відсутність міст – найбільш істотний зовнішній прояв різниці між «культурами» та «цивілізаціями».

Внаслідок несумісності характеру культури і суті цивілізації людське життя постає суперечливим. Суспільний занепад народів завжди починається з того, що люди дедалі більше й частіше повторюють відомі здобутки культури і щораз менше створюють нові культурні цінності. Більше того, людина може використовувати різні копії культурних цінностей і таким чином бути цивілізованою, але залишатись при цьому некультурною, рабом чужих ідей, знань, цінностей [141].

Концепції цивілізаційного розвитку дають підстави виокремити наступні основні підходи до визначення поняття «цивілізація»:

1) цивілізація використовується в значенні певного рівня розвитку людського суспільства (Л. Морган, Ф. Енгельс).

Л. Морган дотримувався періодизації історії, що включала три етапи: дикунство, варварство і цивілізацію, причому перші дві стадії були ним детально розроблені і розбиті на три щаблі (нижчий, середній і вищий) кожна. На стадії дикунства в людській діяльності панували полювання, рибальство і збиральництво, була відсутня приватна власність, існувала рівність. На стадії варварства з'являється землеробство і скотарство, виникає приватна власність і соціальна ієрархія. Третя стадія – цивілізація – пов'язана з виникненням держави, класового суспільства, міст, писемності і т. ін.

Морганівська періодизація стала основою для наукового вивчення докласового суспільства і його переходу до класового (цивілізованого). Морганом були відкриті два принципово різних типи суспільств, що змінювали одне одного в ході суспільного розвитку:

перший за часом – заснований на особистості і особистих відносинах (фактично, йдеться про рід); другий – заснований на території та приватній власності і являє собою державу [186, 152].

Ф. Енгельс стверджував, що в період цивілізації «відбувається перший великий поділ суспільства на клас, який експлуатує, і експлуатований клас», що являє собою істотну характеристику громадської організації на шаблі цивілізації [111, 177].

На основі і як закріплення суспільного поділу праці виникає розчленування громадської організації на місто і село і закріплення їх протилежності, а звідси – і протиріччя між ними [212, 23];

2) цивілізація розуміється як певний культурно-історичний цикл у розвитку народів. У цьому випадку цивілізація є синонімом культури (А. Тойнбі, М. Данилевський).

За Тойнбі, історичний процес – це коловорот «локальних цивілізацій», заміна однієї цивілізації іншою. Кожна цивілізація являє собою замкнутий і незалежний від інших світ. Звичайно, цивілізації, повністю ізольованої від зовнішніх впливів, мабуть, не існує. Але все ж кожна з них має відносну самостійність, достатню для того, щоб можна було, аналізуючи хід її історії, абстрагуватися від впливу на неї з боку інших цивілізацій. Географічні межі сфери, займаної будь-якою цивілізацією, з часом можуть змінюватися. Але жодне з досліджуваних суспільств не охоплює всього людства, не поширюється на всю населену Землю і не має ровесників серед товариств свого виду [177, 45].

М. Данилевський вважав, що кожна цивілізація проходить у своєму розвитку періоди змужніння, старіння й загибелі, що існує безліч цивілізацій, які всі разом виражають нескінченно багатий геній людства [211];

3) цивілізація означає вищий ступінь розвитку культури, що пройшла свій апогей і стала на шлях занепаду. Такий підхід різко протиставляє цивілізацію і культуру (О. Шпенглер) [99, 136].

Науковець вважав, що існує стільки світів, скільки людей і культур. Він – прихильник історичного релятивізму, який відкидає закономірну єдність усесвітньо-історичного розвитку. Історія розпадається в нього на певні незалежні, неповторні, замкнені циклічні культури, особливі надорганізми, що мають індивідуальну долю й переживають періоди розквіту і занепаду. Шпенглеру притаманний фаталізм, заперечення поняття історичного прогресу [99, 137].

На сьогодні, з врахуванням більшості сучасних концепцій, склалися розуміння «цивілізації» у широкому та вузькому значеннях.

У широкому розумінні, цивілізацію розглядають як стійку соціокультурну спільність (культурно-історичний тип) людей і країн, як синонім культури або конфесійного світу (християнського, мусульманського тощо). У вузькому значенні, цивілізація як суперетнос – це народи, консолідовані певною духовною спорідненістю, психологічною схожістю і взаємними симпатіями (компліментарністю) [49, 69].

На нашу думку, цивілізація являє собою форму організації соціального життя людини, яка залежить від розвитку особистості, а розвиток особистості залежить від розвитку духовних цінностей і потреб, із форм сприйняття смислів останніх і змінюється тип цивілізацій.

Розподіл загальних суспільних благ серед всього людства набуває в сучасному світі особливого розмаху. Р. Арон писав: «Ми знаходимось на тій стадії розвитку, коли ми виявляємо одночасно відносну істинність концепції цивілізації та необхідність подолання цієї концепції. Фаза цивілізацій закінчується та людство переходить на нову стадію розвитку, стадію єдиної цивілізації, здатну поширитись на весь Всесвіт» [22, 38].

Процес переходу від одного типу цивілізації до іншого не можна обмежувати чіткими хронологічними межами: про прихід того чи іншого типу цивілізації ми можемо говорити лише тоді, коли починає працювати критерій, що визначає якісну зміну системи, у нашому випадку – це домінуючий спосіб задоволення людиною своїх потреб [115, 35].

На процес зростання потреб людини впливають цінності, які виступають, як і поділ праці, головним критерієм формування цивілізацій.

Цінності виникають як об'єктивна історична закономірність, що обумовлюється формуванням поділу праці у сфері духовного виробництва. Зміст цінностей становлять інтереси, що виокремилися в процесі становлення людського суспільства і мають духовний характер, адже являють собою певну концентрацію почуттів і думок, що відображається в існуванні категорій краси, істини, добра, справедливості тощо.

В основі цінностей знаходяться ті потреби, здійснення яких формує певні інтереси як орієнтацію на засоби реалізації актуальних потреб. У свою чергу, інтереси сприяють формуванню відповідних цінностей, які створюють умови для реалізації актуалізованих потреб. Їх розвиток залежить від рівня розвитку суспільної людини, ступеня задоволення тих чи інших потреб, вирішеності завдань, які ставить перед собою людство в різні епохи суспільної історії.

Друга група факторів, що впливає на процес зростання потреб – об'єктивні зміни, які відбуваються у сфері суспільного буття. Це зміни в науково-технічній базі суспільства, технологічні новації, економічні перетворення тощо.

Розглянувши основні критерії формування цивілізацій як соціальних спільнот, ми можемо сказати, що з розвитком цінностей розвивається і людська особистість, знаючи, що людина та цивілізація розглядаються як взаємопов'язані елементи, розвиток одного із яких закономірно викликає і зміни в другому. Але пріоритетною ланкою в цій зв'язці є людина як продуцент певного типу зв'язку із суспільством, а цивілізація – як продукт, тобто саме спосіб цієї взаємодії [115, 36].

Класичні соціальні і історичні концепції ґрунтуються, як правило, на ідеї універсальної історичності, що осмислює соціально-історичний процес в його єдності і загальній спрямованості. Різноманітність історичної і соціальної реальності розглядається лише як інваріанти такої еволюційно-структурної цілісності. Тепер ми можемо погодитись із саморозгортанням планетарної спільноти, що подається у монографічній праці «На порозі сингулярності» [18, 52] (Див. Додаток А.)

Історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії зміни інтелектуальних домінант: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – «космічне смислотворення». На практиці це означає, що тепер ми можемо використати наше знання про метаморфози розуму людини в ході культурно-історичного процесу як методологічні засоби пояснення еволюційного процесу в планетарному просторі і пояснювати ним зміну цивілізацій.

Маючи такі переходи, ми повинні розглянути їх як алгоритм саморозгортання організаційної єдності смислогенезу, суб'єктивованого і об'єктивованого соціального світу, оскільки предметом істинного соціального знання і критерієм його справжньої науковості є загальні процеси і явища, що повторюються. Звідси – обов'язкова риса класичних концептуальних побудов – виокремлення необхідної стадіальності або етапності загального історичного розвитку планетарної спільноти. Основа виокремлення таких стадій і етапів – відтворення еволюційної матриці, що повторюється, в умовах, які розрізняються.

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації, коли здійснюється перехід до нової фази, домінуючими стають інтелектуальні зв'язки особи і суспільства, її входження у соціальний інтелект. А оскільки інтелект людини і суспільства являє собою інформаційну підсистему розуму, головну роль у соціалізації особи починає відігравати інформаційне середовище з його когнітивними структурами і механізмами, технологічними засобами [102].

Отже, доцільно перейти до розгляду другої частини головного концепту дослідження, а саме: висвітлення поняття прикметника «інтелектуальне», для чого розглянемо появу терміна «інтелект» та основні підходи до його визначення.

Людина застосовує інтелект для обробки наявної інформації, наприклад, з метою побудови або вдосконалення розуміння, позиції, стратегії, методу, правила, комбінації, відношення, пояснення, рішення, плану чи цілі.

Класичне визначення природного інтелекту людини етимологічно виводиться з латинського слова «intellectus», що означає триєдність пізнання, розуміння і розуму. Фактично, термін «intellectus», складається з трьох терміноелементів «in – tela – lectus», і буквальный переклад цієї фрази буде наступним – лежить в (посеред) тонкої структури [76, 229].

Розглянемо основні погляди на визначення поняття «інтелект».

Аристотель першим теоретично обґрунтував інтелект як уподібнення світу речей за допомогою чуттєво сприйнятних форм – образів предметного світу, а також одним з перших застосував сутнісний дослідницький підхід до вивчення інтелекту [76, 230].

Індивідуальний інтелект складається по мірі того, як утворюються, генералізуються і закріплюються основні розумові операції – аналіз, синтез, узагальнення. Безсумнівно, аналіз процесуально динамічних характеристик інтелектуальної діяльності є одним із пріоритетних напрямів вивчення природи інтелекту, проте їх опис аж ніяк не вичерпує проблему механізмів функціонування останнього [23].

У трактуванні природи інтелекту сформувалися такі підходи: соціокультурний (розглядає інтелект як результат процесу соціалізації і впливу культури); генетичний (трактує інтелект як наслідок ускладненої адаптації людини до вимог навколишнього середовища у природних умовах); процесуально-діяльнісний (вивчає інтелект як особливу форму людської діяльності); освітній (досліджує інтелект як продукт цілеспрямованого навчання); інформаційний (вивчає інтелект як сукупність елементарних процесів переробки інформації); феноменологічний (трактує інтелект як особливу форму змісту свідомості); структурно-рівневий (досліджує інтелект як систему різнорівневих пізнавальних процесів); регуляційний (вивчає інтелект як фактор саморегуляції психічної активності) [137].

Видатний німецький філософ І. Кант визначав інтелект за концепцією «трансцендентальної реальності» [82, 352], згідно з якою дійсність непізнавана, оскільки існує до пізнання і не залежить від нього. Знання як продукт пізнавальної діяльності відмежовується від дійсності, представленої в працях Канта «речами в собі». Інтелекту залишаються доступними об'єкти тільки як ноумени, які утворюють промислову, трансцендентальну реальність.

М. Бахтін зазначав: «Точні науки – це монологічна форма знання: інтелект споглядає річ і висловлюється про неї. Тут лише один суб'єкт – той, що пізнає (споглядає) і говорить (висловлюється). Йому протистоїть тільки безголоса річ. Будь-який об'єкт знання (також людина) може бути сприйнятий і пізнаний як річ. Але суб'єкт як такий не може сприйматись і вивчатись як річ, бо як суб'єкт не може, залишаючись суб'єктом, стати безголосим, отже, пізнання його може бути тільки діалогічним» [7, 267].

С. Ожегов у своєму тлумачному словнику російської мови визначає слово «інтелект» як розумову здатність, розумове начало в людини [133, 68].

У словнику іншомовних слів за редакцією І. Лехина і проф. Ф. Петрова – інтелект означає розум, розумова здатність людини [165, 68].

Визначення «інтелекту», за А. Дубинським, має наступне тлумачення: інтелект – це здатність самостійно, ефективно (вірно, з можливо меншими витратами ресурсів) знаходити якісні вірні прості рішення (зокрема нові, раніше невідомі) різноманітних складних «задач», зокрема нових, раніше невідомих (в ідеалі – будь-яких можливих «задач») [122, 224].

М. Холодна визначає інтелект як форму організації розумового досвіду суб'єкта. Тобто «інтелект – форма організації індивідуального ментального досвіду у вигляді наявних ментальних структур, породжуваного ними ментального простору відображення і побудови в рамках цього простору ментальних репрезентацій дія» [134, 235].

В. Дружинін зауважує, що організація індивідуального ментального досвіду, точніше, рівень, який може досягнути його організація, визначається не загальною здатністю до розумової діяльності, а конкретнозагальним інтелектом, властивістю деякої системи, яка не тотожна ментальному досвіду [156, 5].

Н. Мішагін вважав, що інтелект – це здатність планувати, організовувати і контролювати свої дії щодо досягнення мети з урахуванням збігу істини і блага [121].

Під це визначення підпадають і пристрої, що володіють штучним інтелектом. Інтелект може актуалізуватися лише в інформаційному просторі, і кожен вид діяльності формує свій. Спосіб утворення його та використання будується за принципами організації інтелекту. Принципи організації входження нової інформації в інформаційний простір, способи зберігання та відтворення також відповідають особливостям роботи інтелекту, а саме: організації пам'яті. Тому інформаційний простір є водночас інтелектуальним простором, оскільки в ньому вже закладено принципи планування, організації використання і поетапного контролю для досягнення мети [121].

Не можемо залишити без уваги те, що поняття «інтелект» тісно пов'язане з поняттями «розум» та «розсудок».

Проблема розсудку і розуму проходить крізь всю історію філософії і є багатовимірною: це питання не тільки про співвідношення

різних рівнів мислення, режимів роботи інтелекту, способів мислення, ступенів пізнавального процесу, а й про розпізнання різних форм людського ставлення до світу, здійснення здатностей суб'єкта, способів репрезентації попереднього досвіду людства в актуальній життєдіяльності тощо [38, 5].

Н. Кузанський пише: «Розсудок стосовно інтелекту ніби на горизонті, а стосовно почуття – у зеніті, так що в ньому збігається те, що нижче, і те, що вище часу» [96, 159]. Завдяки причетності до інтелектуальної природи, розсудок зберігає певні закони, за допомогою яких він керує пориваннями пристрастей, вгамовує їх й приводить до рівноваги. Якщо почуття підкоряються розсудкові, то, насамперед, розсудок має підкоритися інтелекту.

І. Кант пише: «Правильний розсудок, здатність судження, що має великий досвід, та ґрунтовний розум складають усю сферу інтелектуальної пізнавальної здатності передовсім остільки, оскільки ця здатність розглядається як засіб сприяння практичному, тобто для досягання цілей» [81, 436].

Отже, за наведеними поглядами, науковці визначають інтелект як здатність до логічного мислення, планування, розв'язання проблем, абстрактного мислення, сприйняття складних ідей, швидкого навчання та навчання на основі досвіду.

Ми розглядаємо інтелект як родовий продукт термінів «розум» та «розсудок». Розум – філософське поняття, яке виражає здатність мислити: аналізувати й робити висновки. Протиставляється розуму – розсудок. Розсудок – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Забезпечує оперування поняттями за певним наперед заданим алгоритмом без усвідомлення їхньої природи. Функція розсудку – класифікувати факти, робити логічні розумові висновки, систематизувати знання за суворими правилами і схемами.

З сучасних намагань концептуалізувати це явище звернемо увагу на результати його вивчення вітчизняними дослідниками. Звернемо увагу на працю В. П. Беха «Человек и Вселенная». Простеживши зміну сутності «інтелектуального» за ланцюжком: існування – явище або буття – дійсність, В. П. Бех формалізує закономірності її переходу з одного стану в своє інше і, як наслідок, він подає структуру процесу саморозкриття інтелектуального, що має наступний вигляд (Див. Додаток Б).

Далі В. П. Бех пропонує дефініцію категорії «інтелектуальне», під якою розуміється «особливий засіб вивільнення людиною в процесі опосередкування діалектичної взаємодії матеріального і духовного начал універсуму вільної енергії, що на початку постає як внутрішньо напружена ентелехічна форма, а після того в явищі розгортається як тотальний рефлексивний процес, що виявляє себе в дійсності шляхом пульсації специфічного енергоінформаційного силового поля егрегора» [15, 41].

Якщо поглянути на онтологію інтелектуального, то вимальовується наступна картина: із галузі матеріального на даній стадії опосередкування фундаментальної взаємодії «матеріальне – духовне» можливе відторгнення частки енергії у формі сигналу, а з галузі духовного – частки знання на етапі переходу від смислу до структурної інформації.

Егрегор виявляється як пульсуюче енергоінформаційне поле. Подвійне найменування тут не випадковість. Конструктивно воно складається з квантів енергії і квантів семантики. У цьому полягає вплив семантики біосоціальних технологій як відносно самостійного чинника, і ідеалу здорової людини – як культурно-історичного чинника, відповідно до епохи, в яку живе людина. Силоне поле людини, що опікується станом власного здоров'я, конституюється за питомою вагою енергетичного і семантичного зарядів, набуваючи стійкої морфологічної структури. Але оскільки це пульсуючі елементи, то з них формуються і функціонують високодинамічні функціональні системи. У нашому випадку – це динамічне ціле, що являє собою функціональну цілісність, яка обумовлює певний вид взаємозв'язку людини і суспільства, тобто є певним видом цивілізації.

Отже, у процесі життєдіяльності людей формується і стійко функціонує специфічне утворення, за висловом В. Налімова і Ж. Дрогаліної, – семантичне поле.

У Фрейда це було підсвідоме; у Юнга – колективне несвідоме; у Джеймса – потік свідомості; у Бьюка – космічна свідомість; у Бергсона – інтуїція; у Гуссерля – трансцендентальна феноменологія; в Уайтхеда – категорія вічних об'єктів; у Поппера – третій світ, світ інтелігібелій; у Ассаджіолі – субперсональність; у Лейбніца – уява про темну душу, в якій дримає зміст нашого розуму; у Г. Гегеля – дух, що саморозвивається... У Платона – світ ідей» [127, 365]. До

цього можна додати мислеформи (архетипи) нашого співвітчизника С. Кримського.

Е.С. Бауер визначає джерело енергії і зауважує, що «вільна енергія, яка викидається людством у космічне середовище, за досягнення критичних розмірів, що зумовлюються силами зовнішнього стискування, в умовах Землі породжує якісно нову форму загальнопланетарного життя, яку варто називати соціальною. Остання є продуктом інтеграції індивідуальних полів, що пульсують» [14, 122].

Е.С. Бауер назвав цю енергію «структурною енергією». На його думку, «в живих системах будь-яка робота усередині них або спрямована проти їх зміни може вироблятися тільки за рахунок структурної енергії, тобто системними силами» [6, 152].

Таким чином, інтелект є сумарною величиною, що може засвоювати розсудком вже існуючу інформацію, а розумом – виробляти нову інформацію. Тоді прикметник «інтелектуальний» буде вбирати в себе інтелектуальний багаж існуючого інформаційного матеріалу і збагачення його за рахунок самосвідомості особистості і планетарної особистості [16, 45].

Інтелектуал – людина розумової праці. «Інтелектуалом» також називають освічену, начитану людину з високо розвиненим інтелектом [73]. Інтелектуальна людина – особистість, здатна ефективно вирішувати ірраціональні ситуації за допомогою раціонального аналізу навколишнього середовища.

Отже, для вичерпного визначення поняття «інтелект», потрібно виходити з чотирьох методологічних передумов.

По-перше, необхідно вивести інтелект за межі функцій винятково людського мозку, відокремити його від поняття розуму людини. Практика (передусім, створення обчислювальних систем 5-го покоління) довела, що «інтелект» безпосередньо непов'язаний з духом (духовністю) і розумом людини. Інтелект можуть мати не тільки бездуховні системи, а й системи, що не мають розуму в справжньому розумінні (вищі тварини, маленькі діти, роботи, обчислювальні машини та їх системи, спільності тварин і людські соціуми). Звичайно, розумні і духовні системи обов'язково мають інтелект, але інтелектуальні системи необов'язково розумні і духовні. Інтелект може бути створений штучно, розум і духовність – ніколи. Словосполучення на кшталт «штучний розум», «розумні машини» тощо –

лише метафори, які звучать так дивно, як і вислів «штучне життя» [115, 63].

По-друге, наразі (після праць Канта, Фрейда, Юнга) ми вже знаємо, що розумні прояви людини базуються на функціонуванні дуже складної системи, яка включає в себе принаймні три підсистеми: інстинкт, розсудок, інтуїцію. Це – основні структури людської свідомості. Крім них, є ще два допоміжних (інфраструктурних) елементи. Всі ці п'ять (три основних і два допоміжних) елементів чітко визначають ті, хто створює інтелектуальні машини (ЕВМ, роботи і т.ін.). І вони знають, що продублювати штучними системами можна лише розсудок і пам'ять, тобто лише два з п'яти елементів людської свідомості. Інстинкт, інтуїцію, духовність людини ще не вдалося нікому продублювати і передати комп'ютеру. Отже, інтелект – це той елемент свідомості людини, який можна дублювати штучними виробами, тобто комп'ютерними системами.

По-третє, потрібен інформаційний підхід (з урахуванням усіх вимог теорії інформації) до інтелекту і людського розуму. Через інтелект знаходить вияв одна із сторін діяльності мозку – інформаційна. Інтелект – це підсистема інформаційної природи, властива вельми складній і загадковій системі розуму. Цей (один) бік розуму, а саме: розсудок, і його вдається моделювати й дублювати (певною мірою) штучними системами. Його можна вимірювати. За цим (інформаційним) аспектом розсудок людини можна порівнювати (знову ж певною мірою) з розсудком тварин, регуляторними здатностями роботів, обчислювальних систем вищих поколінь і, звичайно, етнічних систем. Поза інформаційним підходом не можна визначити ані природу інтелекту, ані його структуру, механізми функціонування. Це означає, що визначення інтелекту пов'язане з когнітивним підходом (алгоритмічністю, процедурно-логічною складовою мислення) [115, 64].

По-четверте, варто прийняти на озброєння забуту в наш час аналогію, уживану стародавньою наукою: аналогію людини і суспільства (народу). Йдеться, про ізоморфізм (структурну схожість) соціального (етнічного) і людського феноменів. І можна говорити про «мозкоподібні» структури і механізми, властиві етносам, соціумам, організаціям людей і навіть... машинам – штучним системам (ЕОМ, роботам), що їх люди навчилися створювати за останні десятиліття.

Мозок (найважливіша функція якого – інтелект) властивий людині, однак мозкоподібні структури і механізми (пам'яті, розпізнавання образів, кодування повідомлень, моделювання ситуацій, аналізу, синтезу тощо) притаманні різним колективним суб'єктам – організаціям, народам, суспільствам. Тому й можна говорити про свідомість, пам'ять, інтелект, розум, дух не лише окремої особи, а й народу [115, 65].

Наразі, коли нагромаджено досвід організації технологій опрацювання інформації, відбувається перехід до створення інформаційних технологій з використанням штучного інтелекту.

Ю. Петрунін у «Новій філософській енциклопедії» наводить наступну базову класифікацію аспектів терміна «штучний інтелект»: по-перше, це «науковий напрям, що ставить собі за мету моделювання процесів пізнання та мислення, використання методів розв'язання задач, які використовує людина, для підвищення продуктивності обчислювальної техніки»; по-друге, це «різні прилади, механізми, програми, які за тими чи іншими критеріями можуть бути названі «інтелектуальними»; і по-останнє, це «сукупність уявлень про пізнання, розум та людину, які уможливають саму постановку питання про моделювання інтелекту» [140, 159].

Штучний інтелект – це науковий напрям, в рамках якого ставляться і вирішуються завдання апаратного або програмного моделювання тих видів людської діяльності, які традиційно вважаються інтелектуальними. Штучний інтелект – властивість інтелектуальних систем виконувати функції, наприклад творчі, які традиційно вважаються прерогативою людини [69].

Звернемося також до семантики слова «інтелектуальні». Загальне значення слова «інтелектуальний» – «розумовий, духовний, з високо розвиненим інтелектом» [25, 233]. Тобто з огляду на семантичне поле слова, штучний «повний аналог інтелекту людини» також можна буде охарактеризувати як інтелектуальну систему.

Ноогонкінез – ідея розмноження інтелектуальних систем в часі і поширення в просторі (в ході еволюції поширення інтелектуальної системи мозку людини на землі, поширення інтелектуальних систем, аналогічних людству, на інші планети, в космосі) [59, 134].

Зростання залежності людини від механізмів, а також заміна органів механічними пристосуваннями (протезами, імплантатами)

створює умови для поступового перетворення людини на кіборга. Те, над чим працюють учені сьогодні, завтра стане таким же природним для нас, як і наручний годинник. Штучні ноги, руки, екзоскелети – все це дуже скоро стане доступним для масового споживача. І кожна така технологія, кожна аугментація наближає момент, коли людство зіллється з штучним інтелектом і стане вищим, ніж *Homo Sapiens*. Як аугментацію ми розуміємо технологічне рішення для посилення якостей *Homo Sapiens* [157, 14].

Кіборг (скорочення від «кібернетичний організм») у медицині – біологічний організм, що містить механічні або електронні компоненти; у науковій фантастиці, зокрема кіберпанку, – фантастична істота, напівлюдина-напівмашина, андроїд. Вперше цей термін вжили Мартін Клайнз і Натан Клайн у 1960 році в статті про переваги саморегульованої механічної системи в космосі [92, 234].

Суперінтелект, гіперінтелект або надлюдський інтелект – гіпотетичне існування особи, яка володіє інтелектом, що перевершує розумові здібності будь-якої існуючої людини. «Суперінтелект» може також стосуватися конкретної форми або ступеня інтелекту (наприклад, іншопланетний інтелект). Можливість суперінтелекту найчастіше обговорюється в контексті створення штучного інтелекту. Збільшення природного інтелекту за допомогою генної інженерії або інтерфейсу комп'ютерного мозку – також загальний мотив в художній футурології і науці.

Коллективний розум також часто розглядається як шлях до суперінтелекту або навіть як до існуючої реалізації явища.

Процес ускладнення людського суспільства та його взаємодії з навколишнім середовищем вимагає цілеспрямованого формування в ньому особливих структур соціального інтелекту. Хоча людський інтелект за своєю природою є універсальним, сучасному суспільству потрібна його спеціалізація, розподіл інтелектуальної праці, формування механізму соціального інтелекту як особливої частини людської культури [91].

Еволюція суспільної свідомості формує складну й багаторівневу структуру взаємодій всередині культурного простору, що дає можливість розвиватися індивідуальному інтелектові, вкладаючи свій внесок у загальний процес інтелектуального розвитку суспільства. Побуває думка, що інтелектуальний продукт у суспільстві, в основ-

ному, створюється невеликою групою творчо обдарованих людей, проте з процесом інтелектуального виробництва пов'язані практично всі члени суспільства. Механізм соціального інтелекту влаштований так, що кожному важливому рівню природної і соціальної реальності відповідає певна інтелектуальна структура, яка займається її вивченням та перетворенням.

У рамках цього механізму об'єднуються фактори науково-технічного, технологічного, соціально-економічного, суспільного, культурного і духовного прогресу, інтегруються ефективні засоби комунікації, завдяки яким люди сприймають події через призму суспільного інтелекту і реагують на них. Така інтелектуальна кооперація, що має на увазі інтенсивне функціонування інтелектуальних структур, передбачає наявність двох взаємообумовлених процесів: посилення інтелектуального потенціалу суспільства і, водночас, постійне ускладнення соціуму [91].

Отже, розглянувши поняття «цивілізація», ми приходимо висновку, що вона є формою організації соціального життя людини, яка залежить від розвитку особистості, який залежить від розвитку духовних цінностей та потреб, зі зміною форм сприйняття смислу останнього і змінюється тип цивілізацій. Історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії зміни інтелектуальних домінант: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – «космічне смислотворення».

Таким чином, прикметник «інтелектуальна» вбирає в себе інтелектуальний багаж існуючого інформаційного матеріалу і збагачує його за рахунок самосвідомості особистості і планетарної особистості.

З вищезазначеного сформулюємо робоче визначення інтелектуальної цивілізації: це такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціальності, за якого домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а системоутворюючим фактором суспільного життя є смислотворення шляхом породження нових смислів особистістю людини і використанням вже існуючих специфічних смислових полів у структурі ноосфери.

1.2. Ретроспективний аналіз саморозгортання світової спільноти в горизонті цивілізаційного алгоритму розвитку

Почнемо наш ретроспективний аналіз саморозгортання світової спільноти в горизонті цивілізаційного алгоритму розвитку з розгляду питання розвитку цивілізації. Для цього побудуємо його періодизацію, в межах якої розглянемо як історію цивілізації, так і сучасні тенденції та перспективи її еволюції.

Насправді, безумовно, розвиток сам по собі не має жодних зовнішніх, матеріальних причин, і є універсальним процесом, який ми можемо спостерігати всюди у світі.

Розвиток – це універсальне явище, що у визначений конкретний момент має свої конкретні джерела, його спрямовують, і не можна вказати якийсь певний постійний напрямок, в якому цей розвиток відбувався б [119]. Так, спостерігаючи за перебігом еволюції, ми можемо бачити, що два основних типи еволюційних змін – це пристосування і ускладнення. Якщо перше визначається прагненням пристосуватися до певних умов, друге – це загальне ускладнення, яке підвищує рівень розвитку і можливості організму в цілому. Характеризуючись як ускладнення живих організмів у принципі, еволюція в кожен конкретний момент і в кожному конкретному випадку має різні цілі, різні прояви.

Розглянемо розвиток системи, що являє собою єдине ціле (людство і цивілізація). Розвиток будь-якої системи варто уявляти собі як насамперед те, що має внутрішні джерела, внутрішню логіку, а не визначається зовнішніми умовами. Цілісність системи передбачає, що зв'язки і взаємодії між частинами системи важливіші, сильніші, пріоритетніші від впливів, що приходять ззовні, оскільки інакше система б просто розпалася на окремі частини. Однак це не означає, що розвиток системи довільний, і що ми не можемо його прогнозувати. Навпаки, це означає, що, оцінюючи поведінку, реакції системи, ми повинні враховувати, насамперед, її внутрішні властивості, потім – якісь загальні закономірності розвитку, і тільки в останню чергу – зовнішні умови.

Таким чином, приходимо до висновку, що розвиток системи визначається переважно властивостями самої системи, властивостями, які самою ж системою змінюються і розвиваються, якісні переходи

системи від одного етапу до іншого також визначаються переважно внутрішньою логікою, а не «зовнішніми умовами» або самими по собі існуючими незмінними «законами», начебто міфічних «потреб» [119].

Отже, в процесі розвитку людства основним завданням стає не те, що людство пристосовується до якихось зовнішніх умов, а те, що людство, як цілісна система, сама себе розвиває, тобто нарощує якісь нові властивості і вдосконалює їх.

Внаслідок взаємодії систем, яка має певну спрямованість, відбувається процес, що сприяє актуалізації потенційних можливостей обох систем за створення сприятливих для цього умов. Такий процес актуалізації потенційно можливої організації системи (соціального життя людини – у нашому випадку) визначимо терміном саморозгортання [115, 53]. Системи, які являють собою особистість і суспільство, мають функціональний характер, адже виникають у процесі функціонування елементів, під якими ми будемо розуміти мінімальну об'єктивну чи суб'єктивну частину соціальної дійсності, сукупність яких складається прямо або опосередковано в органічну систему духовного характеру. Так, наприклад, становлення людини як функціональної системи відбувається в процесі трудової діяльності, сприяючи формуванню особистості як функціонального органу людини, який є новоутворенням, що виникає в процесі індивідуального розвитку і потім функціонує як єдине ціле.

Об'єктивне являє собою все, що існує поза індивідуальною свідомістю і незалежно від неї, а суб'єктивне – все, що пройшло кризу свідомість людини та «існує в ній як суб'єктивований зміст об'єктивного». При цьому принциповим питанням є відокремлення понять об'єктивного та суб'єктивного від понять об'єктивованого та суб'єктивованого, використання яких у цьому дослідженні спирається на загальнофілософське їх визначення. Поняття «об'єктивне» та «суб'єктивне» являють собою найбільш загальні рівні людської природи, а категорії «об'єктивоване» і «суб'єктивоване» описують процеси взаємопроникнення цих рівнів [17, 42].

Продовжуючи цю концепцію, нам потрібно звернутись до алгоритму саморозгортання соціальної спільноти, а саме: існує три види саморегуляції соціального процесу, які відповідають трьом ієрархічним рівням: архетипна – на мікрорівні; нормативна на макрорівні й

інформаційно-знакова – на мегарівні. Критерієм поділу є форма закріплення та передача смислу в нормах: неформальні смисли, збагатившись формальним змістом (легітимним) у повній відповідності із законом заперечення заперечення знову перетворюються на неформальні смисли, що проявляються в загальнолюдських нормах, релігійних принципах. Для цих типів характерне складання історичних форм на основі певних норм, що зникають із переходом до нового типу системи саморегуляції або поступово трансформуються, змінюючи свою форму, але залишаючи свій зміст [19, 68].

Це дає нам можливість робити висновок, що перехід від одного типу цивілізації до іншого характеризується тим, що сам зміст системи саморегуляції, в основі якої є особистість і суспільство, не змінюється, а змінюється тільки форма сприйняття людиною смислів у цих системах.

Сучасний етап становлення цивілізації позначився радикальними змінами в самому базисі існування і розвитку людства. Переміщення інтелекту, наукових знань у центр детермінуючих чинників стійкого економічного зростання та суспільного прогресу зосередили увагу філософів, соціологів, політологів на проблемі становлення сучасного саморозгортання соціальної спільноти, яка розглядається дослідниками як гарант поступального руху суспільства, задоволення постійно зростаючих потреб людей та зміни культурних цінностей.

Загальні закономірності розвитку складних систем такі, що цей розвиток проходить у вигляді зміни деяких відносно стабільних періодів, станів іншими, між якими трапляються досить різкі якісні переходи, і відбувається структурна перебудова системи в цілому.

Отже, розвиток системи визначається, насамперед, внутрішніми факторами, тобто спочатку є якісь наміри, а потім їх реалізація, ми скрізь у розвитку цивілізації і людства загалом спостерігаємо і зворотний процес – коли ті чи інші компоненти культури, створені на початкових, найбільш прогресивних центрах, проникають в життя інших людей і міняють їх спосіб життя, їх культуру, їх власну цивілізацію. Саме запозичення і передача культурних здобутків, які, як естафета, передаються від одного народу до іншого, від однієї цивілізації до іншої, робить можливим розвиток людства в цілому [119].

У загальному вигляді ми розглядаємо поняття «цивілізація» як аксіологічну характеристику культури певного народу або групи на-

родів: те, що входить у цивілізацію в одному сенсі, може не входити в іншому. У цьому розумінні цивілізація є розмитим поняттям соціальної філософії, і її критерії можуть бути різними.

Ми схильні до рис соціально-економічної еволюції, яка співпадає з типологією відомого американського футуролога Е. Тоффлера, а саме: існує три хвилі цивілізаційних революцій в історії людства. Перша почалася 8–9 тисяч років тому з неолітичної революції, що породила сільськогосподарську цивілізацію. Друга хвиля – індустріальна цивілізація – виникла з промислової революції. Соціокультурні умови індустріального суспільства звільнили людину від корпоративної залежності, трансформували відносини особистої залежності в обезособлені соціально-функціональні зв'язки. Сформований таким чином соціальний механізм сприймав людину в одному вимірі - функціональному; обезособлені соціальні структури почали домінувати над індивідуальною людською діяльністю [61, 181]. Триста років тому відбувся економічний вибух, ударні хвилі від якого поширилися по всій землі, руйнуючи старі суспільства і породжуючи зовсім нові цивілізації. Таким вибухом була, звісно, промислова революція. З кінця ХХ століття починається «третя хвиля»: багато що в ній суперечить старій традиційній індустріальній цивілізації. Багато тенденцій, які передбачав Е. Тоффлер, здійснилися, однак шлях переходу до нової цивілізації виявився набагато боліснішим і довшим, ніж він передбачав [164, 13].

Первинним осередком організації суспільства, клітинки, з яких будується вся його структура, є сім'я. Саме тут здійснюється відтворення головного атома всієї суспільної світобудови – людини, формується її біосоціальний генотип, споживається велика частина створеного кінцевого продукту. Розпад сім'ї, зменшення її ролі в суспільстві є найважливішою ознакою кризи, що вразила суспільство, всю цивілізацію.

Другий рівень представляють об'єднання людей. Вони можуть створюватися або для спільного проживання (села, міста), або для спільної виробничої діяльності (підприємства, установи), або ж спільної суспільно-політичної діяльності (профспілки, політичні партії тощо).

Третій рівень складають етноси, нації. Хоча за характером ці форми взаємодії людей, що проживають на більш-менш великій тери-

торії, різні, але вони мають схожі структурні ознаки – спільність мови, побуту, традицій, історичного досвіду, вірувань [167].

Четвертий рівень – держави, що поєднують кілька етносів чи націй і мають характерні, загальновизнані інститути – кордони, державну владу, громадянство, економічний і культурний простір, свою історію.

Зрештою, п'ятий, де вищим елементом у структурі суспільства є цивілізація, що об'єднує все людство, яке знаходиться на певному ступені розвитку, або його велику складову частину. Цивілізації можуть збігатися з кордонами держави, але відбувається це далеко не завжди. Головне в цивілізації – певна система цінностей, вироблена і підкріплена тривалим історичним досвідом, загальними або близькими умовами існування і розвитку [167].

Цивілізація – складний, багат шаровий соціальний організм вищого порядку. Його структуру можна подати у вигляді «піраміди» цивілізацій, що складається з декількох «поверхів» і безлічі «квартир».

Вершину цієї піраміди займає духовна сфера, що формує і передає від покоління до покоління систему цивілізаційних цінностей – головне, що відрізняє одну цивілізацію від іншої. (Див. Додаток В)

У духовну сферу (або сферу духовного відтворення) включаються такі елементи:

- наука – рівень пізнання закономірностей природи і суспільства та вміння їх використовувати для розвитку технологічного, економічного та екологічного способів виробництва в соціально-політичному устрої суспільства;
- культура – естетичне сприйняття природи і суспільства, їх гармонія в динаміці, почуття прекрасного;
- освіта – способи передачі накопичених знань і досвіду, наукової та культурної спадщини, що дозволяють підростаючому поколінню сприйняти соціальний генотип, адаптуватися до навколишнього світу і змін у ньому;
- етика – система правил поведінки людини в суспільстві, моральних оцінок вчинків, дотримання норм співжиття;
- релігія – світоуявлення людини і суспільства, системи цілей і мотивацій діяльності людей, виходячи з їх етичних норм і взаємовідносин з іншими конфесіями.

Всі ці елементи тісно пов'язані, переплетені, розрізняються від цивілізації до цивілізації, змінюються від епохи до епохи.

На «поверх» нижче знаходиться політичний лад, що характеризує форми і способи об'єднання і диференціації людей за великими соціальними групами (соціальна стратифікація), етнічною та національною приналежністю, формами політичної діяльності, державно-правовим устроєм. Цей устрій регулярно змінюється внаслідок воєн і революцій.

На третьому зверху «поверсі» розташований економічний спосіб виробництва. Його основні інститути насупні:

- форми власності, привласнення засобів виробництва і вироблених продуктів;
- способи розподілу виробленого продукту (включаючи додатковий) між різними соціальними групами;
- форми обміну, розвиток ринку з усіма його категоріями (гроші, ціна, кредит і т. ін.);
- динаміка структури економіки за функціональним призначенням виробленої продукції (відтворена структура) і за іншими критеріями;
- форми і методи управління економічною діяльністю [167].

Склад і характер цього «поверху» багато в чому визначаються наступним за ним технологічним способом виробництва. Останній включає такі елементи:

- знаряддя праці, система знарядь праці (машин), будівель, споруд, транспортних шляхів і т. ін.;
- джерела енергії – як у виробничій діяльності, так і в побуті – найважливіша складова частина екологічного способу виробництва;
- предмети праці – природні і ті, що пройшли опрацювання;
- технології, способи поєднання робочої сили із засобами і предметами праці за допомогою енергетичних джерел;
- громадське, галузеве і професійне громадське, галузевий і професійний поділ праці в процесі виробничої діяльності;
- форми організації виробництва, його спеціалізації, концентрації, кооперації, диверсифікації.

Від взаємодії всіх цих елементів залежить рівень ефективності виробництва, ступінь задоволення потреб людей.

Наступний, четвертий поверх – це соціальний чинник, яким є особистість людини та її природні утворення – нація і народ, що є носіями індивідуального і колективного або соціального інтелекту, з якого й формується тіло інтелектуальної цивілізації.

Тож саме особистості людини відводиться в процесі породження інтелектуальної цивілізації головна роль, оскільки вона є: 1) джерелом нових смислів; 2) користувачем раніше породжених смислів і накопичених у формі планетарного інформаційного поля – ноосфери; 3) синтезатором, оскільки може в ході інтелектуальної взаємодії з іншими носіями розуму, зокрема (маємо надію) і з інопланетними, породжувати кроскультурні цінності або, по-іншому, синтетичні інтегративні смисли.

Отже, фундаментом «піраміди» цивілізації є особистість людини та її колективна форма життєдіяльності – народонаселення, його чисельність, умонастрій, темпи динаміки (народжуваність, смертність, природний приріст), склад сімей, статева структура, міграція, обсяг потреб і ступінь їх задоволення (рівень і якість життя). На нижньому «поверсі» проявляються кінцеві наслідки функціонування і динаміки цивілізацій.

Однак під цим «поверхом» знаходиться ще один, що визначає зовнішні умови функціонування цивілізацій, – природа та екологія: масштаби території цивілізації, кліматичні умови, щільність населення (демографічне навантаження на природне середовище), забезпеченість різноманітними видами природних ресурсів, рівень забруднення навколишнього середовища та втручання в біосферні процеси. Саме тут розташована зона взаємодії природи і цивілізації, зона їх коеволюції [167].

Ми знаємо, що цивілізація – рухома категорія, що постійно трансформується. Кожна цивілізація має свій життєвий цикл. Він складається з декількох стадій:

- зародження (у надрах попереднього суспільства);
- становлення в епіцентрі, поширення (в просторі) і вдосконалення за структурою;
- зрілості, повної реалізації властивого їй потенціалу;
- кризи, занепаду (поступаючись місцем наступній цивілізації);
- перебування в залишковому, реліктовому стані на наступному етапі розвитку суспільства, у новій цивілізаційній системі.

Життєві цикли властиві і локальним, і світовим, і глобальним цивілізаціям. Не всі локальні цивілізації проходять всі стадії життєвого циклу, у повному масштабі розгортаючись у часі. Цикл деяких з них переривається через природні катастрофи або зіткнення з іншими культурами (доколумбові цивілізації Центральної і Південної Америки, скіфська протоцивілізація) [167].

Продовжуючи наше дослідження, розглянемо основні підходи до цивілізаційного розвитку.

Принциповою позицією вчених радянського періоду було виокремлення формаційних типів цивілізації: давньосхідних деспотій, рабовласницького, феодального, буржуазного суспільств. Такий (формаційний) підхід відрізнявся від поглядів багатьох західних учених, які в основному спираються на концепцію А. Тойнбі [176, 45], що пояснювала одночасно хід розвитку всіх людських культур, застосовуючи поняття «цивілізація» до особливостей розвитку народів і культур різних регіонів і країн (локальний підхід). В осмисленні цивілізації і формаційний, і локальний підходи мають як сильні, так і слабкі сторони.

Формаційні теорії – це теорії, в яких світова історична соціальна динаміка подана у вигляді послідовної зміни стадій – суспільно-економічних формацій. Основою формаційних теорій є модель соціальної динаміки, яка являє собою синтез лінійно-стадіального прогресу і циклічного коловороту суспільних систем, в якому кожна формація проходить етапи виникнення, зрілості та загибелі. Метод стадіального поділу ще раніше використовувався в працях багатьох вчених, зокрема в системах В. Ф. Гегеля та Ш. Фур'є. У найбільш загальному вигляді він був сформований К. Марксом і Ф. Енгельсом як узагальнення історичного досвіду країн Європи.

Перевагою формаційного підходу є висновок про те, що кожен етап цивілізації має свої культурно-історичні епохи. Однак при цьому не враховувалося, що протягом однієї формації може змінюватися духовна атмосфера в суспільстві та існувати декілька культурно-історичних епох. Наприклад, у рамках первісного суспільства існувало два типи культури: 1) культура збиральництва і мисливства; 2) культура раннього землеробства і скотарства. У рамках феодальної цивілізації виокремлюють періоди раннього християнства, готики, ренесансу, барокко і рококо [164, 5].

Формаційний підхід протягом довгого періоду часу був і залишається одним з методів дослідження глобального розвитку і розвитку міжнародних відносин, хоча багато які сторони реальної історії народів, суспільств, держав не вкладаються в рамки формаційної парадигми. За такої, дещо спрощеної схеми, втрачалася своєрідність і самоцінність кожної культури і цивілізації, вони виступають лише як передумови майбутнього досконалого суспільства.

Локальний підхід, навпаки, не враховує цілісний характер розвитку окремих культур у конкретно-історичний період.

У науковій літературі поняття «локальна цивілізація» і «регіональна цивілізація» часто використовуються як синонімічні, хоча деякі фахівці проводять різницю між цими дефініціями, розуміючи регіональну цивілізацію як сукупність близьких за типом розвитку локальних.

Лінійні концепції розвитку ґрунтувалися на уяві, що людство розвивається від старого до нового, від нижчого до вищого з послідовним збільшенням досконалості суспільства на основі прогресу [178].

Американський дослідник Ф. Фукуяма поділяє історію людства на два періоди – історія і постісторія, коли знайдено оптимальні шляхи розвитку людства – ліберальна демократія та ринок. Він вважає, що після цього припинився процес утворення локальних цивілізацій [193, 85].

Як локальну цивілізацію Ю. В. Яковець розуміє частину світового цивілізаційного простору, що включає групу народів (етносів, держав), які відрізняються спільністю духовних (культурних, етичних, релігійних) цінностей, історичних доль, економічних і геополітичних інтересів [218, 17].

Локальні цивілізації відображають культурно-історичні, етнічні, релігійні, економіко-географічні особливості країни або групи країн. Початок історії людства був всюди однаковий, характеризувався наявністю однотипних соціальних структур, однотипних форм ведення господарства, засобів трудової діяльності. Потім з'являються цивілізаційні розбіжності. Історичний досвід свідчить про плюралістичний розвиток світу. Водночас у цивілізаційному різноманітті простежуються певні закономірності, для узагальнення яких доцільно ввести укрупнену одиницю аналізу – тип цивілізації, яка відображає спільні риси, притаманні низці локальних цивілізацій [88].

На особливу увагу заслуговує глобалізаційний підхід, за яким світ складається з двох елементів: біосфери і людства. Причому ця наука розвивається в напрямку конструювання моделі керованої взаємодії в рамках системи: Людина – Глобальне суспільство – Природа – Космос. Як зазначає А. Федотов, в інтегральному елементі людства приховані особливості збурювання біосфери окремою країною, чим обумовлюється неможливість розробити модель керованого світу. Вчений вважає, що така модель з системою узагальнених кількісних параметрів світу вперше дозволила б бачити і розуміти в динаміці цілісну загальнонаукову картину в єдності і взаємодії трьох глобальних сфер людської діяльності: екологічної, соціальної та економічної. Це відкрило б небачені раніш можливості для конструювання керованого світоустрою [188, 8].

Глобалізація, як об'єктивна тенденція світового розвитку, сповнена глибокими суперечностями, на тлі яких розгортається конфлікт між глобальною елітою, вихованою у глобальній економістичній культурі з інструментальним ставленням до навколишнього світу, і глобальним суспільством, яке прагне збалансувати розвиток на основі відновлення рівноваги між економікою, культурою і політикою. Саме така рівновага має забезпечити розв'язання суперечності між глобальною техносферою та системою традиційних цивілізацій, між центром і периферією світової системи, між міждержавним і транснаціональним полями. Цей глобальний конфлікт еліти і суспільства відбувся, коли об'єктивна необхідність виникнення глобального суспільства як єдності різних цивілізацій зіткнулась з фактичним формуванням однополярного світу, світовою гегемонією, що ставить світ перед реальною загрозою глобальної катастрофи, але водночас може відкрити людству перспективний шлях у майбутнє [213, 130].

Як висновок, ми розглядаємо цивілізації в тривимірному просторово-часовому розрізі:

- локальні цивілізації як найважливіші складові частини глобального співтовариства, що розрізняються за системами цивілізаційних цінностей, умовами проживання та діяльності, історичним досвідом. Вони також проходять через певні етапи історичного шляху – зміну поколінь локальних цивілізацій і фаз життєвого циклу кожної цивілізації і кожного їх покоління;

- глобальна цивілізація – частина (або все) людства, що досягла рівня цивілізаційного розвитку і проходить певні шаблі, фази життєвого циклу;
- світові цивілізації як великі етапи розвитку глобальної цивілізації і цикли поколінь локальних цивілізацій, епохи в розвитку людства як єдиної мегасистеми [167].

Динаміка в часі знаходить вираження в періодичній зміні поколінь локальних цивілізацій, мінливих за своїм характером та складом. Перше покоління з'явилося на планеті наприкінці IV – початку III тис. до н. д., коли завершувалося формування «піраміди» цивілізації – був побудований соціально-політичний «поверх» (з'явилися класи, держава, право) і радикально змінився економічний «поверх» (виникла приватна власність і в розгорнутому вигляді – ринок з властивими йому інститутами).

Локальні цивілізації змінювали одна одну, і на рубежі XXI ст. настав час формування чергового, п'ятого за переліком, їх покоління.

Глобальна цивілізація розгортається в часі через зміну світових цивілізацій. Їх відлік ведеться з часу неолітичної революції, становлення господарства і поступового ускладнення структури суспільства. Перші чотири тисячоліття цього періоду ми називаємо неолітичною світовою цивілізацією, хоча це швидше протоцивілізація, що зароджується, в неповному складі «піраміди». Лише на наступному етапі, зі становленням 1-го покоління локальних цивілізацій і «уконплектуванням» всіх її «поверхів» і «квартир», можна говорити про існування світових і глобальної цивілізацій у повному обсязі. Одна одну змінювали, за нашою класифікацією, ранньокласова, антична, середньовічна, ранньоіндустріальна (аграрна), індустріальна (технічна) та постіндустріальна (інформаційна) світові цивілізації.

Варто зазначити ще одну зміну глобальної цивілізації в часі – зміну історичних суперциклів, що об'єднують тріаду родинних світових цивілізацій і одне-два покоління локальних цивілізацій. Суперцикли – найбільші з елементів часової динаміки цивілізацій [150].

Перший історичний суперцикл (кінець IV тис. до н. д. – середина I тис. н. д.) об'єднав неолітичну, ранньокласову і античну світові цивілізації і відповідно 1-е і 2-е покоління локальних.

Другий історичний суперцикл (хронологічні рамки – VI – XX століття) включив у себе середньовічну, ранньоіндустріальну (агра-

рну) і індустріальну (технічну) світові цивілізації, 3-е і 4-е покоління локальних.

Третій суперцикл починається в ХХІ ст., поки що відомі лише його перші щаблі – постіндустріальна (інформаційна) світова цивілізація і п'яте покоління локальних цивілізацій.

Дослідження історії цивілізацій спонукало нас зробити висновок про закономірності стиснення історичного часу. Кожен черговий крок в історії цивілізацій (світових, поколінь локальних) характеризується більш коротким життєвим циклом, прискоренням темпу історичного прогресу, частішанням пульсу циклічної динаміки суспільства. Якщо часовий простір перших світових цивілізацій і поколінь локальних становили кілька тисячоліть, то останніх – лише кілька століть. Така тенденція, варто сподіватися, збережеться і в майбутньому.

Єдність просторово-часової динаміки цивілізацій можна образно уявити у вигляді спіралі цивілізаційного прогресу, витки якої розширюються в просторі і змінюються в часі.

Перший виток спіралі охоплює життєвий цикл неолітичної цивілізації. За тривалістю – він найдовший і включає (в епіцентрі) більше чотирьох з половиною тисячоліть, майже половину всього історичного часу. У цей час формувався генотип цивілізації, поступово вимальовувалися контури «піраміди» цивілізацій, заселялися її «поверхи» і «квартири».

Другий виток почався з другої половини IV тис. до н. д., коли склалось 1-е покоління локальних цивілізацій, виникли класи, держава, право, приватна власність, ринок. Створена система цивілізацій – світових, локальних, глобальної (хоча охоплювали вони невелику частину ойкумени – близько 15-20%) [167].

Третій виток включає час переважаючої античної світової цивілізації і 2-го покоління локальних цивілізацій, коли їх ареал розширився до 35% ойкумени, виникли перші світові імперії. Це пік розвитку першого історичного суперциклу.

Перехід до четвертого витка спіралі – середньовічної світової цивілізації і третього покоління локальних цивілізацій – виявився важким і тривалим, оскільки він збігся зі зміною історичних суперциклів. Центр цивілізаційного прогресу перемістився на Схід (в Індію, Китай), почала формуватися західноєвропейська цивілізація,

яка майже безперервно знаходилася в стані військового конфлікту. Виникла мусульманська та інші цивілізації, які, в свою чергу, також були дуже агресивні (підкорення монголами майже всієї Євразії). Узняв гору ідеалізований національний соціокультурний лад, зміцнилося панування світових релігій у духовній і політичній сферах.

Старт п'ятого витка цивілізаційної спіралі ознаменувався переходом людства до ранньоіндустріальної світової цивілізації, мануфактурного, технологічного способу виробництва, початку розвитку промислового капіталу, класів капіталістів і найманих робітників, перших буржуазних революцій (нідерландської та англійської) і формування буржуазної демократії як політичного ладу – після періоду абсолютизму в авангардних країнах [167].

Сформувалося 4-е покоління локальних цивілізацій. Хоча за кількістю населення та обсягом ВВП на той час переважали китайська та індійська цивілізації, фактично лідерство перейшло до молоді і агресивної західноєвропейської, яка розвивалася прискореними темпами.

Вершина другого історичного суперциклу була досягнута на шостому витку цивілізаційної спіралі, у часи індустріальної світової цивілізації, розквіту, а згодом і занепаду 4-го покоління локальних цивілізацій, торжества чуттєвого соціокультурного ладу. Промислова революція перетворила технологічний та економічний простір, багаторазово прискорила темпи економічного зростання, що стало одним з факторів стрімкого збільшення населення. У ХІХ ст. виникла колоніальна система імперіалізму, до якої було залучено багато древніх цивілізацій. ХХ століття відзначилося низкою національно-визвольних революцій, розпадом системи імперіалізму, а до кінця століття – і світової системи соціалізму, знищенням біполярного світоустрою. Планету охопила глибока цивілізаційна криза, пов'язана із завершенням другого історичного суперциклу [167].

На рубежі ХХІ ст. починається сьомий виток цивілізаційної спіралі, який, ймовірно, охопить простір двох століть і призведе до радикального перетворення глобальної цивілізації на початку третього історичного суперциклу. Формуються постіндустріальна цивілізація (інформаційна) і 5-е покоління локальних цивілізацій.

На початку сьомого витка глобальна цивілізація зіткнулася з трьома епохальними викликами. Перший з них – демографічний: у

дедалі більшій кількості країн спостерігається депопуляція, старіння населення. Другий – екологічний: найважливіші енергетичні та інші природні ресурси майже вичерпані, виникла загроза глобальної екологічної катастрофи. Третій виклик кидає людству глобалізація, її неоліберальна модель, коли прірва між багатими і бідними народами і цивілізаціями стає вже нездоланною. Розгортається в наші дні науково-технологічна революція і формування інтегрального соціокультурного ладу створюють передумови для вирішення вказаних протиріч, для гідної відповіді на питання століття [167].

На нашу думку, є ще один, четвертий, епохальний виклик, який характеризується саме інформаційним вибухом, адже з науково-технічною революцією в ХХІ ст. збільшився потік інформації, перетворення якої стає провідним стратегічним ресурсом суспільства, обумовлюючи його якісні зміни, людина застосовує свій інтелект. Адже інформаційні здібності людини забезпечують динамічність особистості, зберігаючи її відкритість до нової інформації, забезпечуючи її саморегуляцію та самовдосконалення відповідно до нових смислів [21, 57].

Момент сприйняття смислу особистістю є моментом його усвідомлення. Усвідомлення смислу не є кінцевим підсумком свідомої діяльності людини – це лише можливість бути, ставити мету, взаємодіяти, розраховувати очікуваний результат. Реалізація цієї можливості потребує глибокої внутрішньої роботи особистості, феноменом якої постає самосвідомість. Самосвідомість є моментом рефлексії, «внутрішньої активності, набутою свідомістю здібності зосереджуватися на собі і опановувати саму себе». Рефлексія є характерним розглядом особистістю самої себе відсторонено, виразом особливої позиції, особливого підходу до життєдіяльності, а її наслідок – завжди нове знання, новий осягнений смисл [21, 58]. Смисли переживаються як окремою особистістю, так і світовою спільнотою, спрямовують їх життєдіяльність та суттєво впливають на інші невербальні прояви [95, 54].

Отже, від того, якою мірою будуть використані ці передумови, від своєчасності і суті відповіді залежить, чи вступить глобальна цивілізація в черговий, восьмий виток цивілізаційної спіралі – інтелектуальну цивілізацію, під якою ми розуміємо такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціаль-

ності, за якого домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначальними факторами – інформація та знання, що детермінують породження нових смислів і смислових полів.

Доцільно розглянути також загальні тенденції розвитку людства як вектори прогресу.

Перший з них полягає в тому, що в міру віддаленості людини від природи, виявлення її історичної функції, пріоритет віддається соціальному перед біологічним, духовному, інтелектуальному перед матеріальним. Це не означає, що людина може безкарно відірватися від своєї біологічної основи або матеріального світу. Але головне в історичному прогресі полягає в накопиченні духовних цінностей, багатств науки, культури, освіти, моральності, ідеології, які матеріалізуються в створених людиною засобах виробництва, способах його організації, економічних і соціально-політичних відносинах. Від ступеня до ступеня стає більш очевидною цінність і безумовний пріоритет людської особистості, хоча це усвідомлення проходить через хвилі насильства, безжалісного придушення людської долі. Не матеріальне буття формує долю окремої людини, народу, людства, а людина – свідомо чи несвідомо – перетворить навколишній світ, виходячи зі своїх потреб і цілеспрямованих дій. У цьому і полягає суть загальної траєкторії руху від біосфери до ноосфери [70].

Другий вектор прогресу полягає в наростанні спільності історичних доль окремих етносів, народів, континентів, всього людства. Історичний шлях починається з десятків і сотень роз'єднаних локальних струмочків прогресу, розділених між собою не тільки відстанями, а й рівнем і типом розвитку, його зовнішніми умовами і накопиченими традиціями. Прогрес полягає в тому, що ці струмочки з часом зливаються в більш повноводні річки, а ті, в свою чергу, наповнюють історичні моря локальних цивілізацій і океан загальнолюдського прогресу. Прогрес іде від краплі долі окремої людини до безмежного океану людської історії [70].

Третій вектор – частішим сає ритм історії, стискається історичний час. Людство прискорює свій шлях у майбутнє. Як говорилося нами раніше, кожна наступна історична епоха, кожен черговий цикл – коротший від попередніх. Ця тенденція не абсолютна і не рівномірна. Коливання історичного маятника то сповільнюються, то прискорюються в межах кожного циклу. У фазах кризи і революційного пере-

вороту біг часу стрімко прискорюється, у фазах зрілості і початку занепаду – сповільнюється, спостерігаються явища застою. Така ж нерівномірність спостерігається в житті кожної людини, кожного етносу. Наразі за десятиліття масштаби змін рівнозначні століттям на початку нашої ери і тисячоліттям на початку історичного прогресу.

Сформульовані вище підходи допомагають зрозуміти зміст й історичні перспективи процесів, що відбуваються в сучасному світі.

Між кожною парою суміжних історичних циклів – середніх, великих і надвеликих – лежить перехідний період. Це час криз і революційних потрясінь, посилення хаотичності, невпорядкованості, що стрімко відбуваються. Саме в такий перехідний період від індустріальної (аграрної) цивілізації до постіндустріальної (інформаційної), від одного тисячолітнього циклу до іншого вступило людство наприкінці ХХ в. Це час великого виклику і важкого вибору, різкого загострення протиріч і конфліктів, хвилі насильства і злочинності. У цьому стані реальні різні сценарії майбутнього – «точка біфуркації» – від украй песимістичного варіанту загибелі або виродження людства внаслідок закономірного або випадкового приведення в дію накопичених запасів термоядерної, хімічної і бактеріологічної зброї, серії вибухів атомних станцій, екологічної катастрофи до світлої перспективи переходу до нової цивілізації, а саме: інтелектуальної. Атрактором вибору одного із можливих сценаріїв може бути розвиток нового покоління. Роль суб'єктивного фактора, усвідомленої волі і цілеспрямованих дій людини в перехідні епохи незмірно зростає. Отримали повний простір стихійні процеси, що швидше призведуть до песимістичного сценарію, ніж до оптимістичного. Людина сама вибирає і творить своє майбутнє; інша річ – добре чи погано вона це робить [70].

Стає просто дивним, як ми раніше не помічали, що еволюція планетарного людства, у її найкращому і прогресивному вираженні, є саме проходження ним вищеназваних форм організації буття, що обумовлюються становленням відповідного типу особистості людини, а разом вони детермінуються, як сьогодні виявляється, глибинним явищем – смислогенезом, вивченню якого ми, соціальні філософи і культурологи, синергетики і глобалісти, зовсім не приділяємо уваги.

І немає сумніву, що культурологи за цим критерієм можуть вибудувати лінію розвитку світової культури, етики – відтворити розви-

ток форм моралі, фахівці з естетики – зміну зразків суспільних ідеалів гармонійного і прекрасного. Це, так би мовити, загальний або системний ефект від нашого дослідження.

Для цього ми розглянули загальні тенденції розвитку людства і визначили головний вектор соціального прогресу. Він полягає в тому, що в міру віддаленості людини від природи, виявлення його історичної функції пріоритет віддається соціальному перед біологічним, духовному, інтелектуальному перед матеріальним.

Головне в історичному прогресі полягає в накопиченні духовних цінностей, багатств науки, культури, освіти, моральності, ідеології, які матеріалізуються в створених людиною засобах виробництва, способах його організації, економічних і соціально-політичних відносинах. Від ступеня до ступеня стає дедалі більш очевидною цінність і безумовний пріоритет людської особистості. Не матеріальне буття формує долю окремої людини, народу, людства, а людина – свідомо чи несвідомо – перетворить навколишній світ, виходячи зі своїх потреб і цілеспрямованих дій. У цьому і полягає суть загальної траєкторії руху від біосфери до ноосфери [70].

Цей підйом ми пов'язуємо з переходом планетарної спільноти від однієї форми цивілізації до іншої.

Отже, у роботі ми розглянули розвиток цивілізації, підходи та періодизацію цього розвитку, типологію цивілізацій, історію, минуле цивілізації і сучасні тенденції та перспективи її розвитку. Тепер можемо зробити висновки, що, як в загибелі, так і в формуванні та розвитку нових цивілізацій, лежать внутрішні зміни особистості людини, зміна її форм сприйняття смислів, потреб та цінностей. Еволюція планетарного людства, у її найкращому і прогресивному вираженні, є власне проходження нею форм організації соціального буття, що обумовлюються становленням відповідного типу особистості людини, а разом вони детермінуються, як сьогодні виявляється, глибинним явищем – смислогенезом. Підйом планетарної спільноти по осі Семантичного континууму здійснюється за алгоритмом: пращівілізація – аграрна – індустріальна – інформаційна – інтелектуальна – космічна цивілізації.

Крім того, ми можемо сказати, що сучасний етап розвитку суспільства та цивілізації знаходиться на сьомому витку спіралі цивілізаційного розвитку, який, можливо, охопить простір двох століть і

приведе до радикального перетворення глобальної цивілізації на початку четвертого історичного суперциклу, а саме: інтелектуальної світової цивілізації, яка відкриє шосте покоління локальних цивілізацій на основі смислів, що породжуються людиною, з одного боку, а з іншого, – наявних смислових полів, що існують у структурі ноосфери.

1.3. Підходи, принципи, методи дослідження інтелектуальної цивілізації

Метою цього підрозділу є обґрунтування використання певного методологічного інструментарію для здійснення дослідження інтелектуальної цивілізації. Оскільки в нинішніх умовах для дослідника недостатньо встановити новий факт, важливо дати йому пояснення з позицій сучасної науки, розкрити його пізнавальне, теоретичне та практичне значення. З огляду на це, у своїй роботі ми дотримувалися кількох методологічних підходів.

З філософської погляду, підхід – це комплекс парадигматичних, синтагматичних та прагматичних структур і механізмів у пізнанні та практиці, що характеризують конкуруючі між собою стратегії та програми в філософії, науці, політиці або організації життя та діяльності людей.

Вважаємо, що одним з провідних підходів, що став в нагоді нашому дослідженню, є діалектичний, який визначають як вчення про загальні закони руху і розвитку природи, людського суспільства і мислення, науковий метод пізнання вічно рухомих явищ, що змінюються, природи і суспільства шляхом розтину внутрішніх протиріч і боротьби протилежностей, що приводять до стрибкоподібного переходу з однієї якості в іншу.

Цей підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності. Досвід і факти є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має величезну пояснювальну силу. Однак вона не підмінює конкретно наукові методи, пов'язані зі специфікою досліджуваної сфери.

Використання діалектичного підходу дає можливість проаналізувати процес переходу людства від одного етапу розвитку до іншого

як процес зміни цивілізацій різних типів. Сприяє поясненню процесів взаємодії людини та суспільства. Завдяки цьому методу отримана можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємозв'язках і залежностях.

Далі ми спираємось на синергетичний підхід, що пояснює генезис інтелектуальної цивілізації. Так як інтелектуальна цивілізація є відкритою системою, що здатна до самоорганізації. Це було зафіксовано ще на стадії розкриття головного концепту дослідження.

Інтелектуальна цивілізація, згідно з наданим вище її розумінням у цій дослідницькій роботі, характеризується певною відкритістю, нерівноважністю, принциповою нелінійністю, присутністю зворотних зв'язків, а це зумовлює появу якісно нових можливостей здійснення розвитку суспільства та особистості, що є важливим в рамках дослідження. Синергетика використовується щодо складних, нелінійних, нерівноважних, дисипативних систем, які самоорганізуються. Входячи з того, що ми будемо розглядати інтелектуальну цивілізацію саме з позиції її динаміки, тобто самоорганізації, синергетичний підхід набуває своєї необхідності для розкриття всієї широти цього явища.

Самоорганізаційний підхід застосовується при розкритті специфіки алгоритму саморозгортання нової цивілізації: діалектики об'єктивного та суб'єктивного, оскільки повинна враховуватися обставина, що цей процес є складною системою; по-друге, що він здатний до самоорганізації. Це дозволить уникнути пропозицій, які є неадекватними і неактуальним щодо предмета нашого вивчення.

Крім того, використано системний підхід як один із головних напрямків методології спеціального наукового пізнання та соціальної практики, мета і завдання якого полягають у дослідженнях певних об'єктів як складних систем. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення [100, 71].

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових.

Соціокультурний підхід, який розуміється в соціально-науковому плані, передбачає насамперед виокремлення і комплексне вивчення

інституційних та неінституційних сторін соціального життя. При цьому культура розглядається як основна передумова або умова виникнення та існування інституціональних (стандартизованих та нормативно узаконених) структур соціальної організації, а особистість – як передумова формування її неінституціональних структур.

Соціально-наукові передумови соціокультурного підходу включають безліч аналітичних засобів, що використовуються в соціології та культурній антропології, зокрема, інституційний і антропологічний аналіз.

Інституційний аналіз спрямований на визначення тієї основної мети, яка об'єднує членів спільноти до інституту і визначає характер їх поведінки в конкретному виді діяльності.

Антропологічний аспект соціокультурного підходу акцентує свою увагу, по-перше, на виявленні та описі «вищих» родових сил людини як основи її неінституціональних змін і процесів, що вкорінені в глибинах людської природи. По-друге, антропологічний ракурс означає водночас розгляд культури як способу саморозвитку суб'єктів і простору їх вільної самореалізації. Людина виражає і реалізує свою родову сутність за допомогою універсальних способів і зразків діяльності, сукупність яких найчастіше іменується культурою [153, 311].

При проведенні дослідження необхідно зауважити, що не обійшлося без стратегічного підходу, оскільки він допомагає створити проєкцію стратегії майбутнього розвитку планетарної спільноти, яка визначається зміною типу зв'язку особистості та суспільства, інтелектуального розвитку та формування смислових полів.

Застосування аксіологічного підходу, який полягає в розгляді цінностей і характеризується суттєвим переміщенням уваги на загальнолюдські цінності, що визначається у свідомості людей сучасними реаліями буття, дозволяє визначити, що саме зміна форм сприйняття смислів цінностей та соціокультурний розвиток особистості і суспільства призводить до зміни типу цивілізацій.

Ці підходи, а саме: діалектичний, синергетичний, самоорганізаційний, системний, стратегічний, соціокультурний та аксіологічний, ми використовуємо в процесі всього дослідження рівнозначно.

Відповідно до визначених підходів, використовуємо наступні методологічні принципи. Нагадаємо, що принцип – це основа певної

сукупності фактів або знань, висхідний пункт пояснення або керівництва до дії.

Наразі принципи виступають як вихідні положення, правила, що виникли внаслідок об'єктивно осмисленого досвіду і є початковою формою систематизації знань [100, 22].

Реалізація принципів можлива при використанні певних методів наукового пізнання, тобто способів досягнення мети, сукупності прийомів та операцій теоретичного або практичного оволодіння дійсністю [190, 633].

Метод можна також охарактеризувати як форму теоретичного і практичного освоєння дійсності, яке впливає із закономірностей поведінки об'єкта, що вивчається.

Таким чином, метод наукового дослідження – це система розумових і (або) практичних операцій та процедур, які спрямовані на розв'язання певних пізнавальних завдань з урахуванням певної пізнавальної мети.

Принцип об'єктивності полягає в тому, що дослідження має бути абсолютно неупередженим. На його виконання не повинні впливати загальні враження про природу досліджуваного; симпатії або, навпаки, антипатії, власний настрій чи стан. На жаль, цей принцип дуже часто порушується особами, що не мають спеціальної підготовки для проведення досліджень, у яких відсутні необхідні елементи самоповаги у своїй професійній самосвідомості. Ми його застосовуємо протягом усього дослідження, прагнучи, щоб наше особисте ставлення до того чи іншого явища чи процесу, що вивчаються, не впливало на хід вивчення інтелектуальної цивілізації.

У висвітленні «інтелектуальної цивілізації», як основного поняття дослідження, ми використали термінологічний принцип, оскільки він передбачає вивчення історії термінів і позначуваних ними понять, розробку або уточнення змісту і обсягу понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їх місця в понятійному апараті теорії, на базі якої ґрунтується дослідження. Цей принцип допоміг нам проаналізувати історію і зміст головного концепту нашого дослідження, а саме: поняття «цивілізація», «інтелект», «розум», «смишли».

Принцип розвитку й історизму ми використали за ретроспективного аналізу саморозгортання світової спільноти в горизонті цивілі-

заційного алгоритму розвитку, який забезпечує вивчення явища з погляду того, як воно колись виникло, які головні етапи у своєму розвитку проходило, чим стало в цей час і чим буде в майбутньому. Діалектичний розвиток предмета характеризується спрямованістю, послідовністю, необоротністю, збереженням досягнутих результатів, наступністю, запереченням. Відповідно до історизму соціальні явища характеризуються закономірним, спрямованим і необоротним розвитком, прогресивною тенденцією, боротьбою внутрішніх протиріч на кожному етапі історії.

Також ми використовували принцип розвитку, адже зв'язки існують завдяки руху, а рух, у свою чергу, реалізується у взаємозв'язках. У поняттях зв'язку більше виражений статичний момент, а у взаємодії – динамічний. Взаємодія призводить до руйнування, а у кінцевому підсумку – до перетворення чогось у щось. Без цього немає й розвитку.

Ключ до розуміння зв'язків, притаманних будь-якій системі, лежить в основі того процесу розвитку, наслідком якого вона є. У свою чергу, зв'язки, взаємодії, що лежать в основі цієї системи, є основою й передумовою її подальшого розвитку. Поняття розвитку набуває конкретного змісту, коли розглядається як внутрішньо обумовлений ряд, як послідовність системно-структурних перетворень, як перехід на нові рівні цілісності. При цьому диференціація тієї відносно простої основи – «тотожності», – з якої починається розвиток, супроводжується і доповнюється інтеграцією (відтворенням цілісності на вищих рівнях).

Діалектичний розвиток предмета дослідження характеризується спрямованістю, послідовністю, необоротністю, збереженням досягнутих результатів, наступністю, запереченням. Відповідно до цього принципу, ми розглянули дослідження, що мають спрямований і незворотний розвиток поглядів щодо інтелектуальної цивілізації.

Таким чином, завдяки цьому принципу отримана можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його суперечливих характеристиках, соціальних та інших взаємозв'язках і залежностях.

Принцип сходження від абстрактного до конкретного ми використовували для висвітлення природи, сутності та змісту філософської рефлексії інтелектуальної цивілізації, який вказує на те, що рух від абстрактного до конкретного в пізнанні означає сходження від непо-

вного, часткового, фрагментарного до більш повного, цілісного і всебічного знання. Цей принцип фіксує ту обставину, що всі попередні поняття в русі не втрачаються, а зберігаються, входять у знятому вигляді в наступні.

Абстрактне є неповним, частковим, фрагментарним, нерозвиненим. На відміну від нього конкретне означає єдність різноманітного, синтез багатьох визначень, тому і виступає як більш повне, всебічне, розвинене. Абстрактне і конкретне існують не тільки в мисленні, а становлять цілком реальний фрагмент, бік, форму дійсності. Якщо ми, наприклад, намалюємо м'яч у вигляді кола, то коло являє собою абстракцію м'яча, проте коло, у такому випадку, не тільки уявний образ м'яча, перенесений на папір, але й цілком реальний обрис предмета, його справжня форма. Якщо ж спробуємо за допомогою інших абстракцій відобразити об'єм, колір м'яча тощо, то будемо переходити від абстрактного до більш конкретного відтворення.

Абстрактне відображення дійсності може бути подане в моделі, тобто в теоретичних положеннях, математичних рівняннях, графіках тощо, які адекватно відбивають найсуттєвіші властивості об'єкта. Побудова моделей називається моделюванням і є важливим засобом пізнання економічної дійсності. Цим принципом ми керуємося для визначення основи виникнення певної форми зв'язку в соціальному світі, якою є людина, а також дослідження механізму об'єктивації іманентних якостей людини, що обумовлюють зміни в способі відтворення її соціальності, та форм їх виявлення в соціальному світі і з таким змістом, який характеризує новий тип зв'язку між людиною та суспільством.

Для дослідження особистості людини як підстави породження інтелектуальної цивілізації, ми користувались пізнавальним, або когнітивним принципом у вивченні динаміки науки та її співвідношення з суспільством, в обґрунтуванні провідного значення знання в поведінці індивіда. Варто мати на увазі, що для аналізу формування знання необхідне вивчення практичної і теоретичної діяльності людини у співвідношенні з її соціальним аспектом. У центрі досліджуваних проблем знаходиться людина як член соціуму, представник етносу, психологічний суб'єкт, мовна особа, комунікант. Особливе місце посідають дослідження рівня когнітивних структур соціальних груп і їхня вмотивованість при визначенні інформаційно-пізнавальних потреб.

Зупинимось й на принципі причинності, оскільки його ми використовували, вивчаючи специфіку інтелектуальної форми взаємодії особистості і суспільства. Він пов'язаний із принципами загального зв'язку й розвитку, проявляється в одному з найважливіших видів зв'язку, зокрема, генетичного зв'язку явищ, в якому одне (причина) за певних умов породжує інше (наслідок). Причинність як принцип пізнання дозволяє побачити загальність явищ, неминучість породження одних іншими й так – нескінченно. Характеристикою причинності є зв'язок згодом і із взаємодією, принцип причинності означає, що психічні явища, процеси й стани людини, психологія соціальних груп у сфері є вторинними утвореннями, причинно-обумовленими об'єктивною дійсністю, і відбиттям цієї дійсності [100, 23].

Також у цьому підрозділі ми використали принцип взаємозв'язку, який вказує на те, що все у світі перебуває в постійному взаємозв'язку. Його зміст виражається категоріями відношення, зв'язку, відокремлення, взаємодії, співіснування тощо.

Відношення бувають як єдністю взаємозв'язку, взаємообумовленості, так і відокремленості. Будучи всезагальними, зв'язки виражають як єдність, так і багатоманітність світу. У них знаходить своє вираження матеріальна єдність світу. Завдяки зв'язкам можливе безмежне пізнання світу. Вирваний із зв'язків предмет перестає бути собою.

Загальнодіалектичний принцип загального зв'язку й взаємодії, звичайно, є основним. У цьому принципі виражається матеріальність світу, що обумовлює зв'язок усього з усім, зокрема й між різними формами руху матерії; в основу цього принципу поставлена матеріальна єдність світу. Застосування принципу загального зв'язку й взаємодії дозволяє пізнавати предмет однієї науки у взаємозв'язках і взаємодії із предметами інших наук, і водночас є можливість відокремити його від суміжних предметів, досліджувати відносно обумовлено й конкретно [100, 18].

Цей принцип ми використовуємо, досліджуючи особливості формування нового типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні, а також виокремлюючи проблеми та шляхи їх подолання в становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні.

Отже, загальні теоретичні настанови (підходи та принципи) потребують низки залучених конкретних прикладних методів. У загальнонауковому плані, метод (від грец. «шлях дослідження, теорія, навчання») – спосіб досягнення будь-якої мети, рішення конкретної задачі; сукупність прийомів або операцій практичного і теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. Основна функція методу – внутрішня організація і регулювання процесу пізнання і практичного перетворення того або іншого об'єкта. Тому метод (у тій або іншій своїй формі) зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії, дисциплінує пошук істини, дозволяє (якщо він правильний) заощаджувати сили і час, рухатися до мети найкоротшим шляхом.

Гіпотетико-дедуктивний метод ми застосували, формуючи гіпотези дослідження, та в процесі формування висновків впродовж усієї роботи, оскільки це спосіб пізнавальної дійсності, що полягає в побудові гіпотетико-дедуктивної моделі для теорії, структура якої вивчається. Його застосування умовно поділяють на три етапи. Перший – полягає у висуванні низки гіпотез про причини явищ, що їх досліджують, другий – у виведенні шляхом дедукції можливих висновків з цих гіпотез, які є описом спостережуваних даних. Виведення висновків передбачає емпіричну інтерпретацію гіпотез. На третьому етапі гіпотези разом з висновками з них виступають як аксіоматична система, де аксіомами є гіпотези, а теоремами – висновки з них. У проблемній ситуації відбувається висунення кількох логічно несумісних між собою гіпотез. Чим більше різноманітних питань розв'язується за допомогою певної гіпотези, тим більшою є її евристична цінність. Доведення якоїсь гіпотези є водночас спростуванням конкуруючих гіпотез; доведення не закінчене, поки теорія дозволяє іще хоча б одне конкуруюче припущення. Доведена гіпотеза стає істиною.

Метод гносеологічної експлікації, за допомогою якого розкривається зміст певної єдності в пізнанні людиною дійсності, а її частини набувають самостійного існування і можуть відрізнитись одна від одної. Цей метод супроводжує розкриття кожного поставленого завдання.

Використання методу аналізу, що являє собою поділ центрального концепту на складові частини (категорії) з метою вивчення їх

окремо, їх окремих ознак, властивостей, і на основі отриманих даних створити уявлення про зміст явища в цілому, дозволило нам визначити головне поняття дослідження «інтелектуальна цивілізація».

Синтез – метод вивчення об'єкта в цілісності, у взаємному зв'язку його частин. У процесі наукових досліджень синтез пов'язаний з аналізом, оскільки дозволяє поєднати частини об'єкта, який був розділений в процесі аналізу, встановити їх взаємозв'язки і вивчити предмет як єдине ціле. Цей метод допоміг нам визначити, з чим пов'язаний розвиток особистості та суспільства.

Метод порівняння, сутність якого полягає в процесі становлення подібності або відмінностей предметів та явищ дійсності, а також знаходження спільного, притаманного двом або кільком об'єктам, ми використовували, вивчаючи категоріальний апарат дослідження.

Метод систематизації, за допомогою якого ми пізнавали предмет дослідження шляхом упорядкування деякої множини розрізнених фактів та наукових досліджень щодо критеріїв типології цивілізацій.

Типологія – метод наукового пізнання, в основі якого лежить поділ систем об'єктів і їх групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу. Проблеми типології виникають в усіх науках, які мають справу з різнорідними за складом множинами об'єктів (як правило, дискретних) і вирішують завдання впорядкованого опису і пояснення цих множин. Типологія спирається на виявлення подібності і відмінності об'єктів, що вивчаються, на пошук надійного способу їх ідентифікації, а у своїй теоретично розвинутій формі прагне відобразити будову досліджуваної системи, виявити її закономірності, які дають можливість передбачати існування невідомих об'єктів.

Фасетний метод класифікації – паралельний поділ множини об'єктів на незалежні класифікаційні угруповання. Він компенсує недоліки ієрархічного методу класифікації. При використанні цього методу класифікації початкова множина об'єктів може незалежно поділятися на класифікаційні угруповання з використанням однієї з образних ознак. Кожна ознака фасетної класифікації відповідає фасеті, яка є списком значень цієї класифікації (колір: червоний, зелений; професія: інженер, бухгалтер).

Таким чином, фасета – набір значень однієї ознаки класифікації. Фасети взаємно незалежні. Кожен об'єкт може одночасно входити до різних класифікаційних угруповань.

Система класифікації може бути подана переліком незалежних фасет (списків), які містять визначення ознак класифікації. Цей метод ми використовуємо при наданні класифікації підходів до виокремлення типів цивілізацій, що дало можливість говорити про новий тип зв'язку людини і суспільства на інтелектуальному рівні.

Описуючи методологічне завдання, ми використали метод гносеології, під якою розуміють розділ філософії, що вивчає джерела, форми і методи наукового пізнання, умови його істинності, здібності людини пізнавати дійсність.

Особливу увагу варто звернути на такий метод, як контент-аналіз – філософський сенс такого методу як дослідницького полягає у сходженні від різноманіття текстового матеріалу до абстрактної моделі змісту тексту. У зазначеному сенсі, контент-аналіз є однією з номотетичних дослідницьких процедур, що використовуються у сфері застосування ідіографічних методів. З погляду лінгвістів і фахівців з інформатики, контент-аналіз є типовим прикладом прикладного інформаційного аналізу тексту, що зводиться до вилучення з усього розмаїття наявної в ньому інформації якихось компонентів, що спеціально цікавлять дослідника, і поданням їх у зручній для сприйняття і подальшого аналізу формі. Численні конкретні варіанти контент-аналізу різняться в залежності від того, які ці компоненти, і що саме розуміється під текстом.

У дослідженні праксеологічного аспекту, нами було вибрано метод аналізу документів (неформалізований) – тлумачення документа через з'ясування основних думок та ідей конкретного тексту, оцінка його змісту згідно з політичними, моральними, естетичними та іншими критеріями. У ході його використання передбачається застосування сукупності методичних прийомів і процедур, необхідних для вилучення із документальних джерел інформації при вивченні процесів і явищ з метою вирішення певних дослідницьких завдань.

Вважаємо, що є необхідність застосувати внутрішній аналіз документа, тобто безпосередній аналіз змісту документа, спрямований на виявлення розбіжностей між фактичним і літературним змістом, встановлення рівня компетентності автора, систематизацію відомостей, які містяться в документах. Такими документами будуть виступати кілька кандидатських дисертацій за різними спеціальностями, виконаних та успішно захищених в Україні останні кілька років, й

статті практиків з управління персоналом, теми яких збігаються з предметом дослідження нашої роботи.

Крім того, у цих підрозділах ми застосовуємо метод узагальнення – (процес і результат переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального), що дасть можливість отримати певні висновки щодо становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні.

Метод екстраполяції, центральною концепцією якого є припущення про безперервність розвитку більшості процесів реального життя. Якщо для певної системи (технічної, біологічної, соціальної) в минулому був характерний розвиток (зростання чи спад) з постійною швидкістю або прискоренням, то є підстави вважати, що ці швидкість чи прискорення залишаться незмінними деякий час і в майбутньому.

Формулюючи пропозиції-рекомендації, вважаємо за доцільне побудувати їх за допомогою використання методів індукції та дедукції. Індукцію розуміють як перехід від часткового до загального, коли на підставі знання про частину робиться висновок про об'єкт загалом; дедукція – це процес, в якому висновок щодо якогось елемента робиться на підставі знання загальних властивостей усієї множини.

Метод ідеалізації – це мисленеве конструювання об'єктів, яких не існує в дійсності, але для яких є прообрази в реальному світі: абсолютно чорне тіло, крапка, коло, інерція, лінія тощо. Процес, з одного боку, схожий на інтелектуальне моделювання, а з другого, – є абстрагуванням.

У процесі ідеалізації відбувається відволікання від реальних якостей предмета з одночасним введенням у зміст поняття ознак, які відсутні в дійсності. Завдяки ідеалізації створюється теоретична модель, в якій характеристики сторони об'єкта не тільки відсторонені від фактичного емпіричного матеріалу, але й шляхом мисленевого конструювання виступають виразнішими, ніж є у дійсності. Ідеалізований об'єкт, у кінцевому підсумку, виступає як відображення реальних предметів і процесів.

Отже, у цьому підрозділі нами був описаний інструментарій дослідження (підходи, принципи, методи), який дає змогу провести теоретичні та практичні його етапи щодо вказаного об'єкта й досягти поставленої мети. Нами було використано в процесі дослідження всієї роботи такі основні підходи, як діалектичний, що сприяє пояс-

ненню процесів взаємодії людини та суспільства, синергетичний, який пояснює процеси породження предмету дослідження, самоорганізаційний, системний, стратегічний, соціокультурний та аксіологічний.

Щодо принципів, то були застосовані наступні: об'єктивності, термінологічний принцип, принцип розвитку й історизму, пізнавальний або когнітивний принцип, принцип розвитку, сходження від абстрактного до конкретного, принцип взаємозв'язку та загальнодіалектичний.

Методологічну базу нашого дослідження склали наступні методи наукового дослідження: гіпотетико-дедуктивний, гносеологічної експлікації та екстраполяції, аналізу, порівняння, порівняльно-історичний метод, систематизації, типології, фасетний метод класифікації, гносеології, аналіз, синтез, системно-функціональний, узагальнення, аналогії, контент-аналіз, аналізу документів, індукції та дедукції, ідеалізації.

Такий інструментарій дослідження допоміг нам у висвітленні формалізації предмета дослідження і визначення його основних характеристик.

Отже, відповідно до поставлених завдань першого розділу нашого дослідження, ми можемо зробити наступні висновки.

По-перше, було сформовано проблемне поле дослідження, висвітлено категорії «цивілізація» та «інтелектуальне», які складають головне поняття дослідження «інтелектуальна цивілізація». Цивілізація, на думку автора, являє собою специфічний вид організаційного взаємозв'язку людини і суспільства, тобто специфічну форму організації соціального життя людини, яка залежить від стану її інтелектуального розвитку, тобто від розвитку її духовних потреб і цінностей; зі зміною форм сприйняття смислів останнього і змінюється тип цивілізацій, так як історичний розвиток планетарної спільноти проходить декілька етапів, що детермінуються і пояснюються здатністю планетарної людини засвоювати ланцюг перетворень змісту Семантичного Всесвіту по лінії зміни інтелектуальних домінант: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – «космічне смислотворення».

Щодо визначення категорії «інтелектуальне», то автор відштовхувався від поняття «інтелект», останнє сучасні науковці визнача-

ють як здатність до логічного мислення, планування, розв'язання проблем, абстрактного мислення, сприйняття складних ідей, швидкого навчання та навчання на основі досвіду. У свою чергу, автор розглядає інтелект як родовий продукт термінів «розум» та «розсудок». З цієї позиції «інтелектуальне» вбирає в себе інтелектуальний багаж існуючого інформаційного поля планети (ноосфери) і збагачення його за рахунок самосвідомості особистості. Головною функцією розуму людини є смислопородження інноваційних смислів і залучення в кругообіг наявних смислів, що утворюють ноосферу землі, а також поки що гіпотетично вступати в інтелектуальну взаємодію з інопланетним розумом.

Сформульоване робоче визначення інтелектуальної цивілізації – це такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціальності, за якого домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а системоутворюючим фактором суспільного життя є смислотворення шляхом породження нових смислів особистістю людини і використанням вже існуючих специфічних смислових полів ноосфери.

По-друге, було проведено ретроспективний аналіз саморозгортання соціальної спільноти в горизонті цивілізаційного розвитку, що дало можливість розглянути розвиток цивілізації з позицій минулого, сучасного та на перспективу майбутнього й зробити висновок, що, як в загибелі, так й у формуванні і розвитку нових цивілізацій, лежать внутрішні зміни особистості, зміна її форм сприйняття смислів потреб та цінностей. Еволюція планетарного людства, у її найкращому і прогресивному вираженні, є саме проходження ним форм організації соціального буття, що обумовлюються становленням відповідного типу особистості людини, а разом вони детермінуються, як сьогодні виявляється, глибинним явищем – смислогенезом. Доведено, що підйом планетарної спільноти по осі Семантичного континууму здійснюється за алгоритмом: працивілізація – аграрна – індустріальна – інформаційна – інтелектуальна – космічна цивілізації. За спіральною концепцією цивілізаційного розвитку сучасний розвиток суспільства та цивілізації охопить два століття й призведе до радикальних перетворень глобальної цивілізації.

По-третє, здійснено обґрунтування інструментально-методологічного комплексу засобів дослідження. Для виконання ме-

тодологічних завдань першого розділу використано діалектичний підхід, який дає можливість проаналізувати процес переходу людства від одного етапу розвитку до іншого як процес зміни цивілізацій різних типів. Сприяє поясненню процесів взаємодії людини та суспільства. Завдяки цьому методу отримана можливість побачити і представити предмет дослідження у всіх його соціальних та інших взаємозв'язках і залежностях. Також, було використано соціокультурний підхід, який розуміється в соціально-науковому плані, як виокремлення і комплексне вивчення інституційних та неінституційних сторін соціального життя. При цьому культура розглядається як основна передумова або умова виникнення та існування інституціональних структур соціальної організації, а особистість – як передумова формування її неінституціональних структур.

Для виконання теоретичних завдань другого розділу використано синергетичний підхід, що пояснює самоорганізаційні механізми генезису інтелектуальної цивілізації. Системний підхід, що дав можливість виділити закономірності і механізми утворення складного об'єкта з певними складовими, так як інтелектуальна цивілізація є відкритою системою, що здатна до самоорганізації. Самоорганізаційний підхід, що дав можливість дослідити розкриття специфіки алгоритму саморозгортання нової цивілізації.

Для виконання практичних завдань третього розділу використано стратегічний підхід, який допоміг створити проекцію стратегії майбутнього розвитку планетарної спільноти, яка визначається зміною типу зв'язку особистості та суспільства, інтелектуального розвитку та формування смислових полів. Та аксіологічний підхід, який полягає в розгляді цінностей і характеризується суттєвим переміщенням уваги на загальнолюдські цінності, що визначається у свідомості людей сучасними реаліями буття, дозволяє визначити, що саме зміна форм сприйняття смислів цінностей та соціокультурний розвиток особистості і суспільства призводить до зміни типу цивілізацій.

В рамках кожного з підходів застосовано відповідні принципи дослідження. Для реалізації завдань роботи використано низку методів теоретичного та практичного рівніву дослідження.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ГЕНЕЗИСУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Як впливає з вищевикладеного, будь-яка цивілізація є соціальною системою, що побудована на специфічному виді соціальної взаємодії особистості і суспільства. Вони мають функціональний характер, адже виникають у процесі функціонування елементів, під якими будемо розуміти мінімальну об'єктивну чи суб'єктивну частину соціальної взаємодії. Інтелектуальна цивілізація має специфіку саме в тому, що складовими такої взаємодії є інтелект ноосферної особистості і інтелектуального суспільства.

Це цілком закономірно, оскільки будь-що в бутті детермінується підставою і мовами. Тому розвиток одного з них закономірно викликає і зміни в другому. Якщо виходити з того, що соціальне життя – явище космічного масштабу, то й підстава, що його породила, за потужністю має бути такою ж. З огляду на це, у ході генетичного аналізу інтелектуальної цивілізації варто бути гранично уважним при розведенні підстави і умов, а це дуже складне завдання. Тому розглянемо їх більш уважно, оскільки людина має набути, за нашою робочою гіпотезою, ноосферного змісту, тобто оперувати чистими смислами, що означає подолати інформаційний шум і відносність наукового знання, а умови – створить розбудоване суспільство знань. Тож послідовно розглянемо спочатку особистість як підставу, а згодом суспільство знань – як передумову породження інтелектуальної цивілізації.

Для дослідження людської особистості на нас вплинув зміст нових напрямків сьогодення, що торкаються постгуманізму, трансгуманізму та постантропології.

За постгуманізмом, який заснований на уявленні, що еволюція людини не завершена і може бути продовжена в майбутньому, кінцевим етапом еволюційного розвитку повинна стати постлюдина – гіпотетична стадія еволюційного розвитку людського виду, будова і можливості якого стали б відмінними від сучасних людських, внаслідок активного використання передових технологій перетворення людини. Постгуманізм визнає невід'ємними правами вдосконалення

людських можливостей (фізіологічних, інтелектуальних і т.н.) і досягнення фізичного безсмертя. На відміну від трансгуманізму, під визначенням постгуманізму також розуміється критика класичного гуманізму, що підкреслює зміни у ставленні людини до себе, суспільства, навколишнього середовища та бурхливо розвиваючимся технологіям. У постгуманізмі розглядаються можливості посилення інтелекту, створення штучних органів людського тіла, інтеграцію свідомості людини в комп'ютер, кіборгізації і т.н.

Трансгуманізм визнає можливість і бажаність фундаментальних змін в становищі людини за допомогою передових технологій з метою ліквідувати страждання, старіння і смерті, а також значно посилити фізичні, розумові і психологічні можливості людини.

Спільною рисою трансгуманізму і постгуманізм є передбачення якогось нового розумного вигляду, в який еволюціонує людина. Цей новий вид поповнить або навіть замінить людство.

Постантропологія, як відносно новий напрям у сучасній антропології, ставить собі на меті виокремлення та кристалізацію антропологічного типу особистості під впливом технологічного поступу та наукової еволюції. Якщо переформулювати це визначення, то можна сказати, що головною ціллю постантропології є глибинна філософська рефлексія з приводу тих змін, що пов'язані з вторгненням сучасних технологій у світ людини.

2.1. Роль особистості у становленні інтелектуальної цивілізації

У цьому підрозділі ми розглянемо особистість людини, розвиток якої стає підставою породження нового типу зв'язку між людиною і суспільством. Людина завжди була, як відомо, головним чинником прогресу, від неї залежав і ще більше залежить сьогодні цивілізаційний поступ. У такому випадку, постає проблема виявлення особливостей її буття в контексті сучасних суспільних трансформацій з виходом у площину інтелектуальної цивілізації.

На принципову можливість такого напрямку пошуку вказує Г. Гегель: «Підставою є, з одного боку, підстава як рефлексоване в собі визначення змісту, притаманне наявному буттю, яке воно засновує, а з іншого – воно те, з чого має бути зрозуміле наявне буття; насправді, – вказує Гегель, – навпаки, від наявного буття переходять до під-

стави, і підстава стає зрозумілою з наявного буття» [43, 88]. За такого способу пояснення соціальне явище «просто і надто зручно впливає із своєї підстави».

Підстава інтелектуальної цивілізації – це не збіг випадковостей, а точна субстанціональна константа. Інакше вона не гарантувала б породження саме соціального змісту інтелектуальної цивілізації. Більше того, вона структурована. Пояснити конфігурацію силового поля особистості можна завдяки концепції «соціальних ролей». Як соціальна роль тут розуміється персоналізована функція смислопородження. Саме завдяки системі соціальних ролей, що реалізується, людина набуває форми в соціальному середовищі, чинить тиск на інших учасників соціального процесу, стає помітною для них і, зрештою, настільки зростається з ними, що внаслідок постійного тренування свого фізичного тіла для їхнього відправлення в системі суспільних відносин набуває специфічного зовнішнього вигляду.

Причиною породження інтелектуальної цивілізації, завдяки смислам, є особистість. Вона є носієм смислів. А завдяки смислообміну і стає можливий підйом суспільного розуму.

З огляду на це, постає необхідність проаналізувати і дати визначення буття людини в умовах сучасної дійсності, в умовах глобального суспільства, яке пронизує смислова основа інтелекту. Зміни в людському стилі мислення ведуть до того, що людина переходить на якісно новий стан розвитку, який супроводжується рухом до нової цивілізації – інтелектуальної. Спробуємо це науково підтвердити.

Розглянемо людину через три стадії (складові) формоутворення, за концепцією В. П. Беха, до яких ми вважаємо за доцільне віднести й четверту складову – буття соціального субстрату, що він називає особистістю.

Формоутворення людини – це багатостадійний процес, який послідовно розгортається на макрорівні. У ньому повинно бути щонайменше три стадії. Дві з них пов'язані з матеріальним і духовним світами, а третя – є такою, що опосередковує, і в ній «зустрічаються» не тільки світ матеріальний зі світом духовним, але й породжується, за нашою гіпотезою, світ соціальний. При цьому людський організм, як чітко структурована система, що саморозвивається, має морфологічний і функціональний аспекти [16, 15].

На першій стадії формоутворення людського організму відбувається саморозгортання фізичного компонента, який в науково-філософській літературі називають індивідом. Індивід, – зазначає Леонтьєв, – це, передовсім, генотипне утворення, його формування продовжується і в онтогенезі (протягом життя). У міру розвитку, дедалі виразнішими стають поєднання природних та набутих якостей. Отже, індивіди індивідуалізуються [104, 174].

Друга стадія формоутворення людського організму пов'язана з дозріванням і структуризацією речовини мозку, а також з набуттям ним атрибутивної якості здійснювати синтез фізичного і духовного компонентів універсуму в перетворену форму. З наявної філософсько-психологічної літератури вона відома нам як душа. На цій стадії розгортається три специфічні процеси, кожен з яких виробляє «свої» специфічні продукти: розсудок, розум та інтелект як родовий нейтральний продукт, що відкидається в зовнішнє середовище [16, 16].

Тут виникає необхідність більш широко навести наше розуміння основних продуктів формоутворення вказаної стадії саморозгортання людського організму, оскільки вони несуть в цьому дослідженні велике смислове навантаження.

Нагадаємо, що розсудок – початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми. Забезпечує оперування поняттями за певним наперед заданим алгоритмом без усвідомлення їхньої природи. Функція розсудку – класифікувати факти, робити логічні розумові висновки, систематизувати знання за суворими правилами і схемами [16, 16].

Розум людини – це вже форма мислення, яка дозволяє йому переробляти в наукові поняття дані споглядання і уявлення, тобто всебічно відтворювати систему внутрішніх зв'язків, що породжує дану конкретність, розкривати її сутність.

Центральним поняттям розуму є модель, система, що відображає різними засобами якийсь оригінал – іншу систему, її структуру, функції, якості. Іншими словами, розум виробляє особливий продукт – смисл, який відправляється ним у формі кванта на мегарівень, тобто в Семантичний Всесвіт [16, 17].

Розум, як продукт основного формоутворюючого процесу на другій стадії, отримує самоздійснення на третій, завершальній стадії формоутворення людини. Тому абсолютно правий Гегель, який

стверджував, що розум «є щось, що лежить в основі і свідомості та самосвідомості, отже, те перше, що за допомогою зняття обох цих односторонніх форм розкривається як їх початкова єдність і істина» [44, 225].

Інтелект на цій стадії формоутворення людини є родовим продуктом, що відкидається в зовнішнє середовище. Власне, цей момент нас найбільше й цікавить, оскільки взаємопереходи «матеріальне – духовне» є процесом нескінченним. Це означає, що продукування інтелекту – геологічний процес. Він нічим не обмежений ні в просторі, ні в часі. Його зв'язок з матеріальним і духовним світами має спонтанний характер і космічний масштаб [16, 18].

Третя стадія формоутворення людського організму є чимось відмінним від попередніх двох стадій, тому що вона належить до духовного світу. Це сфера саморозгортання людського розуму або усвідомленого духу в стрункий логічний організм. На цій стадії розум набуває, зрештою, розумної форми, тому що, як писав К. Маркс, «розум існував завжди, але не завжди в розумній формі» [111, 380].

Свідомість є вищою, властивою лише людині формою розуміння навколишньої дійсності і себе самої. Цінності культури сприймаються завдяки почуттям, а осмислюються і стають надбанням особистості за допомогою свідомості. Встановлюючи зв'язок життєвих цінностей з власним досвідом, особистісними переживаннями, значенням для себе, людина сама осягає їх смисл (внутрішню, глибинну основу, їх суть, ядро), оцінює їх, надає їм особистісного смислу, що виражає факт «пристрасної людської свідомості» [105, 123].

Особистісний смисл є особливим, небезстороннім відношенням особистості до цінностей культури, з якою вона взаємодіє. Особистісні смисли визначають спрямованість особистості, її соціальну позицію, самосвідомість, світогляд, ціннісні орієнтації [124].

Згідно з В. Налімовим, усі смисли (як суми відомостей, містяться в знаках, символах, словах) спочатку впорядковані вздовж деякої числової осі. Ця вихідна множина містить потенційно можливі смисли, але ці смисли ніяк не виявлені. Тому В. Налімов назвав цю вихідну множину семантичним (тобто смисловим) вакуумом [128, 169].

Свідомість, крім людини, існує як якийсь семантичний континуум (континуум сенсів), але смисли в ньому до зіткнення з людьми не розпаковані. З огляду на це, особистість є певним органом, через

який відбувається розпакування семантичного континууму, особистість виникає з сукупності смислів, які вона актуалізує, стаючи таким собі «фільтром», пропускаючи одні смисли і відпускаючи інші. Зміна фільтра тягне за собою смислову перебудову і зміну особистості. У такій інтерпретації орган сенсу – це смислові фільтри, а здатність особистості до їх генерування і спонтанної перебудови є умовою відкритості людини до позамежного, можливості самозбагачення і багатовимірності свідомості [128, 169].

Унікальним і найпотаємнішим в структурі не тільки вказаної вище стадії, але й саморозгортання людини як цілісності є центральний продукт – самосвідомість людської особистості. Як самосвідомість ми розуміємо момент рефлексії, завдяки якій людина, з одного боку, перетворює продукти свідомості на продукти духовного світу, а з другого, – забезпечує перехід змісту семантичної реальності в продукти розуму або мислення. При цьому важливо підкреслити те, що самосвідомість людини є нічим не обмеженим, або нескінченним, процесом саморуху універсуму, що перебуває в суб'єктивній формі, або в стані мікрокосму.

За своїм місцем у формотворчому процесі самосвідомість повинна отримувати і отримує свій подальший розвиток вже поза людським організмом.

Це означає, що ми можемо продовжити розглядати формоутворюючий процес уже за межами людської особистості, тобто в середовищі її існування, що також пояснюється процедурою формоутворюючого процесу.

Існування інтелекту, елементами якого є не поняття, а інтуїція, є вже встановленим фактом, а форма колективної свідомості, що належить до колективного інтелекту, може бути названа і вже названа космічною свідомістю. Визнаючи легітимність колективної свідомості і колективного інтелекту, ми повинні розглядати людську особистість як оригінальний функціональний орган універсуму. Інакше кажучи, ми маємо справу з соціальним процесом як явищем геологічного походження і тотального характеру. Тобто завдяки наявності самосвідомості людина виходить за свої межі, створюючи колективний інтелект, і тим самим спрямовується в Космос.

Процедура формотворення розкрила саморозгортання людського організму як незалежний від окремої людини геологічний процес,

що складається з трьох стадій (складових), кожна з яких отримала своє визнання і навіть власну назву. Перша – існування чуттєвої людини, що ґрунтується на сенсильній матерії. Вона називається фізичною людиною. Інакше її ще називають соматичною капсулою або сомою.

Друга складова відома нам як власний самостійний світ всередині нас, який слід називати психонавтикою. Інакше її ще називають душею людини, яка призначена для «обігріву» інших людей. І. Кант писав: «Те, що ми називаємо душею, все знаходиться в безперервному русі і не має в собі нічого стійкого, за винятком хіба що (якщо завгодно) Я, такого простого тому, що це уявлення позбавлене змісту» [82, 56].

Третя складова ґрунтується на інтелектуальній матерії і відома нам як розум людини, що наче поєднує світовий і індивідуальний Розум. Завдяки цьому людина за певних умов виявляє, перетворює і опредмечує зміст духовного світу [43, 56].

Онтологічна єдність цих трьох стадій (складових) у людському організмі має органічний характер, оскільки ця цілісність забезпечує їх морфологічний і функціональний зв'язок. Вказана органічна єдність досягається за рахунок видозміни і взаємопроникнення один в одного матеріального і духовного субстратів.

Це означає, що ми можемо продовжити розглядати формоутворюючий процес уже за межами біологічного організму людини, на новому рівні – особистісному, тобто в середовищі її існування, що належить соціальному світу. Так, до трьох вищеназваних складових саморозгортання біологічного організму людини, що проаналізовані В. П. Бехом, ми вважаємо за доцільне додати ще й четверту – саморозгортання в зовнішньому середовищі. Цей дослідник достатньо ґрунтовно її проаналізував, оскільки подав інформаційну структуру особистості людини і вибудував систему внутрішньоособистісних механізмів [14, 43]. Тому, на нашу думку, – це окрема самостійна складова саморозгортання феномена людини. Тож соціальне середовище життєдіяльності людини також пояснюється процедурою формоутворюючого процесу окремої людини і залежить від людини і впливає на неї [192, 456].

Усе вищерозглянуте дозволяє нам погодитись з ідеєю про те, що «особистість є утворенням, яке виникає в процесі морфогенетично-

го становлення тіла людського організму. Іншими словами, особистість є функціональним органом, похідним від людського організму» [15, 25]. З огляду на це, можна погодитись і з іншим його висновком про те, що «особистість як функціональний орган людини має не штучне, тобто привнесене із суспільства, а природне походження» [15, 25].

Нагадаємо, що під функціональним органом варто розуміти будь-яке тимчасове поєднання сил, здатних виконувати роботу або забезпечувати певну функцію в системі. Оскільки особистість є функціональним органом, то вона «розлита» по всьому тілу людини і не може бути зведена до жодного з її органів, наприклад, мозку, розсудку, розуму, інтелекту, свідомості, самосвідомості, надсвідомості, волі, серця, душі та ін. Її носієм є біологічне тіло людини, а механізмом саморуху і виконавчим механізмом конкретної замисленої нею дії – весь організм людини.

Цей висновок надзвичайно важливий для подальшого аналізу проблеми, оскільки він не співпадає з поглядами щодо походження, суті, а отже, і функцій особистості в планетарній системі, що домінує у вітчизняній літературі. Нагадаємо, що згідно з панівною тезою в матеріалістичній літературі «суть людини» – не «...абстракт, властивий окремому індивідові», а «...сукупність всіх суспільних відносин» [112, 3]. Не можна не помітити, що тут не проводиться чітка межа між людиною і особистістю.

Проте варто підкреслити, що ідея К. Маркса про людину як сукупність суспільних відносин була своєчасною і геніальною, оскільки дала можливість фактично розглядати це явище як функцію від соціального середовища, усунувши протиставлення індивіда і суспільства. Світ перестав бути просто сукупністю «зовнішніх» речей, він став людським світом, а людський індивід набув соціального забарвлення.

Проте сьогодні стан справ у галузі пізнання такий, що ми розглядаємо людину дещо в іншому ракурсі, а тому пояснюємо її по-іншому. З викладеного вище випливає, що людина як істота біосоціальної має в якості морфогенетичної основи біологічний субстрат, а особистість є моментом її функціонування. Тому можна зробити висновок про те, що суть особистості – функціонування власного соціального змісту людини, який через еволюцію виробляється з атрибутівних властивостей універсуму шляхом його суб'єктивування.

Інакше, звідки могло б з'явитися суспільство як соціальний продукт, якби в людини соціальне не виникало природним чином у процесі саморозгортання універсуму. Але ми погоджуємося з тим, що цей процес значно інтенсифікується в тому випадку, коли в структуру людини надходить уже наявний соціальний зміст. У праці «Человек и Вселенная» В. П. Бех наводить у структурі особистості механізм смислопородження [15, 46]. Таким чином, соціальна система має власне джерело для саморозвитку і режим гомеорезу є для неї більш прийнятним і природним.

Отже, особистість людини є цілісною єдністю біологічного (організованого), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення нового якісного ступеня – людської особистості [169, 457].

Особистістю можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку, який дозволяє їй знаходити й обирати серед цінностей культури особистісні смисли, свідомо, самостійно і відповідально діяти згідно з обраними смислами [124].

Філософські визначення особистості перетинають кілька змістових ліній, які використовуються для розуміння особистості як істоти: 1) природної; 2) мислячої (духовної); 3) діяльної; 4) предметної і, зрештою, 5) соціальної (суспільної) [99, 55].

Поняття особистості, за О. М. Леонтьєвим, як і поняття індивіда, виражає цілісність, але цілісність особливого роду. Особистістю не народжуються, особистістю стають. Отже, особистість – це цілісність, що зумовлена соціальними факторами [104, 174].

Філософський словник за редакцією В. І. Шинкарука тлумачить особистість як «суб'єкта суспільних відносин, носія свідомості та системи суспільно значущих якостей» [193, 470].

Синтезуючи дві основні концепції особистості – особистість як функціональна (рольова) характеристика людини і особистість як її сутнісна характеристика, О. Г. Спіркін визначає особистість як індивідуальний вираз суспільних відносин і функцій людей, суб'єкт пізнання та перетворення світу, прав і обов'язків, етичних, естетичних та всіх інших соціальних норм [169, 357].

Радянські філософи розкривали особливості марксистського методу типізації особистості у зв'язку з класовою позицією [216, 53], конкретно-історичною епохою [89, 64] тощо. У сучасній соціальній філософії поширеною є типологія особистості за критерієм суспільного визнання.

Отже, філософія поділяє осіб різного соціального типу, психологічного складу і темпераменту на три відносно самостійні категорії – рядову, історичну і видатну особистості [99, 64]. Певним продовженням роздумів з приводу типологізації особистості є виокремлення цивілізаційної моделі особистості, космополітичної моделі – людини світу.

Виокремлення цивілізаційної моделі особистості в сучасній антропософії пов'язане зі зростаючою роллю цивілізаційного процесу. Причому визначення цивілізаційної моделі особистості може розглядатися у світлі різноманітних інтерпретацій.

Перша – виходить із значення цивілізації як техніки, способів організації економіки і політичного життя. У такому ключі цивілізаційна модель особистості окреслює основні риси сучасної людини постіндустріального суспільства. Окрім того, поняття цивілізаційного процесу, як зазначає російський вчений Б. Марков, включає в себе не лише технічні досягнення, а й організованість, впорядкованість душевного життя, що надає особистості таких рис, як стриманість та далекоглядність, самоконтроль та самодисципліна, відповідальність та порядність [110, 214].

Друга інтерпретація виходить із більш широкого розуміння цивілізації як культури. Внаслідок аналізу багатьох підходів до визначення цивілізації американський вчений С. Хантінгтон доходить висновку, що культура є загальною темою кожного визначення цивілізацій, виокремлюючи такі загальні риси цивілізації об'єктивного порядку, як мова, історія, звичаї, інститути, релігія, підкреслюючи особливу роль останньої [196, 126].

Якщо розглядати особистість як процес, тоді мінливість та динамічність закладені в саму природу смислових структур [105, 252].

Динамічність особистісних структур прямо витікає з їх функцій – регуляції життєдіяльності суб'єкта на тлі постійних мінливих умов та ситуацій. Тому неперервні зміни, розвиток особистості – в тих чи інших її частинах або загалом, поступовий або стрибкоподібний – є способом її існування [105, 254].

У літературі науковці пропонують розглядати «велику» та «малу» динаміку смислових утворень особистості. Як «велику динаміку» розвитку смислових утворень розуміють процеси народження та зміни смислових утворень особистості в процесі життя людини, в ході зміни різних видів діяльності. Як «малу динаміку», динамікою розвитку смислових утворень, розуміють процеси породження та трансформації смислових утворень у ході руху тієї чи іншої особливої діяльності.

В індустріальній добі створюються теоретичні моделі людини, в яких розглядається її залежність від знеособлених соціальних сил. Головним тут було адаптуватися під вимоги суспільства, тобто забезпечити гомеостаз.

У пошуках образу людини майбутньої доби нас цікавить віддзеркалення в літературі так званої Постлюдини. С. Хорунжий, розглядаючи проблему формування Постлюдини, зазначає, що на сьогодні антропологічний «сплеск» принципово відрізняється від попередніх: «вперше в історії Людини повна трансформація нею самої себе, власної природи та конституції, стає технічно здійсненою, і Людина визначеним чином, неухильно починає вже вибудовувати відповідні практики» [200, 21].

Дослідник зазначає, що хоча слово «постлюдина» давно вживається в літературі, сам термін досі не має прийнятного наукового визначення ні як філософський концепт, ні як поняття науково-технологічної сфери. Звичайно, у відповідь на попит тут же виник цілий ряд дефініцій; проте практично всі вони мають негативний характер, визначаючи Постлюдину за відсутністю або відмінністю від чого-небудь, – і тому позбавленої змістовного ядра. Але у Постлюдини немає справжньої дефініції, тому що її самої ще немає, вона тільки «на підході», тому вона – справжній фантом, що часується з кінця ХХІ століття.

Оскільки дослідження Планетарного людства як особистості проводиться нами на основі ідеології наукової школи ноосоціогенезу, самоорганізації і саморегуляції соціальних систем, то її властивості ми маємо відтворити саме в цьому дискурсі. Почнемо з аналізу вітальних і соціальних потреб Планетарного людства як особистості, яких вона має набути протягом ХХІ століття.

Вітальні потреби Планетарного людства як особистості ми сприймаємо в їх класичному вигляді. У цій площині варто зауважи-

ти, що біологічне тіло планетарної людини протягом ХХІ століття навряд чи зазнає значних змін. Хоча процес визрівання і вихід назовні атрибутивних властивостей біологічного організму – не зупинити. Уже на початку ХХІ століття видно, як швидко у наше життя прориваються нові якості людини. Про це можна судити на основі зростання наших знань про дітей індиго і людей-кристалів. Ще зовсім недавно ми про це зовсім нічого не знали, але сьогодні нові типи *homo sapiens* вже є реальністю, і нею цікавиться сучасна наука.

Для задоволення вітальних потреб розробляються спеціальні технології, до яких можна віднести використання знань у вивченні паранормальних явищ і паранормальних властивостей людини, а також психотехнологій за допомогою так званих сліперів, парапсихологів, військових екстрасенсів або «космоенергоспецоператорів». Нагадаємо, що сліпер – це оператор-сенситив (парапсихолог), який використовує себе як різні стани для входження в будь-який образ, незалежно від того, предмет це, людина або якась тварина, дістаючи при цьому можливість повністю опанувати предмет входження, повністю контролюючи предмет, до якого він увійшов, поєднався.

Соціальні потреби Планетарного людства як особистості нас цікавлять значно більше, оскільки саме завдяки цим якостям вона породжує, творить і відтворює планетарний соціальний світ. Концептуально ми зводимо соціальні потреби, що мають сформуватися в Планетарному людстві як особистості і розвинутися протягом ХХІ століття, до двох принципових моментів, а саме: 1) вихід на перший план інформаційних потреб, що детермінується вступом світової спільноти в етап інформаційної цивілізації; 2) загострення потреби в якісно іншому соціальному спілкуванні або соціальній взаємодії, що має бути побудована на раціонально організованих смислах [52, 85]. На цій основі має сформуватися навіть новий тип особистості – Інтермен, що призведе до появи на вищому організаційному рівні якісно нової кратологічної спільноти – Інтерократії [51, 137].

Важливі для нас також і інтелектуальні потреби, що народжуються розумом людини і пов'язані з її інтелектуальною діяльністю. Це потреби в пізнанні навколишнього світу, освіти, підвищення кваліфікації, різних видах творчої діяльності і т. ін. Інтелектуальні потреби – це сукупність потреб людини в пізнанні властивостей природи, себе та суспільства, тобто потреби у творчій діяльності як само-

реалізації сутнісних сил людини [145]. Останні – це суб'єктивні здібності людини [114, 51].

Розвиток сутнісних сил являє собою наслідок впливу інформації, що надходить ззовні, насамперед, інформації соціальної, на процес формування особистості, успішність якого залежить від якості та обсягу отриманої та обробленої нею інформації, адже саме вона стає спонукальною силою розвитку здібностей суб'єкта.

Відзначаючи роль сутнісних сил у формуванні всебічно розвинутої особистості, Л. Н. Коган вважає, що власне сутнісні сили являють собою «міру привласнення соціальним суб'єктом суспільних відносин, що розкривається в його практично-перетворюючій діяльності» [85, 20].

Об'єктивно під впливом нових інформаційних і телекомунікаційних технологій формується новий образ людини: її новий світогляд, нові потреби і новий спосіб життя. Так, наприклад, той же М. Кастельс відмічав, що людство переходить до нової форми існування – мережевої. Тому можна сказати, що інформатизація сучасного суспільства породжує новий образ людини – Інформаційної людини.

Дослідники (Ж. Бодрійяр, Г. Дебор, М. Квастельс, Ф. Фукуяма, М. Хайдеггер, О. Шпенглер), говорячи, що з кінця ХХ ст. соціум стоїть на порозі фундаментальної якісної метаморфози, відмічали як оптимістичні так і песимістичні наслідки цих перетворень. А тому, можна стверджувати, що сьогодні явно відокремилися дві альтернативні тенденції впливу мережі Інтернет на сучасну людину:

а) позитивний вплив дозволяє говорити про принципово новий рівень розвитку техніки, науки і культури, що збагачує планетарну спільноту можливістю проявити себе; працювати, не виходячи з будинку, що досить актуально для інвалідів; розширювати географічні зони економічної співпраці; мати доступ до шедеврів світового мистецтва тощо;

б) негативний вплив, обумовлений зміною свідомості сучасної людини, пов'язаною зі специфічною залежністю від Інтернету; з проблемами анонімності, вседозволеності, безкарності кіберзлочинності та мережевого шахрайства.

С. Хорунжий, розглядаючи проблему формування Постлюдини, зазначає, що на цьому рубежі виникає необхідність поставити зано-

во майже всі базові питання антропології: про існування «природи» та можливість «визначення» людини, про особистість, про ідентичність індивідуальну та видову, про ціннісні та етичні основи людського буття і last but not least, про критерії вибору та оцінки трансформативних стратегій, про межі дозволеності трансформацій. Існує два шляхи, які виявляють безперечну тенденцію до зближення і зімкнення, але поки що різні. Вони відповідають двом видам технологій, кожна з яких сьогодні стає базою для трансформативних антропологічних практик [200, 24].

«Людина Мережі – Інтермен» також є одним з проектів стану майбутньої людини. «Інтерменом можна назвати людину XXI-го століття, життя якої тісно пов'язане з Інтернетом. Особистість Інтермена формується в Мережі і належить мережевим співтовариствам. Інтермен будує плани, виходячи лише з можливостей, що відкриваються Мережею, інтелектуально і емоційно прив'язаний до неї, залежить від процесів, що відбуваються в кіберпросторі, переживає захоплення і потрясіння у зв'язку з подіями, що відбуваються в Мережі, закохується і ненавидить через Мережу, шукає допомоги, підтримки через Мережу і лише Мережу. Психологічно Інтермен прив'язаний до процесів у Мережі, що мають до нього безпосереднє відношення, бо лише їх вважає справжніми, вартими його уваги та часу. На нашу думку, сутністю Інтермена є його здатність реалізовуватись у такій локальній особистісній системі, що визначається поняттями: Інтермен-маргінал (звичайний користувач інформацією), Інтермен-хакер (користувач прихованою інформацією) і Інтермен-креативник (творець інноваційних інформаційних проектів) [52, 86].

Далі можна уявити собі, що в інформаційному суспільстві основу складає генотип, який має стільникову будову, оскільки елементами генотипної інформації є окрема особистість. Разом окремі джерела людського розуму, здатного до творчої рефлексії, складають Планетарне людство як особистість. Така особистість перетвориться дійсно на одноосібного, тобто Планетарного суб'єкта, що зможе ефективно рефлексувати лише на стадії введення в дію штучного інтелекту.

Водночас, за умови, якщо кожна пересічна особистість XXI століття є фенотипно залежною від Штучного інтелекту, то вона стає елементом Планетарної інформаційної сфери і породжує поза влас-

ною волею якісно нові соціальні продукти: Світове громадянське суспільство, Світову державу, Світовий уряд, оскільки вони мають єдину семантичну, тобто інформаційну, природу і взаємодіють між собою як суб'єктивоване і об'єктивоване.

Нас цікавлять стратегічні наслідки опанування планетарною спільнотою явища смислогенезу, тобто наповнення власного життя смислами і різке збагачення ноосфери планети значеннями смислів. Якщо враховувати, що Планетарне людство як особистість інтегрована в цілісність штучним інтелектом, то вона досягає в ході саморозгортання смислогенезу рівня космічної свідомості і принципово може піднятися на щабель ноосферного буття, тобто набути рис Ноосферної особистості.

Вихід людської особистості за власні межі і межі планетарного розвитку завдяки смислогенезу для нас є принциповими, оскільки завдяки саме йому ми розкриваємо саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К.Цюлковський). На приналежність планетарної спільноти Космосу звернули, свого часу, увагу представники релігійно-філософського напрямку російського космізму, у скарбниці якого є концепції Всеєдинства і Боголюдства [18, 62].

Варто зауважити, що особистість людини в добу інтелектуальної цивілізації набуде принципово інших властивостей, ніж ті, що вона мала в добу техногенної цивілізації, і сформує у себе за часи інформаційної цивілізації.

При цьому зазначимо, що випереджаючий розвиток атрибутивних властивостей особистості людини передують з випереджаючим розвитком суспільства. За часів аграрної цивілізації випереджаючими темпами розвивалось суспільство, а за часів техногенної – навпаки, на перший план вийшов розвиток особистості людини. Сьогодні, тобто за часів інформаційної цивілізації, випереджаючими темпами має розвиватися інформаційне суспільство і тим самим створювати умови для інтелектуального прориву в розвитку особистості людини та її колективних форм.

Принципово неможливо зрозуміти породження, а більше того, функціонування інтелектуальної цивілізації, виходячи з властивостей людини техногенної і навіть інформаційної цивілізацій. Людина

має відкрити в собі і проявити в зовнішньому середовищі цілу низку наданих природою їй якісно нових атрибутивних властивостей у породженні, використанні і управлінні власною життєдіяльністю на основі так званих чистих смислів, тобто таких, що є більш енергонасиченими, ніж наукове знання і інформація, що несе сьогодні велику долю так званого «шуму» [60, 223].

Іншими словами, суть проблеми полягає в тому, щоб зрозуміти планетарну людину як продукт розвитку першої природи або біосфери, який має унікальне самостійне буття в другій природі (чи ноосфері) і закономірно трансформується в третю природу (чи електромагнітосферу) як елемент вже космічного середовища.

Сьогодні ця проблема, набула специфічної характеристики завдяки тому, що визріла і зафункціонувала її особистісна складова, тобто людина набула більш виразних рис соціальності, а саме: тих, що ми вкладаємо в поняття «особистість». У ХХ столітті це помітив і теоретично обґрунтував цілісність людини філософ О.Г. Спіркін: «Людина є, – слушно пише він, – цілісною єдністю біологічного (організмного), психічного і соціального рівнів, які формуються з двох: природного і соціального, спадкового і прижиттєво набутого. При цьому людський індивід – це не проста арифметична сума біологічного, психічного і соціального, а їх інтегральна єдність, що призводить до виникнення нового якісного ступеня – людської особистості» [169, 457].

Якщо цю тезу поширити на планетарний рівень, то це означає, за нашим баченням, що уся планетарна спільнота сприймається як органічний суб'єкт історичної дії, що творить і відтворює планетарне життя в повному обсязі усіх форм: економічних, політичних, культурних, організаційних, зокрема і суб'єктивованих, і об'єктивованих [174, 72].

Внутрішньою пружиною еволюційного процесу є, як ми обґрунтували вище, така геологічна сила, як Розум, що має три модифікації форм буття: а) планетарну форму, що виробляється інтелектом людини і складається з такої ланки його носіїв: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний, посилений штучним інтелектом; б) перехідну Планетарну безтілесну форму – це ноосферний розум, що забез-

печується безтілесним носієм, а саме: ноосферою; в) форму Космічний розум (ноокосмосфера) [152, 18].

Це означає, що ми маємо справу з логічно пов'язаною низкою саморозгортання природньої сили – Космічним Розумом, що видозмінює навіть носіїв планетарного розуму, який складається з наступних ланок: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний розум, посилений штучним інтелектом – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний розум (ноокосмосфера).

Все це вказує на існування якоїсь третьої реальності, про яку ми сьогодні намагаємось не говорити, оскільки потрібно визнати або існування Бога, або третього світу, в якому панує логічна форма. Для опису процесів цього вищого рівня ми успішно застосовували категорію «смысл» з Семантичного Всесвіту, хоча психологи віддають перевагу поняттю «ідеальна форма», соціологи – поняттю «ідеал», філософи – поняттю «Абсолют» [175, 197]. Все це вказує на те, що необхідно шукати вихід на вищий рівень, який, вочевидь, бере участь в процесах макрорівня.

Суттєвий внесок у те, що зображує третій рівень саморуху універсуму в ХХ столітті, зробив К. Поппер. Третій світ є, на його думку, продуктом людської діяльності. Він постійно росте. Водночас, дуже важливо звернути увагу на його значну автономність. «Світ мови, припущень, теорій і міркувань – коротше, універсум об'єктивного знання є одним з найважливіших створених людиною універсумів» [19, 84].

Отже, мешканцями надсоціального рівня, до якого так прагне планетарне людство, прокладаючи шлях до інтелектуальної цивілізації, є смисли, або продукти, що містять логічні зв'язки. Об'єкти третього світу – це не лише актуальна даність, але і потенціал розвитку світової спільноти. У К. Поппера мешканцями третього (лінгвістичного) світу теж виступають продукти логіки. «З нашими теоріями, – пише К. Поппер, – відбувається те ж, що і з нашими дітьми: вони мають схильність ставати значною мірою незалежними від своїх батьків. З нашими теоріями може статися те ж, що і з нашими дітьми: ми можемо оримати від них більшу кількість знання, ніж спочатку вклали в них» [191, 190].

Особистість, як складова атрибутивних властивостей людського організму, є ніщо інше, як польова форма її життя, що здатна реалізувати себе у просторі інтелектуальної цивілізації. На підставі прояву такої атрибутивної якості людина може вступати у взаємодію з іншими людьми, утворюючи при цьому дивні ансамблі. Тут ми згодні з тезою Е. Ільєнкова про те, що «в тілі індивіда виконує себе, реалізує себе, здійснює себе особистість як принципово відмінне від його тіла і мозку соціальне утворення («сутність», а саме: сукупність («ансамбль») реальних, чуттєво-предметних, через речі здійснюваних відносин даного індивіда до іншого індивіда (до інших індивідів)» [67, 399].

Саме на цьому рівні планетарне людство, що має виступати як носій колективного інтелекту, здатне буде вступити в контакт з інопланетним розумом і порозумітися з ним. Не виключено, що контакти і перші спроби протистояння або навпаки, співпраці, будуть можливі вже на етапі інформаційної цивілізації.

Підсумовуючи вищевикладене приходимо наступних висновків: по-перше, доцільно розглядати людину як систему, яка складається з чотирьох невідривних і взаємообумовлених складових формоутворення людини: фізичної; психічної; духовної; соціальної, або особистість, що саморозгортається в зовнішньому середовищі.

По-друге, саморозгортання людини відбувається за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К. Ціолковський).

По-третє, розвиток атрибутивних властивостей особистості людини чергується з випереджаючим розвитком суспільства і сьогодні (за часів інформаційної цивілізації) випереджаючими темпами має розвиватися інформаційне суспільство.

По-четверте, в процесі саморозгортання геологічної сили видозмінюються носії планетарного розуму: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний колективний розум, посилений штучним інтелектом (аугментований) – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний розум (ноокосмосфера).

2.2. Суспільство знань як передумова формування інтелектуальної цивілізації

У цьому підрозділі ми маємо розглянути місце і роль умов як іншої детермінанти формоутворення інтелектуальної цивілізації. Першою є підстава, яку ми вже розглянули вище. Умови, як відомо, це те безпосереднє, з чим підстава співвідноситься, як зі своєю істотною передумовою; тому реальна підстава, по суті своїй, зумовлена. Визначеність, що міститься в ній, є інобуття її самої.

Умови займають щодо соціального змісту, детермінованого підставою, немовби сторонню позицію. З огляду на це, вони, умови, володіють і специфічною функцією у формоутворювальному процесі. Її суть полягає в квантируванні соціального змісту. Вони наче дозують його за відомим їм принципом і справно вкладають його в різноманітні організаційні упаковки. Якщо міра порушується, то відбувається порушення, і ми маємо справу з мутацією соціального змісту. Про це переконливо написано у К.Маркса [112,72].

Умови мають для цього оригінальний виконавчий орган і механізм. Робочим органом умов є найближче навколишнє середовище, в якому безпосередньо буде відбуватися інтелектуальна взаємодія носіїв інтелекту (вочевидь, не тільки людей) між собою. Як відзначає В. Афанасьєв, «в силу різноманітного впливу зовнішнього середовища на систему, зазвичай, розуміють середовище і в широкому смислі як всю дійсність, навколишню систему, і у вузькому смислі як істотне, необхідне оточення системи, саме те, у взаємодії з яким система виявляє свої властивості, свою цілісність, визначеність, і не тільки визначає, але і формує певні властивості – такі, що дозволяють їй не розчинитися в середовищі, а функціонувати і розвиватися відносно самостійно» [2, 151].

Якщо накласти цю тезу на предмет нашого дослідження, то можна сказати, що суспільство знань буде відігравати на мікрорівні ту ж роль, яку в другій природі виконує організм Планетарного людства як особистості, тобто вони стають повноправними агентами природного процесу, породжуючи об'єктивовану на макрорівні соціальну дійсність – інтелектуальну цивілізацію. Це зовсім не виключає, що за межами нашої планетарної системи можуть існувати принципово інші форми позаземних інтелектуальних цивілізацій.

Тому є сенс в подальшому спеціально досліджувати як сили зовнішнього стискування суспільство знань і такі його елементи, як: колективний, соціальний інтелект, зрештою, ноосферу, оскільки наступні елементи сучасного середовища: право, цінності, мораль, зрештою, національна ідея як система певних уявлень про влаштування родового життя, – відпадуть самі по собі на етапі визрівання суспільства знань.

Отже, подамо наше загальне бачення суспільства знань як умови формування інтелектуальної цивілізації. При цьому зазначимо, що одноставного погляду на природу і зміст суспільства у площині навіть інформаційної цивілізації на початок XXI століття немає. У сучасній науковій літературі йдеться про: а) інформаційне суспільство; б) постіндустріальне суспільство; в) когнітивне суспільство; г) суспільство знань; д) інтелектуальне суспільство та інші його форми.

Вирішенням цього методологічного казусу, на думку експертів ЮНЕСКО, стало використання концепції «суспільств знань» або «суспільств, заснованих на знаннях». Сьогодні міжнародні гуманітарні організації схильні вважати «суспільство знань» важливою ідеєю, на якій можуть ґрунтуватися програми розвитку сучасного суспільства.

Найчіткіше позиція ЮНЕСКО щодо питання співвідношення інформаційного суспільства і суспільства знань представлена в інтерв'ю заступника Генерального директора ЮНЕСКО з питань комунікації і інформації пана Абдул Вахід Хана. У відповідь на запитання, чим концепція «суспільства знань» відрізняється від концепції «інформаційного суспільства», і чому у світі, де 80 % людей не мають доступу до базових структур телекомунікацій, суспільства знання є ключем до кращого майбутнього, він сказав: «Насправді ці два поняття є взаємодоповнюючими.

Інформаційне суспільство є функціональним блоком суспільства знань. На нашу думку, концепція інформаційного суспільства пов'язана з ідеєю «технологічних інновацій», тоді як поняття «суспільство знань» охоплює соціальні, культурні, економічні, політичні і економіко-правові аспекти перетворень, а також більш плюралістичний, пов'язаний з розвитком, погляд на майбутнє. З нашого погляду, концепції «суспільства знань» варто надати перевагу щодо

концепції «інформаційне суспільство», оскільки вона краще відображає складність і динамізм змін, які відбуваються» [126, 23].

Неважко побачити, що саме застосування терміна «суспільства знань» в програмних документах ЮНЕСКО і в доповідях її найвпливовіших речників має виразні ідеологічні цілі і спрямоване на розв'язання протиріч, що притаманні саме інформаційній стадії розвитку людства, і тісно пов'язаних з нею процесів глобалізації. Проте «суспільства знань» все ще залишаються новим суспільним ідеалом.

Дотичною до ідеї суспільства знань є концепція «суспільства, що навчається» (learning society). Зазначена ідея увійшла до наукового обігу завдяки працям Р. Хатчинсона і Т. Хусейна, позначивши новий тип суспільства, де набуття знань не обмежується ані стінами освітніх установ (у просторі), ані завершенням початкової освіти (у часі) – концепція навчання впродовж усього життя.

Як зазначає Едгар Фор у доповіді «Вчитися існувати: світ освіти сьогодні і завтра» (1972 р.), «освіта більш не є привілеєм будь-якої еліти, ні фактом приналежності до будь-якої вікової категорії: вона, швидше за все, відноситься до всього співтовариства в цілому і до тривалості існування індивідуума» [77, 48].

Основну увагу дослідників було спрямовано не стільки на тих, хто володіє знаннями, скільки на тих, хто прагне їх набути, не тільки в рамках формальних освітніх систем, але також у професійній діяльності і неформальному навчанні, де аудіовізуальні засоби масової інформації грають важливу роль.

Тією ж мірою, якою основою «демократичного» суспільства є державні і міжособистісні стосунки, а основою «суспільства достатку» – економіка, корені суспільства, що має знання, сягають епістемології і логіки пізнання» [219, 423]. Такі визначення не є ні правильними, ні побічними; вони швидше встановлюють певні межі використання термінів.

Життєдайність суспільства знань залежить від інтенсивності інформаційного обміну, тобто інформаційного метаболізму, що забезпечує життєдайність світсистеми шляхом перетворення її на планетарний соціальний організм. Потреба в ньому є цілком закономірною, оскільки трансформація традиційних і виникнення нових функцій держави викликали необхідність появи нових організаційних форм, зокрема Електронного уряду.

Як тут не згадати домініканця Дюбарле [Dubarle] і його виступ 1948 року в «Le Monde» про «Вінерівську машину для управління державою» і «інформаційні крайнощі»: або машини, що володіють централізованими даними і займаються їх переробкою, або дисперсні («розпорошені») машинки (персональні ком'ютери), функціонування яких забезпечують мережі [68]. Втім, електронний уряд може бути ефективним лише за умови наявності розвиненої, орієнтованої на інтереси планетарної громади Світової держави, що поки існує у віртуальному вигляді.

Для нас тут принциповим моментом є усвідомлення для себе і доведення до наукового співтовариства того факту, що суспільство знань, яке сьогодні прокладає собі дорогу за допомогою мережевого, інформаційного, організованого підвидів організаційного устрою планетарного життя, є умовами формування ноосферної особистості на мікрорівні і інтелектуальної цивілізації на макрорівні.

Інтелект може розглядатися розглядуватися як ключовий джерельний ресурс у сучасному суспільстві товаристві, а зіставлення результатів розумової діяльності, здійснюване в рамках у рамках інтелектуального життя конкретного суспільства, товариства дає можливості спроможності диференціації індивідів і виокремлення інтелектуальної еліти [120, 20].

Клас інтелектуальної еліти буде мати незбиране світосприйняття, де окремі культурні, зокрема політичні, феномени не сприймаються автономно один від одного на рівні символів, але ув'язуються у свідомості індивідууму в рамках єдиної логічно несуперечливої картини світу.

Суб'єктом створення інтелектуального потенціалу, своєрідним генератором, носієм і передавачем нових ідей, втілення яких у життя відбувається в діяльності широких верств населення через механізм наслідування (мімезису) та соціально-історичної творчої активності, постає інтелектуальна еліта. При цьому роль наукової еліти в процесі створення та зростання інтелектуального потенціалу полягає у виробництві знань, що є принципово новими як для вченого, що отримує ці знання, так і для суспільства загалом.

Освітянська еліта в цьому ж процесі постає, передусім, носієм і транслятором знань, які теж виступають як нові, але вже тільки для індивідів, що вчаться. Оволодіваючи цими знаннями, означені інди-

віди теж постають у ролі суб'єктів збагачення інтелектуального потенціалу суспільства. Отже, значення інтелектуальної еліти набуває загальносуспільного масштабу, оскільки вона відіграє роль важливого рушія, своєрідного каталізатора трансформації суспільства в цілому [101, 16].

Виокремлення таких критеріїв інтелектуальної еліти, як інтелектуальний капітал, освіта, мотивація й активність інтелектуальної діяльності, характер мислення, креативний капітал, професійна компетентність, результативність інтелектуальної діяльності та інших, а також факторів, що їх детермінують, показало, що ці характеристики мають багатоплановий вимір. Застосування двомірної системи конструювання інтелектуальної еліти дозволило нам визначити цю групу як таку, що функціонує у сфері розумової праці, володіє значним інтелектуальним капіталом, відрізняється вищим, порівняно із загальною спільною масою населення в тому чи іншому суспільстві, рівнем освіти, що поєднується із критичним мисленням, творчими здібностями і високим рівнем мотивації своєї інтелектуальної діяльності; здатну до активної соціально-інноваційної діяльності, втіленої в конкретних результатах, заснованих на високому рівні професійної компетентності і таких, що мають особливе значення для розвитку суспільства. Продемонстровано, що інтелектуальна еліта неоднорідна і може бути структурована за різними підставами (наприклад, за функціональними ознаками, за критеріями розвиненості тих чи інших якостей представників інтелектуальної еліти) [120, 20].

Нові підстави структуризації сучасних суспільств дозволяють встановлювати відносну ідентичність цієї групи із такими групами, що виокремлюються за різними ознаками, як працівники розумової праці, інтелігенція, висококваліфіковані спеціалісти, професіонали, середній клас, новий клас, інтелектуали. Ці групи мають дві базові підстави бути розглянутими як соціальні джерела інтелектуальної еліти. Перша – це період їх формування як цілісної соціальної групи (спільності), а друга – їх актуалізація в тих або інших типах суспільства.

Порівняння двох ключових груп інтелектуальної еліти – інтелігенції та інтелектуалів – дозволить говорити про орієнтацію першої групи на суспільство, а другої – на себе. Водночас, поняття «інтелектуали» більшою мірою акцентує увагу на якостях освіченості, обі-

знаності, критичного складу розуму і дії, раціональності, спеціалізації, професіоналізму, компетентності, а поняття «інтелігенція» на-самперед підкреслює етично-духовну складову групи, укоріненість її свідомості в суспільних інтересах, її здатність відтворювати і творити етично-духовний світ суспільства.

Далі для нас принципово важливо розглянути структурні елементи інтелектуальної цивілізації, що протистоять підставі – ноосферній особистості, і закріплюються на боці об'єктивованого чинника – суспільства знань. Йдеться про боголюдину, колективний, суспільний, соціальний інтелект, ноократію та інші його складові.

Існує певна відмінність в поняттях соціальний інтелект, суспільний інтелект та колективний інтелект. Розглянемо їх більш детально та визначимо, яке з цих понять ми будемо використовувати в дослідженні.

Соціальний інтелект – не сума індивідуальних інтелектів, а організована система з позитивним чи негативним синергетичним ефектом, вмонтована в суспільний організм; здатність суспільства розуміти, конструктивно використовувати отримані знання для зняття остаточної чи доданої ентропії, для досягнення поставлених цілей розвитку [83, 56].

Суспільний інтелект – це інтелектуальний потенціал спільноти або окремої людини та їх здатності акумулювати нагромаджену інформацію, творити на їх основі нові знання і приймати оптимальні рішення щодо якісно нових норм існування, взаємодії всередині суспільства [35].

Колективний інтелект – системна якість сукупності індивідуальних людських розумів, здатних обмінюватися інформацією, формувати загальне

світосприйняття, удосконалювати колективну пам'ять і, можливо, виробляти і приймати колективні рішення [122, 186]. Тож на цьому етапі соціального розвитку інформаційний ресурс людства, в якому акумулюється минула праця, є загальнолюдським (інтернаціональним) здобутком, що дає можливість кожному використовувати його як стартовий інтелектуальний капітал [102].

Підсумовуючи погляди різних науковців щодо соціального, суспільного та колективного інтелекту, варто зазначити, що соціальний інтелект виступає в ролі зовнішнього середовища, що визначає ко-

рисний компонент у роботі кожної особистості, конструктивність її мислення. У межах соціального інтелекту формуються ефективні комунікаційні засоби, які дають можливість людям діяти та реагувати на зміни, що відбуваються у світі, сприймаючи події в реальному часі на основі загального досвіду.

Таким чином, для нашого дослідження найбільш оптимальним визначенням є колективний інтелект, яке надалі і будемо використовувати, оскільки глобалізація інформаційного простору та ренаціоналізація світу і розвиток його багатокультурності надає інтелектуальному потенціалу окремого народу статус інформаційного тезаурусу (золотого фонду) людства. Інтелектуальний ресурс втрачає національну приналежність, стає загальнолюдським надбанням. Культурними джерелами подальшого розвитку всезагального інтелекту і його перетворення в цілісність є процеси досягнення всіма народами рівня всезагальної наукової освіченості, соціально-комунікативного виховання народів. Сьогодні стає очевидною потреба в детальному дослідженні соціального інтелекту як своєрідного колективного регулятора, який попереджає про небезпеку в точках біфуркації і виробляє альтернативні шляхи розвитку суспільства [91].

Окремо варто розглянути такий елемент суспільства знань, як ноократія. В інтелектуальному суспільстві метою людини і суспільства в цілому стає всебічний розвиток особистості, невід'ємний від громадських інтересів і неможливий без їх урахування, очікується подолання негативних аспектів діяльності людини. Актуальності набуває одухотворений інтелект.

Майбутнє людства – це ноократія (від грец. *noos* розум, і *kratos* влада), тобто влада не окремих індивідів або соціальних груп, а колективного мозку, який зосередить у собі інтелектуальну потенцію всіх мислячих істот і буде діяти як на біологічній, так і на квантовій основі [151].

Нерідко поняття ноократії змішують з поняттям технократії. Це не зовсім вірно. Технократія – це майстерність, професіоналізм, знання, досвід. Все це необхідні атрибути якісного управлінця та управління загалом, і це теж необхідний, але тільки технічний бік питання. Але сам по собі такий, технократичний, підхід видається одностороннім і неповним, хоча на відміну від нинішньої системи політичної влади, здатної звести на свій олімп хоч неука, хоч психа,

хоч маніяка, ноократія передбачає створення системи та механізмів, що забезпечують саме професіоналізм і відповідальність влади перед суспільством.

Ноократія, як філософія, не дає однозначної відповіді на питання про те, як з'явилося життя (хоча і має варіанти відповіді, здатні, тією чи іншою мірою, задовольнити як матеріалістів, так і ідеалістів, як атеїстів, так і людей віруючих), але вона ставить перед собою завдання практично (прикладна сторона ноократії) відповісти на питання, як не допустити передчасної кончини цього життя.

Тобто на чільне місце, як вищу цінність, ноократія ставить життя, розумне життя, людську цивілізацію як єдину достовірно відому нам форму такого життя, її збереження і стійкий поступальний розвиток, необмежену, наскільки це загалом можливо, у просторі й часі.

Ноократія (др.-грец. νοῦς – «розум» + κράτος – «влада») – вид політичного устрою чи соціальної системи суспільства, яка «заснована на пріоритеті людського розуму» при формуванні ноосфери Землі.

У широкому сенсі – сукупність теоретичних філософських концепцій, які обґрунтовують еволюційну необхідність переходу від демократії до більш досконалої форми державного правління – влади інтелектуальної еліти з раціональним мисленням, яка виступає в ролі головної спрямовуючої сили науково-технічного прогресу і соціально-економічного процвітання суспільства.

Ноократи – високопрофесійні фахівці з організації інтелектуального управління суспільством і підвищення якості життя людей на основі широкого впровадження досягнень науки і техніки або ж просто прихильники ноократії [131].

Коллективний розум також часто розглядається як шлях до суперінтелекту або навіть як до існуючої реалізації явища. Суперінтелект, гіперінтелект або надлюдський інтелект – гіпотетичне існування особи, що володіє інтелектом, перевершує розумові здібності будь-якої існуючої людини. «Суперінтелект» може також стосуватися конкретної форми або ступеня інтелекту (наприклад, інопланетний інтелект)^[92, 234].

Сегмент колективного розуму світової спільноти позитивно сприймає глобалізовані зміни в планетарному просторі та вважає за необхідне й надалі вивчати соціальний світ і цілеспрямовано впли-

вати на його подальший розвиток. Це означає, що існує досить потужний рух інтелектуалів, які оптимістично дивляться в майбутнє і працюють над дослідженням процесу саморозгортання соціального світу.

Тож специфіка етапу формування інтелектуальної цивілізації полягає в тому, що об'єктивованою передумовою для формування інтелектуальної цивілізації є суспільство знань. Воно породжує і відтворює ноосферну особистість, яка виступає, за логікою саморозгортання живої розумної речовини, соціальним інтелектом, тобто безтілесним суб'єктом.

Так запускається в дію алгоритм самозабезпечення планетарної спільноти. Як наслідок дії механізму самовідтворення планетарного світу, тобто для забезпечення власного буття і подальшого розвитку в променисте людство, ноосферна особистість має створити інтелектуальну цивілізацію.

2.3. Філософська рефлексія інтелектуальної цивілізації: природа, суть і зміст

Цей підрозділ має розкрити природу, зміст та суть інтелектуальної цивілізації, оскільки їх визначення є важливим етапом дослідження і його головним концептом.

Сучасні суспільства переживають складні трансформаційні процеси, пов'язані з новим етапом розвитку цивілізації. Ці процеси приводять до посилення позицій інформаційного суспільства, в якому провідне місце належить інформації і знанням.

Інтелектуальні ресурси особистості і суспільства стають сьогодні як засобом адаптації до соціальних умов, що змінюються, так і засобом їх розвитку. Адже в інформаційному суспільстві, де домінують нові технології і канали комунікації, формуються нові принципи соціальної взаємодії, зростають вимоги до соціальних суб'єктів, до їх рівня відповідальності за ухвалювані рішення, які, у свою чергу, ускладнюються.

Сучасний російський науковець В. Цаплін бачить три шляхи еволюції сучасної цивілізації:

- 1) еволюційний шлях розвитку – тобто нічого не змінювати, нехай усе йде своїм рядом;
- 2) антиутопія – так званий золотий мільярд;

3) інтелектуальна цивілізація.

Нас цікавить остання концепція, за якою автор називає інтелектуальною цивілізацію мислячих людей, а не просто розумних.

Спробуємо визначити природу формування інтелектуальної цивілізації. У першому розділі ми вже висвітлили основні поняття цього концептуального дослідження через визначення природи «цивілізації» та прикметника «інтелектуальна».

За нашим робочим визначенням, інтелектуальна цивілізація – це такий тип організації соціального життя людини, такий спосіб відтворення її соціальності, за якого домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини, а визначальними факторами – інформація та знання, що детермінують породження нових смислів і смислових полів.

Відштовхуючись від духовного, інтелектуального розвитку людини, на нашу думку, варто досліджувати саме природу інтелектуальної цивілізації.

Перехід на новий щабель розвитку планетарної спільноти, а саме: зняття протиріччя між рівнем розвитку людини і об'єктивними можливостями реалізації її здібностей, за існуючих умов життя стає можливим завдяки встановленню взаємодій розвитку, виникнення яких обумовлюється формуванням духовності людини. Духовність, як зазначає В. Г. Воронкова, «виходить із глибини людини, є створюючою і підтримуючою силою особистості, це взаємопоєднання розуму і душі, які виступають в якості моральності» [40, 126].

Тип зв'язків, що формується між людиною та суспільством, визначається розвитком сутнісних сил особистості, пов'язаних із забезпеченням інформаційного обміну, що викликають актуалізацію духовних потреб, умовою здійснення яких є розвиток засобів праці ідеального характеру, що, у свою чергу, визначає увесь подальший процес розвитку, зокрема, формування соціальної системи певного типу та розвиток сутнісних сил особистості [115, 56].

Інтелектуальна цивілізація забезпечить прагнення до творчості та досліджень змісту життя максимального числа людей, попутно вирішивши питання виживання, матеріального благополуччя, залученості до індустриального виробництва або виробництва знань, стійку стабільність, альтруїзм, гуманізм, безпеку і прогрес [202, 247].

Нашу увагу привернула концепція «Інтелектуальної цивілізації» В. Цапліна, оскільки він вважав, що саме завдяки поширенню повноцінного мислення інтелектуальна цивілізація зможе оптимальним чином вирішити всі протиріччя, накопичені еволюційною цивілізацією.

Поки ні раціональність мислення, ні прищеплення прагнення до оволодіння неутилітарними знаннями про природу і суспільство, ні міркування про доцільність дотримання принципів загальної справедливості, моральності і гуманізму, ні заохочення бажання реалізувати свої життєві та професійні нахили в необхідний перелік існуючих вимог до виховання не входять [202, 248].

Минали століття, але еволюційні зміни в розвитку розуму відбувалися надзвичайно повільно, дедалі більше відстаючи від громадських форм життя, породжуючи тим самим нерозв'язні протиріччя. Зрозуміло, що можна залишити процес становлення розуму на початкових стадіях формування мислення, задовольняючись тим, що всі люди, крім інтелектуальної еліти, залишаться кмітливими і навченими роботами.

Поки що до рівня повноцінного мислення вдається піднятися нікчемно малій частині людства – менш ніж 2-3%. В основі їх поведінки лежить раціональне ставлення до світу, неупереджений аналіз причин ситуацій, що складаються, а мотиви вчинків ґрунтуються на здатності будувати складні асоціативні зв'язки, абстрагуванні і розумінні, що творчість, альтруїзм і гуманізм повинні бути провідними. Зі зростанням чисельності людства абсолютна кількість інтелектуалів у світі потроху зростає, але їх відносне число залишається не великим або навіть зменшується, і змінити загальну ситуацію у світі, використовуючи існуючі можливості, вони не можуть.

Мислення переважної більшості людей залишається на примітивному рівні, і їх вчинками керують тільки міфи, забобони, стереотипи поведінки, мислення і моди або мотиви, що впливають з природних інстинктів. І таких людей понад 3/4 населення Землі. Мислення в принципі стереотипне і домогтися вміння критично ставитися до стереотипів можна тільки спрямованим його формуванням.

Необхідності виховання мислення перешкоджає і помилкове переконання, що мисленням і здатністю думати люди вже наділені від народження, ці риси загалом не потрібно спеціально формувати.

Сама розумність, дійсно, закладена природою, та й то лише як потенційна здатність людського мозку. Щоб перетворити розумність на мислення, його необхідно розвивати з дитинства, як виховуються і соціальні форми поведінки. Складність полягає в тому, що проблема нагадує «зачароване коло», коли є нагальна необхідність у створенні системи для формування мислення, але вона повинна вже включати сформоване мислення [202, 249].

Як вважає В. Цаплін, розум, розумність, свідомість і здатність мислити відображають початковий стан людського мозку, відрізняють його від запрограмованого мозку тварини. Мислення, вміння думати і повноцінне мислення – наступні етапи становлення розумності, які спочатку перетворюються на мислення і в процесі розвитку можуть досягти стадій повноцінного мислення. Розум, інтелект – вищі стадії процесу розвитку розумності, що включають всі попередні стадії і знаменують перетворення свідомості на повноцінне мислення. Після чого мислячий мозок збагачується за своїми внутрішніми законами [202, 251].

Отже, за концепцією В. Цапліна, формування інтелектуальної цивілізації стане можливим тоді, коли відбудеться свідоме формування мислення, що не містить неадекватних уявлень. Її зможуть будувати люди, що володіють свідомо сформованим повноцінним мисленням шляхом активного стримування пропаганди чи якогось іншого способу розповсюдження будь-яких неадекватних уявлень. Зрозуміло, що це не зможе завершитися за життя сучасного і навіть наступного покоління. Але те, що люди можуть закласти основу створення такої цивілізації, безсумнівно. Тільки така цивілізація може бути справді стабільною і здійснити ті ідеальні уявлення, які відповідають нормальному людському життю: відсутність боротьби за виживання, заняття видами діяльності, які дозволяють самореалізуватися, і перевага видів праці, в яких є елементи творчості. Побудова інтелектуальної цивілізації не передбачає жодних радикальних кроків щодо зміни існуючого сановища, окрім боротьби вже зараз з проявами комплексу неадекватних уявлень і створення спеціальної системи формування повноцінного мислення з дитинства.

Таким чином, розглянувши природу інтелектуальної цивілізації, а саме: розвитку духовного компонента мислення планетарного суспільства, спробуємо виокремити її сутність.

На нашу думку, сутність інтелектуальної цивілізації полягає у зв'язку особистості і суспільства, який характеризується породженням нових смислів і смислових полів.

Продовжуючи думку В. Цапліна, говорячи про мислення, ми можемо сказати, що формами мислення виступають смисли, за допомогою яких соціальний суб'єкт описує й пізнає реальність та своє існування в ній, формуючи єдність з іншими суб'єктами – носіями схожого соціального досвіду, тоді як символи, знаки, образи є усталеною формою сприймання реальності [170].

Соціальні смисли є одним із структурних елементів комунікації. Вони вигідно вирізняються серед таких елементів, як символи, знаки, образи, а саме:

- виражають ставлення до об'єкта соціальної реальності, уявлення про нього та пов'язану з ним взаємодію, вкорінену в соціальний досвід суб'єкта;
- є осмисленням певної частини соціальної реальності з огляду на досвід взаємодії з нею.

За своїм призначенням комунікативна сфера творить і перетворює соціальну реальність. Як репрезентуються різні суб'єкти в комунікативному просторі, як відбувається обмін інформаційним, ціннісним ресурсом – питання комунікативної теорії. Предметом вивчення стають індивіди і спільноти – учасники комунікації, які ведуть діалог чи, точніше, полілог про спільне соціальне буття, засоби, якими забезпечується цей процес.

Часто соціальні смисли отримують поштовх до свого формування на основі цінностей. Хоча виникає і зворотний процес: на основі складених соціальних смислів формуються нові цінності [170]. Формування смислів починається із зародження людства через появу тотемізму та використання природних і рукотворних знарядь праці і появу фетишизму – одухотворення предметної речі. Поступово виникають речі-знаки (знаки влади, соціального статусу тощо) і речі-символи (знамена, прапори тощо). На їх основі і формуються різні види знакових систем [160, 135].

Спробуємо звернутись до явища смислогенезу, тобто наповнення власного життя смислами і різке збагачення ноосфери значеннями смислів. Нагадаємо, що смисл – це співвідносна властивість, яку той чи інший феномен набуває через свою включеність у людську дія-

льність. Смысл і значення – синоніми. Їх відмінність у тому, що смысл – пережите значення, а значення – закріплений сенс. Смысл переживають лише в рамках ситуації, поки вона триває. Тоді як значення зберігається поза і незалежно від ситуації, що породила відповідний сенс, тобто саме вони складають зміст ноосфери, до якої буде органічно підключена людина ХХІІ століття завдяки штучному інтелекту або штучному тілу (аугментації).

Інформаційний метаболізм, а на етапі інтелектуальної цивілізації він переходить в інтенсивний смислогенез, якраз дає можливість оцінити місце і роль соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Нам ще належить усвідомити функцію інформації, перетвореної інтелектом людини на форму ідеї, упакованої в смислові одиниці – кванти знання, і відіслану за межі планети у формі смислу. Відносно того, як ми будемо освоювати метаболізм на основі смислогенезу, буде зростати розуміння космічного характеру і призначення планетарного життя. При порівнянні цих двох метаболічних потоків між собою виявляється, що провідну роль грає все той же обмін, що протікає у вертикальній площині [14, 205]. Особливо актуальним може бути вивчення через цю настанову праць М. Бердяєва [13, 151], який вважав планетарний світ похідним, а людська особистість у своїй внутрішній духовній якості виступає як смислова категорія, виявлення сенсу існування [12, 342].

Нова перспектива в розумінні процесів, що відбуваються у свідомості людини і у Всесвіті, обумовлює і нові погляди на механізм сприйняття кожного виду інформації. Сприйняття чуттєвої інформації відбувається на основі механізму хвильового резонансу. При цьому будь-яка інформація в ході сприйняття неминуче проходить чотири етапи: 1) сенсорно-моторний, 2) символічний, 3) логічний, 4) лінгвістичний.

I етап – сенсорно-моторний (чуттєвий) забезпечує сприйняття інформації на основі п'яти основних сенсорних каналів: слуху, зору, дотику, нюху, смаку. Новітні дослідження про хвильову природу пізнання дозволяють у цьому зв'язку говорити про тіло людини як «про біологічну антену, своєрідний і всеосяжний природний локалатор, завданням якого є сприйняття нескінченних спектрів хвиль, що виходять з різних частотних діапазонів Всесвіту» [87, 50].

На II етапі мозок людини формує символічні аналоги сприйнятого. Ці трансформовані сигнали, подані і сприйняті мозком, отримали

назву мислеобразів. Необхідно підкреслити, що в такому розумінні мислеобраз – це не відбиток предмета у свідомості, і не думка, що промайнула, а індивідуально сприйнятий всіма органами почуттів цілісний образ предмета. Мислеобрази носять цілісний характер і сприймаються як голографічні моделі об'єктивної і суб'єктивної реальності. При цьому цілісність сприйняття означає, що водночас створюються дві моделі. У правій півкулі – образно-чуттєва модель зі смаком, кольором, запахом, просторовими відносинами. У лівій півкулі формується дискурсивно-логічна модель, в якій фіксуються розміри, співвідношення частин, форм, вага, швидкість. Ігнорування цієї закономірності в процесі виховання і навчання може призвести до порушення цілісності мислення і формування однобокості сприйняття.

На III етапі взаємодії з інформацією відбувається опрацювання, порівняння сформованого мислеобразу з наявним досвідом людини. Ці операції є аналітичними і спрямовані на узгодження наявних образів.

IV етап, лінгвістичний, настає в момент усвідомлення, що інформація надійшла, і припускає називання предмета, об'єкта, явища на основі його впізнавання та ідентифікації через його голографічний аналог. Таким чином, мислеобрази складають основу чуттєвого досвіду людини [87, 51].

В основі генезису особистості лежить онтологічний акт освіти і подальшого розвитку смислової сфери – функціонального органу, який являє собою польову освіту, слугує для сприйняття нечуттєвої інформації та синтезу аксіом і завдяки своїй польовій природі є таким, що самоорганізується.

За Д. О. Леонт'євим, динаміка смислових процесів особистості має три класи: процеси смислоутворення, смислуосвідомлення та смислосбудівництва [105, 255].

Смислоутворення смислових процесів характеризується тим, що тут не відбувається змістовна трансформація смислів. Залишаючись принципово інваріантним, вихідний смисловий зміст знаходить для себе нові перетворені форми і, переходячи в них і підкорюючись їх «формуотворюючим закономірностям», змінює тільки форму свого прояву в діяльності суб'єкта.

Смислуотвірнення визначається самим рухом предметності; усвідомлення смислів здійснюється завдяки направленій рефлексії

суб`єктом своїх відносин зі світом. І смислоутворення, і усвідомлення смислів суть процеси розвитку смислової структури особистості, але вони можуть забезпечити цей розвиток лише до того часу, поки протиріччя, що виникають в об`єктивній системі відносин суб`єкта зі світом, не потребують здійснення більш чи менш радикальної смислової перебудови особистості [105, 261].

Такі перебудови реалізуються особливого роду процесами, які носять принципово неусвідомлений характер – процесами смислобудови.

Процеси смислобудівництва можуть породжуватись трьома класами ситуацій: критичними життєвими ситуаціями, відвертими неузгодженостями життєвих відносин та смислових структур особистості, особистісними вкладами значних інших зіткнень з художньо-зображувальною реальністю у творчості [105, 270]. Цей спектр процесів динаміки смислової сфери особистості охоплює як еволюційні, так і революційні зміни; як усвідомлення або навіть ініційовані роботою свідомості – так і неусвідомлені трансформації.

Філософську концептуалізацію смислу в екзистенціально-феноменологічній традиції ми знаходимо у Ж.-П. Сартра, який стверджує, що ланцюгом, який поєднує свідомість і світ, є сприйняття, котре засвоює зовнішнє як цілісність, в яку вписується смисл. Смисл надається як ситуації, так і зовнішнім предметам; він обирається свідомістю.

Ще один аспект екзистенціального погляду на смисл знаходимо у Г. Тіліха, який стосується того, що «людина є людиною саме тому, що вона здатна розуміти та формувати свій світ і саму себе відповідно до смислів і цінностей» [160, 154]. Тобто суспільство і особистість повинні формувати, зберігати і розвивати себе.

Використання смислу також полягає в тому, що він переживається як окремою особистістю, так і світовою спільнотою, спрямовує їх життєдіяльність та суттєво впливає на інші невербальні прояви.

Як зазначає М. Зайцев, саме смислова єдність є надійним гарантом проти ентропійного тиску як внутрішніх так, і зовнішніх чинників [72, 168].

Звернемось до алгоритму саморозгортання соціальної спільноти (за Ю. Бех), а саме: існує три види саморегуляції соціального процесу, які відповідають трьом ієрархічним рівням (за Н. Крохмаль): ар-

хетипна – на мікрорівні; нормативна – на макрорівні й інформаційно-знакова – на мегарівні. Критерієм їх поділу є форма закріплення і передачі смислу в нормах: неформальні смисли, збагатившись формальним змістом (легітимним) у повній відповідності із законом заперечення заперечення знову перетворюються на неформальні смисли, що проявляються в загальнолюдських нормах, релігійних принципах. Для цих типів характерне складання історичних форм на основі певних норм, що зникають із переходом до нового типу системи саморегуляції або поступово трансформуються, змінюючи свою форму, але залишаючи свій зміст [19, 68].

Саморегуляція – це властивість і функція збереження цілісності системи, її пристосованість (адаптація) до навколишнього оточення [19, 49]. Вона відбувається на основі використання смислів як засобів упорядкування взаємовідносин між людьми та організаціями, які вони утворюють з метою полегшення своєї життєдіяльності.

Отже, саморегуляція допомагає людині пізнавати навколишній світ, що фактично є процесом утворення смислів, закріплених у знакових системах, які формують систему відношення людини до предмета і виражаються в мові, міфології, філософії, поведінці людини тощо.

Визнання семантичної природи системи саморегуляції соціального процесу ще раз спрямовує нас у пошуках відповіді про її сутність до квантово-хвильової природи, або польової форми існування Всесвіту. Смисли, що впорядковують наші взаємозв'язки топологічно, існують як гігантські семантичні поля, що локалізуються у просторі за поки що не відомими нам принципами. І цьому є докази у вигляді теоретичних розробок, виконаних у галузях філософії та психології, які підтверджують цей факт. З одного боку, це існування колективного підсвідомого, а з іншого, – загальноновизнаним є факт існування у «психології мислення уявлення про семантичне поле як деякої самостійної реальності» [95, 58].

Важливим джерелом для глибокого розуміння саморегуляції соціальної системи є теорія соціокультурної динаміки П. Сорокіна. Її евристичний потенціал полягає в ідеї, що регуляція відбувається за рахунок цінностей культури. Кожна велика культура, за визначенням П. Сорокіна, є не просто конгломератом різних явищ, що співіснують і не пов'язані одне з одним, а являє собою єдність або індивідуальність, усі складові якої проникнуті одним основоположним

принципом, висловлюють одну, головну, цінність. Саме цінність є основою і фундаментом будь-якої культури. Домінуючі риси вишуканих мистецтв і науки, такої єдиної культури, її філософії і релігії, етики і права, її основних форм соціальної, економічної та політичної організації, більшої частини її звичаїв, її способу життя та мислення (менталітету) – всі вони по-своєму виражають її основоположний принцип, її головну цінність, вважає П. Сорокін [168, 324].

Дослідження провідних тенденцій цивілізаційних трансформацій привело нас до висновку про наявність такої стадії суспільного розвитку, як суспільство інтелекту або інтелектуальне суспільство. Ключовим ресурсом у такому суспільстві виступає інтелект, який відрізняється від знаннєвого ресурсу своїми динамічними характеристиками. Для інтелектуального суспільства властивим буде активне продукування і використання технологій високого рівня; домінування інтелектуальної діяльності та її інструменталізація; високий рівень розвиненості відносин, пов'язаних з інтелектуальною власністю та ін.

Критеріями сформованості інтелектуального суспільства можуть виступати також рівень розвитку інтелектуального потенціалу соціуму і рівень освіченості в ньому.

Таке позиціонування інтелекту в суспільстві нового типу визначає провідну роль інтелектуальної діяльності, що, у свою чергу, детермінується процесами загальної інтелектуалізації і специфікою інтелектуального життя суспільств.

Звернення до аналізу феномена інтелектуального життя в умовах сучасних цивілізаційних трансформацій дозволяє нам визначити його як інтегровану систему інтелектуальних потоків, що породжуються і керуються соціальними суб'єктами конкретного соціального простору, які мають як формалізовані, так і неформалізовані механізми функціонування, і спрямовані на пізнання і подальший розвиток життя та його елементів у всіх формах їх існування.

Розгляд феноменів соціального інтелекту та інтелектуального потенціалу в контексті інтелектуального життя сучасних суспільств продемонстрував, що на перший план у них виступає суб'єктність; особливого значення набувають соціальні групи як суб'єкти здійснення різних видів інтелектуальної діяльності. Це актуалізує питання реконструювання структури сучасних суспільств [120, 17].

Існування інтелекту, елементами якого є не поняття, а інтуїція, – це вже встановлений факт, а форма колективної свідомості, що належить до колективного інтелекту, може бути названа і вже названа космічною свідомістю. Визнаючи легітимність колективної свідомості і колективного інтелекту, ми повинні розглядати людську особистість як оригінальний функціональний орган універсуму. Інакше кажучи, ми маємо справу з соціальним процесом як явищем природного походження і тотального характеру. Тобто завдяки наявності самосвідомості людина виходить за свої межі, створюючи колективний інтелект [16, 21].

Колективний інтелект – системна якість сукупності індивідуальних людських розумів, здатних обмінюватися інформацією, формувати загальне світосприйняття, удосконалювати колективну пам'ять і, можливо, виробляти і приймати колективні рішення [5].

Алгоритм нової культурної системи спрощено можна подати наступним чином:

1. Визначення в просторі Логосу всіх смислів і феноменів, зокрема, соціоприродного походження, за допомогою їх співвіднесення з полюсами етичних / космологічних макроопозицій, що репрезентують тепер бінарний код у всій його універсальності.

2. Зняття глобальної макроопозиції і досягнення синтетичної єдності універсуму, тобто повернення в несуперечливий континуальний стан перманентної трансцендентної і нескінченної партиципації. Так народжується образ духовного логоцентричного Абсолютного, що заміняє в ментальності логоцентрика древній палеосинкретизм, але «прикидається» останнім і приймає низку його ключових функцій [172, 51].

При розгортанні процесу комунікації у межах існування явищ мови, можна говорити про вияв, як мінімум, двох типів смислів – особистісного і комунікативного [9, 347].

Особистісний смисл – індивідуальна, потенційна інформація, неповторний концепт у комунікації, залежний від внутрішнього світу кожного з учасників спілкування, контексту комунікації, специфіки каналів, наявності та якості зворотного зв'язку та багатьох інших складових. Ця інформація може значно відрізнитись в адресанта і адресата комунікації. З погляду адресанта, смисл – це інтенціональ-

на, ілокутивна складова; з погляду адресата, – це психо-когнітивна реакція на інтенції адресанта.

Крім того, особистісний смисл у кожному конкретному комунікативному акті виявляється як певна результуюча, як мінімум, двох чинників (аспектів): чинника (аспекту) апріорного, який наявний (відкладений) у психічній діяльності кожного індивіда як його світоглядні, психічні, психологічні, ментальні, комунікативні та інші константи (установки) і чинника (аспекту) апостеріорного, який виформовується в ході комунікації як діяльності. Інакше кажучи, апріорні особистісні смисли передують комунікації, апостеріорні – народжуються в процесах спілкування.

Для апріорних особистісних смислів характерні наступні ознаки: по-перше, незмінність, сталість і визначеність, по-друге, внутрішня логічна упорядкованість, закінченість і структурованість, по-третє, суб'єктивна достовірність, по-четверте, предметність. Апостеріорні особистісні смисли змінні, нестійкі, неупорядковані, неструктуровані, суб'єктивні, для іншого учасника комунікації не завжди достовірні. Виформування апостеріорних смислів (мовленнєвих і комунікативних) пов'язане із впливом на перебіг комунікації значної кількості соціальних, психологічних, когнітивних, контекстних, ситуативних чинників тощо. Розглянемо лише випадки виформування апостеріорного комунікативного смислу, пов'язані з порушенням очікувань звичного апріорного комунікативного смислу.

Комунікативний смисл – інформаційний компонент спілкування, який формується як результуюча домінанта комунікативних стратегій всіх учасників кооперативного спілкування в межах певного контексту і ситуації із застосуванням вербальних, невербальних і паравербальних засобів. Оскільки смисл може розглядатись, з одного боку, в аспекті мисленнєво-мовленнєвої діяльності як процес, а з іншого, – як її результат, ця результуюча домінанта відповідно виформовується як складний синтез апріорних і апостеріорних (поточних) комунікативних смислів, тобто смислів, які сформувались у носіїв мови в численних актах спілкування, і смислів, які лише формуються «тут і тепер» у конкретному акті спілкування. Комунікативний смисл – це явна інтенція учасників спілкування.

Комунікативний смисл – це складний синтез інтенцій учасників спілкування, які вживають засоби мовного коду, тобто його одиниці,

категорії тощо в конкретному часо-просторовому континуумі спілкування. Враховуючи те, що в комунікації досить чітко виявляють себе смисли окремих повідомлень, смисли структурних одиниць тексту (дискурсу) і смисл певного «результуючого» семантичного утворення – концепції того фрагмента світу, про який йдеться в тексті (дискурсі), вважаємо, що наступними рівнями вияву комунікативного смислу можна вважати рівень одиниць і категорій мовного коду в спілкуванні та рівень одиниць і категорій комунікативних [9, 350].

На основі комунікативного смислу виникає соціальна взаємодія людей між собою і власними інтелектуальними утвореннями. Саме вона, соціальна взаємодія людей між собою, творить новий вид життєустрою планетарної спільноти, або новий вид цивілізації. Отже, соціальна взаємодія – це форма соціальної комунікації (або спілкування), яка становить систему соціальних дій, щонайменше, двох індивідів (чи двох соціальних спільнот) або індивіда і соціальної спільноти [181, 257]. Щонайбільше, соціальна взаємодія – це будь-яка поведінка індивідів (чи групи людей), яка має певне значення для інших індивідів (соціальних груп чи суспільства загалом) у цей момент і в майбутньому [108, 158]. Цей висновок дуже важливий для нашого дослідження, оскільки розкриває зміст інтелектуальної цивілізації.

Категорія «соціальна взаємодія» виражає характер і зміст відносин між людьми (соціальними групами) як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються один від одного своїми соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями) [158, 63]. Тому незалежно від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства (економічній, політичній, духовній, організаційно-управлінській тощо) відбувається взаємодія, вона завжди за своїм характером є соціальною, оскільки відбиває зв'язки між індивідами і групами людей, тобто ті зв'язки, що опосередковуються цілями, яких кожна із сторін взаємодії прагне досягти.

Соціальна взаємодія і соціальна дія – процеси, що схожі за змістом і характером, але механізм їхнього перебігу різний. У соціальній дії бере участь один індивід, а в соціальній взаємодії – щонайменше, двоє. Соціальна дія індивіда може бути як спрямованою, так і не спрямованою на іншого індивіда. Однак тільки та соціальна дія, що

спрямована на іншу людину (а не на фізичний об'єкт), а також викликає в неї зворотну реакцію, може бути кваліфікована як соціальна взаємодія. Одна з форм цієї взаємодії – приєднання до поглядів іншої людини (чи групи людей), а в підсумку – намагання стати такою, як і вона (чи вони). Звідси випливає, що соціальна взаємодія – це двоспрямований процес обміну соціальними діями між двома чи більше індивідами, а соціальна дія – односпрямований процес. Тобто взаємодія – двоспрямоване контактне чи безконтактне зіткнення двох чинників, що містять у собі очікування зворотної реакції [53, 264]. Зворотний зв'язок – ключова ознака соціальної взаємодії.

Тож ця категорія має неабияке методологічне значення для науки – не тільки через її об'єктивний та універсальний характер, але й через те, що вона відображає взаємний причинно-наслідковий зв'язок усіх структурних рівнів матеріальних систем, а також спосіб їхнього існування, форми руху і матеріальну єдність світу як такого. Категорію «взаємодія» К. Маркс вважав «фундаментальним методологічним чинником пізнання усіх природних і суспільних явищ». На запитання: «Що ж таке суспільство за будь-якої його форми?», К. Маркс відповідає: «Це – продукт взаємодії людей» [113, 402]. Водночас С. Ожегов пояснював цю категорію через «взаємний зв'язок двох явищ», наприклад, «взаємодію попиту та пропозиції» [133, 68].

Взаємодія відбиває процеси дії різних об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого. Тут дуже слушною є думка Г. Гегеля про те, що найближчим чином взаємодія представляється взаємною причинністю субстанцій, що припустили, обумовлюючих один одного; кожна є відносно іншої і активна, і пасивна субстанція водночас.

Оскільки взаємодія є видом безпосереднього або опосередкованого, зовнішнього або внутрішнього відношення зв'язками. Властивості об'єкта можуть проявитися і бути пізнаними тільки у взаємодії з іншими об'єктами, то у подальшому нам потрібно буде розгорнути цю сукупність. А краще було б сказати, системність зв'язків між учасниками організаційної взаємодії, які поки що перед нам виступають як носії прямого і зворотного зв'язку.

Для пояснення специфіки буття зворотного зв'язку у взаємодії з прямим зв'язком, на відміну від такого явища в управлінні технічними і біологічними системами, використовуємо ідею Т. Парсонса про те, що система цінностей створює нормативну складову з чотирьох елементів: «будь-яка конкретна система, включаючи просту одиницю, – статус-роль, що розглядається як підсистема, – може проходити через чотири типи еталонів, але вони будуть мати різну вагу в системах різного типу» [139, 576].

Прямий і опосередкований зворотний зв'язок. Прямий зворотний зв'язок характеризується відвертою і однозначною формою повідомлення. Опосередкований зворотний зв'язок – це обмін завуальованими реакціями, щоб ввести партнера в оману або скоригувати його поведінку. Він може бути також зумовлений неможливістю висловлюватися прямо й відверто з морально-етичних норм. Такий зворотний зв'язок негативно позначається на процесі управління.

Тож перехід до використання людиною як інструмента мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження, означатиме перехід планетарної спільноти до інтелектуальної цивілізації. Комунікація, або соціальна взаємодія між людьми, буде здійснюватись на основі обміну мислеобразами. Для майбутніх поколінь людей ці засоби – миттєводіючі, незалежні від відстані, не екрануються, з велетенською пропускнуною спроможністю – будуть такими ж звичними, як для сьогоденного жителя Землі телефон, радіо чи телебачення.

Отже, особливість зв'язків взаємодії, що формуються між людиною та людськими колективами, полягає в тому, що вони опосередковуються метою, яку переслідує кожен із суб'єктів взаємодії. Це означає, що суб'єкти діяльності встановлюють зв'язки між собою завдяки формуванню в них схожих смислових парадигм, відповідно до яких стає можливою їх кооперативна, односпрямована діяльність.

У залежності від характеру подібних взаємодій можна виокремити два варіанти їх здійснення. По-перше, це зв'язки кооперації, коли мета колективних зусиль співпадає з інтересами та метою діяльності індивіда, і обидва мають односпрямований вектор дій, прискорюючи, таким чином, досягнення загальної для обох сторін мети. Це обумовлюється схожістю семантичних фільтрів суб'єктів діяльності,

які, у свою чергу, визначають схожі їх смислові орієнтири. По-друге, за принципом зворотного зв'язку, зростання особистісних інформаційних потоків впливає на спосіб функціонування соціуму, спонукаючи його до змін у напрямку створення об'єктивних умов для розвитку сутнісних сил і реалізації творчого потенціалу особистості – інтелектуального комфорту.

Таким чином, завершуючи цей підрозділ, можемо підбити підсумки. По-перше, ми показали природу інтелектуальної цивілізації як таку, що формується під впливом коеволюційного розвитку ноосферної особистості та інтелектуального суспільства, оскільки системи, які вони являють собою, мають функціональний характер;

по-друге, визначили, що суть інтелектуальної цивілізації – взаємозв'язок особистості та суспільства – забезпечується завдяки породженню особистістю нових смислів та існуванню смислових полів ноосфери, оскільки інформаційний метаболізм на етапі інтелектуальної цивілізації переходить в інтенсивний смислогенез, що дає можливість оцінити місце і роль планетарного соціального організму в саморозвитку Всесвіту;

по-третє, визначили зміст інтелектуальної цивілізації, під яким автор розуміє сукупність процесів інтелектуальної взаємодії в планетарному просторі і поза його межами. Формою такої взаємодії можуть виступати мислеобрази, які утворюватимуться на основі використання людиною як інструмента мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження.

2.4. Теорія інтелекту як теоретичне осмислення інтелектуальної цивілізації

У цьому підрозділі ми розкриємо теоретичні вчення про ноогенез і теорію інтелекту як інтелектуальну еволюцію системи планетарного і позапланетарного розвитку людства.

Такі терміни, як онтогенез та філогенез, сформовані у 1866 році Е. Геккелем у зв'язку з формулюванням основного біогенетичного закону, згідно з яким онтогенез (індивідуальний розвиток) є стислим і коротким повторенням філогенезу – процесу історичного розвитку окремих типів, класів, сімейств, видів живих організмів.

Висунута В. Вернадським ідея про те, що вже в 30-х роках ХХ століття «людство вступило в ноосферу – сферу провідного значен-

ня розуму» («noos» від грец. «розум») [30, 146], так як нібито вже тоді «перетворились засоби зв'язку», «людство стало єдиним, піднявся благоустрій працівників, настала рівність всіх людей, і війни зникли з життя суспільства» – сумнівна за своєю своєчасністю, оскільки тоді населення Землі наближалось всього лише до 1 млрд; телевізорів, комп'ютерів, стільникових телефонів, супутникового та Інтернет зв'язку не було; людство мало ще пережити жахи II Світової війни.

У працях палеонтолога, філософа і теолога П. Тейяра де Шардена простежувалися спроби створити спільний світогляд, так звану наукову феноменологію, в якій повинна бути знята протилежність між наукою і релігією [209, 225]. Як ноогенез малася на увазі дія зі створення чогось духовного; процес створення нової планетарної оболонки (ноосфери), яка формує спільне людське мислення. Стверджувалося: людина, перетворюючи матерію, входить у творчість еволюції; наступне удосконалення еволюції можливе тільки на колективній основі [59, 16].

У 1998-2002 рр. академік С. П. Капіца, узагальнивши існуючі дані за прогнозами народонаселення, розробив і опублікував математичний аналіз різкого зростання чисельності населення землі в XX столітті зі стабілізацією його кількості в XXI-XXII століттях.

Вчені медики-фізіологи підготували штрихи морфології і фізіології до повного розкриття закладеної природою картини інтелектуальної системи людини, вчені-фізики – випередили архітектуру і функцію інформаційних швидкісних комунікацій і пам'яті для остаточного створення інтелектуальної системи людства, а вчені біологи-еволюціоністи, екологи, математики додали моделі для розуміння природних процесів і завершеного формування самосвідомості людства.

Ці та низка інших теоретичних праць створили передумови як для виникнення вчення про ноогенез і теорію інтелекту, так і для формування інтелектуальної макросистеми людської популяції, яка протягом XX століття збільшила кількість власних компонентів (людей) приблизно в 5 разів.

Ноогенез – це процес розкриття в просторі та розвитку в часі інтелектуальних систем (інтелектуальної еволюції). Ноогенез являє собою сукупність закономірних, взаємозалежних, що характеризу-

ються певною часовою послідовністю, структурних і функціональних перетворень усієї ієрархії і сукупності взаємодіючих між собою щодо елементарних структур і процесів інтелектуальних систем, починаючи від моменту виникнення і відокремлення розумної системи, до сучасності (філогенез нервових систем організмів; еволюція людства, як автономної інтелектуальної системи) або смерті (в ході онтогенезу мозку людини) [59, 20].

Інтелектуальна система – сукупність взаємодіючих між собою щодо елементарних структур і процесів, об'єднаних в ціле виконанням функції інтелекту (цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об'єктивної реальності, логічного і творчого мислення), несвідомих до функції її компонентів.

Ознаки інтелектуальної системи: 1) взаємодія з середовищем та іншими системами як єдине ціле; 2) складається з ієрархії підсистем більш низького рівня [59, 20].

Спільна глобальна високорозумна діяльність людей, об'єднаних у людство, привела в другій половині ХХ століття до процесів, які відображають єдність і рівень інформаційно-інтелектуального потенціалу планети: створення ООН, освоєння атомної енергії і космосу, організація супутникового телебачення і всесвітніх енергетичної, телефонної і комп'ютерної мереж тощо.

На думку О. Л. Єрьоміна, до початку ХХІ століття сформувалася і продовжує удосконалюватися «психіка людства», так як з результатів сучасних досліджень видно, що людство в цілому є матеріальним носієм відображеної об'єктивної реальності, що виникає в процесі взаємодії окремих особистостей, груп людей і людства в цілому із зовнішнім світом, починають з'являтися і залежні від цього регулятивні функції (в поведінці, діяльності, прийнятті рішень), якщо не всього людства, то великих груп людей.

Еволюція чисельності людства повторює еволюцію у філогенезі і онтогенезі мозку. Онтогенез (індивідуальний розвиток) – це швидке і коротке повторення філогенезу, що є основним біогенетичним законом, сформульованим Е. Геккелем у 1866 році. Відповідно до сучасних поглядів онтогенез є не тільки наслідком філогенезу, але і його основою, причому сам філогенез постає як історичний ряд онтогенезів [59, 23].

З позиції О. Л. Єр'оміна, для інтелектуальних систем важливим показником є кількість інтелектуальних компонентів. Однак, враховуючи, що в біології, фізіології, анатомії, фізиці та екології облік кількості маси є загальноприйнятим у низці математичних моделей.

Сформована в процесі еволюції структура головного мозку людини розумної, реалізуючи свої інтелектуальні функції, може прагнути до створенню макроструктури – людства розумного за своєю подобою [59, 42].

Філо- і онтогенетичне збільшення кількості нервових клітин на поверхні кори головного мозку із збільшенням зв'язків між нейронами-фракталами моделює аналогічне структурне макроподібне – збільшення кількості людей на поверхні земної кори з формуванням комунікаційних каналів між ними.

Можливо, фрактальний підхід застосуємо до теорії інтелекту, а саме: до структурно-функціональної логіки інтелектуальних систем, що полягає в математичній ітерації.

Можливо, існує ітерація інтелектуальна – повторююче уворення інтелектуальної функції, як горизонтально, в єдиному за розмірами матеріальному ряду (інтелекти людей), так і вертикальний перенос повторення інтелектуальної функції на більш високий в ієрархії матерії розмірний ряд (нейрон – мозок – людство).

Теорія інтелекту – це:

а) наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем у ході їх еволюції та інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез);

б) логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з навколишнім середовищем (екологія інтелектуальних систем);

в) система керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і суспільне здоров'я і розробки практичних заходів з оздоровлення інформаційного середовища (інформаційна гігієна) [59, 49].

Це дає розуміння об'єктивної дійсності інформаційної взаємодії всередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна), процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної та розумової діяльності, і може зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідууму і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму людства.

Теорія інтелекту може бути основою інтелектології (коректніше – ноологія) – науки про теорію і дослідження інтелектів, ноогенезу, екології інтелектуальних систем, інформаційної гігієни.

Аутопоезис інтелектуальний – процес дозрівання інтелектуальної системи до рівня формування автономності, що полягає у формуванні мережі взаємодій її складових частин як певної єдності в просторі, відокремлення, організаційної замкненості і самоврядування, взаємодії з середовищем та іншими системами як єдине ціле [59, 53].

Людству притаманні всі відповідні автономності характеристики, а саме: людство є втіленням автономності живого, має властивість цілостності живих організмів у фізичному просторі, зокрема, є динамічною системою; визначається як складова цілісності мережею взаємодій її складових частин, які: а) за допомогою взаємних контактів рекурсивно відтворюють мережу тих взаємодій, які їх же виправили; б) актуалізують мережу як певну єдність у просторі, в якому існують ці складові частини, відокремлюючи від фону шляхом установки кордонів.

Можна припустити, що в ХХІ столітті людство наближається до формування свого автономного «глобального розуму» за рахунок закономірностей еволюції (росту і досягнення максимуму населення Землі) та історичного розвитку цивілізації (науки, сучасних засобів зв'язку). Беручи це до уваги, залишається питання – називати його «природним розумом» або «штучним інтелектом», сформованим, зокрема, за допомогою спеціальних засобів зв'язку та обробки інформації.

У ході розумової діяльності з'являється ентропія інтелектуальна – перехід специфічної енергії взаємодії між компонентами інтелектуальної системи в іншу (теплову) з втратою частини потенційної інтелектуальної енергії системи. Дисипативність – явище, пов'язане з втратою енергії, характерне для відкритих систем, зокрема і інтелектуальних [59, 54].

Інтелектуальна когерентність – здатність до появи функцій і феноменів нових властивостей, завдяки узгодженій синхронізованій взаємодії колективної поведінки компонентів інтелектуальної системи (мікрорівень) та інтелектуальної системи в цілому (макрорівень).

Синергічність (синергія, синергізм від грец. *sinergeia*) – спільна дія кількох агентів (діючих причин, осіб, груп, що викликають ті чи інші явища в природі, навколишньому середовищі) в одному і тому ж напрямку. У розвиваючому міждисциплінарному науковому напрямку синергетики (спільної дії), заснованому Г. Хакеном, до прикладів синергетичного характеру відносяться: поява нового виду в еволюції, дія м'язів в одному напрямку, утворення нового органу, явища диференціювання в розвитку організму. Цей напрям можна розглядати як такий, що формує наукове обґрунтування раніше помітного в природі феномена «переходу кількості в якість» [59, 56].

Можливо, доцільно розглядати «інтелектуальну синергетику» – процес (який не зводиться до простої суперпозиції інформаційних функцій інтелектуальних компонентів) інтегративної аналітико-синтетичної (евристичної, інтуїтивної, творчої, логічної, абстрактної, ідеальної) діяльності мислення інтелектуальної системи (з несподіваними ефектами «вибухового» характеру, коли нова якість виникає стрибкоподібно за плавної зміни зовнішніх і внутрішніх умов), що виникає внаслідок поєднаної взаємодії її складових елементарних структур і процесів у ході цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об'єктивної реальності.

Доречно зазначити, що як нейрони, об'єднуючись в мозок, виводять його на новий рівень функціонування – інтелектуальний, так і розуми об'єднуються в людство, яке за своєю «новою» інтелектуальною функцією долає парадокс сприйняття «єдності – безлічі» світів.

Виходячи з вищевикладеного, доцільно дати визначення поняття «інформаційна логістика». Це процес планування, управління та контролю потоку повідомлень, даних, знань, відомостей, переданих за допомогою спеціальних засобів зв'язку від місця виникнення цього потоку до місця його споживання з метою зняття незнання, невизначеності, задоволення запитів інтелектуальних компонентів, забезпечення інтегративної, аналітико-синтетичної, послідовної і творчої мисленнєвої діяльності інтелектуальної системи.

Інформаційна логістика може бути феноменом в нейрофізіології і концепцією в людській діяльності, що базується на залученні окремих взаємопов'язаних елементів у загальний процес з метою запобі-

гання нерационального витрачання ресурсів, оптимізації процесів інформування, мінімізації загальних витрат.

Важливість вирішення проблеми «формули інтелекту» обумовлена зокрема, актуальністю розуміння інтелектуальної функції і самопізнання людини, порівняльного аналізу сучасних взаємодій в інтелектуальній сфері, підвищення ефективності інтелектуальної діяльності людини і прогнозу розвитку інтелектуальної енергетики людства.

Інтелектуальна сила (воля) – це здатність інтелектуальних систем, виробляти мисленеві активні відображення об'єктивної реальності, приймати рішення – вибір альтернатив, здійснювати свої бажання, поставлені перед собою цілі, свідоме прагнення до чогось, можливості розпоряджатися; здатність компонента інтелектуальної системи або їх сукупності впливати один на одного або на матеріальні тіла в навколишньому середовищі.

У 1998 році М. Востров дав визначення, що таке «суперінтелект» – це інтелект, що перевершує кращих представників людського розуму практично в галузі, включаючи наукову творчість, здоровий глузд і соціальні навички. При цьому він припустив, яким чином суперінтелект буде здійснено: це може бути цифровий комп'ютер, сукупність взаємопов'язаних комп'ютерів, культивована мозкова тканина чи щось інше. Суперінтелект реалізується як «щось інше», а саме: у вигляді Глобального Інтелекту на планеті Земля [59, 59].

Енергія інтелектуальна – це кількісна міра інтенсивності взаємодії компонентів інтелектуальної матерії; здатність інтелектуальної системи здійснювати розумну діяльність, розумову роботу або бути джерелом інтелектуальної сили, яка може виконувати роботу; діяльна сила, поєднана з наполегливістю в досягненні поставленої мети.

«Інформаційний інстинкт» розглядається як життєво важлива цілеспрямована адаптивна форма поведінки, зумовлена вродженими механізмами, що реалізується в ході онтогенетичного розвитку, яка характеризується постійністю зовнішнього прояву в даного виду організмів, і такої, що виникає на подразнення зовнішнього і внутрішнього середовища; наслідуюче спонукання до вчинення доцільних дій (з пошуку, сприйняття, попиту, зберігання, виробництва, розповсюдження інформації), маючи життєве значення для особини або роду біосистем, що володіють інтелектуальними системами.

«Рефлексія інтелектуальна (інтелектуальних систем)» – це виникнення, зміна або припинення функціональної активності інтелектуальної системи (людини, людства) у відповідь на інформацію, що надійшла, з реалізацією функції цілеспрямованого, опосередкованого і узагальненого пізнання, активного відображення об'єктивної реальності, логічного і творчого розумового процесу [59, 79].

Сукупність сучасних знань і результатів майбутніх досліджень може бути акумульована в «ноогенетиці» – розділі знань, що вивчає закономірності успадкування інтелектуальних систем і складових їх компонентів.

Матерія – носій розуму, має відмінні риси за структурою і функціями від інших видів матерії; свідомість є функцією-продуктом матерії – носія інтелекту, відрізняється від функцій, продуктів або похідних інших видів матерії (і носить інформаційний характер).

Згідно з принципом монізму К. Цюлковського, існує єдність субстанціональної основи світу, утвореної «атомами-духами». «Матерія єдина, і основні властивості її у всьому Всесвіті повинні бути однаковими» [203, 56].

Це означає:

- 1) єдність матеріального і духовного начал Всесвіту;
- 2) єдність живої і неживої матерії: «матерія єдина, як і її чуйність і чуттєвість»;
- 3) єдність людини і Всесвіту, тобто його участь в космічній еволюції на противагу християнським уявленням про безсмертя душі;
- 4) виведення етичних норм із метафізики космосу.

Таким чином, гармонія ідеального-матеріального – це зв'язок, співмірність, взаємовідношення особливого виду матерії – носія розуму (з усіма складовими її інтелектуальними системами та їх структурно-ієрархічними характеристиками) і властивостей її руху, інтелектуальної функції і вироблених продуктів (свідомість, швидка дія інформаційних операцій, швидкість розповсюдження інформації, її якість і кількість, сприйняття і зберігання).

Переклад «інтелектуального» в площину точних наук, зокрема за допомогою розвитку теорії ноогенезу та інтелектуальних систем, розроблення математичних моделей інтелектуальної енергії могло б сприяти гармонізації філософської науки і системи знань сучасної цивілізації за нівелювання давнього штучного протиставлення «ідеального» і «матеріального».

Філософія ноогенезу – це система знань про найбільш загальні закони розвитку інтелектуальних систем і мислення в природі органічної і неорганічної матерії – носія розуму, у всій ієрархії її розмірів, різноманітні форм прояву і руху.

Починаючи з ХХІ-ХХІІ століть можна стверджувати, що у людства з'являється нова місія – Інтелектуальна, під якою розуміють спільні цілі або задачі людства, які полягають у формуванні інтелектуальної системи і реалізації притаманних їй характеристик і функцій автономності, фрактальності, ієрархічності, дисипативності, спадковості (пам'яті), когерентності, двополярної асиметрії, синергічності; роль людства, яка полягає у взаємодії з середовищем та іншими системами на Землі і в космосі як єдине ціле [59, 82].

Для реалізації Інтелектуальної місії потрібен «Інтелектуальний менеджмент» (менеджмент макросоціуму і його підсистем: нано-, мікро-, мілісоціумів), особливості якого полягають у реалізації властивих для інтелектуальних систем характеристик і функцій (автономності, фрактальності, ієрархічності, дисипативності, спадковості і пам'яті, когерентності, двополярної асиметрії, синергічності).

Розглянемо віртуальну класифікацію космічних цивілізацій, але не за кількістю інтелектуальних компонентів, а за рівнем технологічно-енергетичного розвитку:

I тип – земний, споживання енергії 10^{20} ерг/секунду;

II – цивілізація оволоділа енергією, яку випромінює своя зірка, споживання енергії 10^{33} ерг/секунду;

III – цивілізація оволоділа енергією в масштабі своєї галактики, споживання енергії 10^{44} ерг/секунду. Тут варто зазначити, що до того часу були відсутні розробки з питань «інтелектуальної енергії» [59, 83].

Ідея унікальності земного розуму у Всесвіті має наслідок – властивості автономності і фрактальності єдиної ноопланетної інтелектуальної системи має на увазі такі функції, як рекурсивне відтворення та інтелектуальну ітерацію, які можуть накладати на місію людства завдання відтворення, репродукції, поширення інтелектуальних систем в космосі.

Між тим, за початковими імовірнісними оцінками, у сучасну епоху тільки в нашій Галактиці число планет, населених розумними істотами з досить високим рівнем цивілізації може досягати декіль-

кох мільйонів (10^6 - 10^7). Ці цифри можна порівняти з ноогенетичними – «критичною кількістю компонентів інтелектуальної системи» – 10^9 .

А можливо, багато чого в майбутньому залежить від ноогонокінезу – розмноження інтелектуальних систем у часі та поширення їх у просторі (входження еволюції – поширення інтелектуальної системи мозку людини на Землі, поширення інтелектуальних систем аналогічних людству на інші планети, в Космосі).

При цьому варто зазначити два можливих шляхи космічного ноогонокінезу.

I – розмноження інтелектуальних систем за рахунок космічних шляхо-маніфестацій, перенесення і розселення колоній своїх інтелектуальних компонентів на інші планети. Цей варіант має недолік і перешкоду, що пов'язані з закономірністю вищерозглянутої «піраміди інтелектуальної біомаси», за якою на одну масу інтелектуальної системи необхідно 10000 мас споживаних нею біологічних речовин.

II – поширення на інші планети основних біологічних молекул, які, за наявності умов (вода, тепло та ін.), за закономірностями еволюційного процесу повинні призводити до виникнення життя і подальшого зародження інтелектуальних систем.

Доцільно звернутись до розгляду місця людини в Космосі в космічній філософії К. Ціолковського, де з різним ступенем деталізації розглянуто низку сценаріїв космічної діяльності людства [204, 72]:

1. Повне перетворення Землі з метою забезпечення максимальної якості життя.

2. Колонізація колосонячного простору людством, що розмножується.

3. Освоєння інших планетних систем інших зірок, поширення «ударної хвилі розуму» по неживій матерії.

4. Перетворення біологічної природи виду *Homo Sapiens*, виникнення раси високоорганізованих автотрофних розумних істот, пристосування до життя безпосередньо в космічному просторі.

Космічне буття людства, за К. Ціолковським, може бути поділене на чотири основних ери:

1. Ера народження, в яку вступить людство через кілька десятків років і яка триватиме кілька мільярдів років.

2. Ера становлення. Ця ера буде ознаменована розселенням людства по всьому космосу. Тривалість цієї ери – сотні мільярдів років.

3. Ера розквіту людства. Тепер важко передбачити її тривалість – вочевидь, сотні мільярдів років.

4. Ера термінальна займе десятки мільярдів років. Під час цієї ери людство ... вважатиме за благо включити другий закон термодинаміки в атомі, тобто з корпускулярної речовини перетворитися на променеве. Що таке променева ера космосу – ми ще не знаємо і нічого припускати не можемо.

Метафорою «променисте людство» [204] (за К. Ціолковським) ми позначаємо стан планетарної спільноти, що має злитися зі Всесвітом, і середовищем буття якої має стати Космос. Це наша когнітивна формула для створення логічної моделі еволюції планетарної спільноти. Водночас ми цілком поділяємо погляди інших дослідників, що розглядають цю фазу еволюції планетарної спільноти і використовують інші терміни, наприклад, «квантовий розум» [118] Арнольда Мінделла, «квантовосинергетична антропологія» [24] Володимира Буданова, «самоусвідомлюючий Всесвіт» [47] Аміта Госвами та ін.

Ми також знаємо про те, що в ході вивчення цієї проблематики склалися нові алгоритми дослідження, наприклад, «інтегральний підхід» [180, 153] Кена Уїлбера, «спіральна динаміка» [10, 223] Дона Бека, «холодомний підхід» [199] Девіда Бома та ін. І вважаємо, що вони мають право на використання. Цікаві ідеї з цього приводу можна знайти в праці Данієла Деннета «Интеллектуальное развитие» [201, 128] і в праці Б. М. Величковського – «Эволюция сознания» [27, 157]. Ясно також, що наближення до порога сингулярності прояснить сутність і зміст інтелектуального буття планетарної спільноти, і вчені знайдуть адекватну когнітивну форму для позначення цього явища.

Вищезазначені концепції розкриємо детально. Почнемо з концепції А. Мінделла «квантовий розум» [118], автор розкриває процес усвідомлення і його незбагненну здатність брати участь у створенні реальності, тонку взаємодію природи з самим собою на задньому плані нашого сприйняття, що створює спостережуваний світ. Він зазначає, що в квантовому світі більше не існує певних смислів для таких понять, як суб'єкт і об'єкт, місце розташування і роздільність, майбутнє і минуле. Замість цього, зразки і правила для подій у квантовому світі описуються математичними формулами, які тепер ста-

ють найбільш фундаментальним описом матерії у фізиці. Головна математична формула квантового світу називається «квантовим хвильовим рівнянням». Ця формула описує, що відбувається з елементарними частинками, і сповнена уявних чисел, які не можна безпосередньо виміряти або побачити в повсякденній реальності. А. Мінделл погоджувався з думкою його колеги Е. Шредінгера, якого нерідко називають батьком хвильового рівняння, який вважав, що за Всесвітом стоїть якийсь універсальний розум, на кшталт Бога або світової душі. Також А. Мінделл виокремлював «узгоджену реальність» та «неузгоджену реальність». Різні сприйняття окремих людей, що відповідають один одному, відносяться до «узгодженої реальності». А сприйняття, що не мають колективної відповідності, – «неузгодженої реальності» [118].

В. Буданов – «квантово-синергетична антропологія» – [24] розглядав людину, як істоту мультитемпоральну, що живе водночас у безлічі онтологічних часів, ієрархічних рівнів, що зникають за характерним масштабом процесів: 1. Тіло біокосмічне. Космологічний антропний принцип і біологічна антропологія говорять про коеволюції людини і нашого Всесвіту, цього куточка космосу, навколишньої природи. 2. Тіло біосоціальне. Зоопсихологічні підстави людської природи, проявленої в переважній більшості форм поведінкової культури та соціальної самоорганізації. 3. Тіло історичне. Підстави людської ідентичності з видом, етносом, родом. Колективні архетипи несвідомого. 3. Тіло культури, традиція і т.ін. 4. Тіло діяльності, практики, знання, вміння. 5. Тіло дії, хабітус, стилі, навички, темперамент. 6. Тіло свідомості-реакції, психокінетика, межі контролю рефлексії. 7. Тіло атемпоральне, притаманне вічності, змінені стани свідомості, афекти.

А. Госвами – «самоусвідомлюючий Всесвіт») – [47] описував «ум-мозок» як те, що включає в себе і квантову систему, і вимірювальний прилад. Подібна система включає в себе свідомість, колапсуючу її хвильову функцію, пояснює причинно-наслідкові відносини як наслідок вільних виборів свідомості і передбачає творчість як новий початок, яким є кожен колапс. Квантовий компонент «ума-мозку» є таким, що відновлюється, і його стани багатогранні. Він слугує засобом втілення свідомого вибору і творчості. Навпаки, в силу довгого часу свого відновлення, класичний компонент «ума-

мозку» може формувати пам'ять і, таким чином, слугувати точкою відліку для досвіду. Просторова когерентність – це одна з разючих якостей квантових систем. А. Госвами зазначає, що мозок діє як вимірювальний прилад для нормальних мод квантової системи, яку він називає квантовим розумом.

К. Уілбер – «інтегральний підхід» – [180, 153] стверджує, що ми на порозі переходу від світу протилежностей, які суперечать одна одній, що проявляється в непримиренному протиборстві дисциплін, сфер цінностей, перспектив, до світу інтеграції, поступово знаходить місце і контекст всім нині існуючим світоглядам, підходам і практикам щодо задіяння реальності – від релігії до науки, технології, культури та мистецтва. Цей перехід буде відбуватися довго і болісно, проте, якщо судити за даними досліджень психології дорослого розвитку, вперше в історії людства значна частина населення планети (близько 5%) наближається до того, що можна назвати інтегральними стадіями розвитку свідомості. Інтегральний підхід, згідно з К. Уілбером, є узгоджена організація, координація та гармонізація всіх значущих практик, методологій і переживань, доступних людям.

Д. Бек виокремлює наступні принципи спіральної динаміки: [10, 223]

Принцип 1. Люди мають здатність створювати нові меми (образи мислення, які часто несвідомо впливають на людей). Ключовим моментом у концепції спіральної динаміки Грейвза є те, що люди мають внутрішню здатність існувати на різних рівнях психологічного розвитку, і навіть додавати нові рівні.

Принцип 2. Меми пробуджуються внаслідок змін умов життя, в результаті чого меми будуть зароджуватися, розвиватися або згасати. Меми є продуктом взаємодії внутрішнього устрою нашої свідомості з умовами життя, з якими ми стикаємося. Виникнення мемів не є чимось на кшталт станцій, на яких з неминучістю рано чи пізно зупиняється поїзд. Вони не є чимось запрограмованим біологією людини. Навпаки, динаміка Спіралі активується взаємодією між внутрішнім станом свідомості і зовнішнім світом. Якщо певні зовнішні умови стають регулярними або повторюваними, то це породжує виникнення відповідних стереотипів поведінки / мислення. В іншому випадку, вони зникають.

Принцип 3. Мемі рухаються зигзагом між темами Самовираження і Самопожертви. Спіральна динаміка відбувається маятниковими рухами між фокусом на «я» і турботою про «ми».

Принцип 4. Мемі виникають на Спіралі хвилеподібно. Пробудження нових мемів при спіральному русі відбувається після того, як накопичується достатня енергія для переходу до наступної системи – зазвичай, вгору по спіралі, але іноді і вниз. Хоча таке зрушення може виглядати випадковим і хаотичним, проте непомітний рух відбувався під поверхнею протягом усього попереднього часу.

Д. Бом – «голономний підхід» – [199] описує природу реальності загалом і свідомості зокрема, як нерозривне і когерентне ціле, втягнуте в нескінченний процес зміни – холорух (holomovement). Світ – це постійний потік, і стабільні структури будь-якого роду – не більше, ніж абстракція; будь-який доступний опису об'єкт, будь-яка сутність або подія вважаються похідними від невизначеної і невідомої загальності. На відміну від ідеалістів і матеріалістів, Бом припускає, що матерію і свідомість не можна пояснити одну через одну або звести одну до одної. І та, і та – абстракції імпліцитного порядку, їх загальної підстави, і тому представляють нероздільну єдність. У мислення є два важливі аспекти: функціонуючи саме по собі, воно машинальне і черпає свою впорядкованість (зазвичай, непридатну і нерелевантну) з пам'яті. Воно, однак, може виходити безпосередньо з розумності – вільної, незалежної і необумовленої стихії, що народжується в холоруху. Сприйняття і знання, включаючи наукові теорії, є творча діяльність, порівнянна з художнім процесом, а не об'єктивне відображення незалежно існуючої реальності.

Д. Деннет – «интеллектуальное развитие» – [201, 128] вважає, що належним чином запрограмований комп'ютер є розумом в тому сенсі, що комп'ютери, забезпечені відповідною програмою, не тільки в буквальному сенсі слова розуміють, але відчувають й інші когнітивні стани. Штучний розум робить сильну версію штучного інтелекту тривіальною, визначаючи його як що-небудь, що штучно породжує і пояснює когнітивні стани. У роботі мозку важливий не привид формальності, що з'являється завдяки послідовності синапсів, а дійсні властивості цих послідовностей. Всі доводи на користь сильної версії штучного розуму, обводять тіні, відкинуті когнітивними процесам, і потім стверджують, що ці тіні і є самі процеси.

Б. М. Величковський у праці «Эволюция сознания» [27, 157] зазначає, що перші спроби застосування статистичної теорії зв'язку в психології показали, що людина активно переробляє інформацію, структуруючи її осмисленим для себе чином. Інформація стала розглядатися з погляду її значення та організації, поступово перетворившись на знання. Саме організація знань, а не швидкість переробки, гранично низька з погляду технічних систем, дає ключ до розуміння принаймні частини наших пізнавальних здібностей. Для опису понятійної (або концептуальної) організації спочатку використовувалися моделі ознак, які мислилися як необхідні (окремо) і достатні (разом) для визначення категорії. Пізнавальні процеси тлумачаться ним як накладання категорій на об'єкти, події та людей: «Категоризація означає приписування речам, що явно відрізняються, еквівалентності, угруповання предметів, подій і людей в нашому оточенні в класи і реагування на них в залежності від приналежності до різних класів, а не від їх своєрідності». Можливість, що з'явилась внаслідок прогресу експериментальних досліджень реконструкції процесів індивідуального «створення світу» – становлення пізнавального і емоційного ставлення дитини до оточення, дозволяє пояснити міфи не як одкровлення, що невідомо звідки взялися, а як спогади – колективну пам'ять людства про ранні фази культурогенезу, пов'язані також зі стадіями розвитку свідомості в онтогенезі.

Розглянемо принцип нескінченності, поширювався Ціолковським і на світ як ціле, і на властивості простору і часу, і на будову елементарних частинок речовини, і на структурну ієрархію рівнів космічних систем, і на ритми космічної еволюції, і на зростання могутності космічного розуму, і на відсутність меж для його можливої експансії у Всесвіті. Всесвіт, за Ціолковським, нескінченний у просторі і часі і включає в себе нескінченну ієрархію космічних структур – від атомів до «ефірних островів» різного рівня складності. Думка Ціолковського про можливість співіснування у Всесвіті безлічі космосів набагато випередила свій час, і тепер вона знайшла свій розвиток у квантовій космології [204, 73].

Принципи самоорганізації і еволюції також є ключовими для метафізики космічної філософії і наукової картини світу, яка витікає з неї. «Все живе» – здатне до нескінченної самоорганізації та еволюції. Ціолковський був не згоден з тлумаченням космічної еволюції як

неухильної деградації, і його незгода знайшла своє вираження в принципах самоорганізації та еволюції. Ритмічні зміни Всесвіту в метафізиці космічної філософії дуже близькі нескінченним циклам еволюції. Ці принципи набувають в контексті космічної філософії наступних значень [204, 74]:

1) еволюція як періодичні трансформації, в ході яких виникають і руйнуються незліченні союзи «атомів-духів», що утворюють космічні структури різних рівнів;

2) самоорганізація як виникнення складних (зокрема, живих) структур з простіших;

3) еволюція і самоорганізація як «глобальний еволюціонізм» (ці процеси можуть бути спонтанними або керуватися розумом).

Ціолковський виявився першим представником космічної філософії, який побачив вищий сенс людського буття в нескінченному процесі освоєння нових екологічних ніш і в розширенні кордонів гомеостазу. Друга, не менш важлива заслуга Ціолковського полягає в тому, що він першим осмислив непереборне сходження людини до космосу як процес, головним чином, інтенсивний. Портрети, побудовані ним прогностичні сценарії містять як необхідний елемент не тільки чисто технічний, а й світоглядний компоненти [106, 41].

Для В. Вернадського – ясна історична неминучість виходу людини в космічний простір. Розум, вважає він, здатний творити навколо Землі нову оболонку. У цій космічній ноосфері людині належить «перебудувати своєю працею і думкою сферу свого життя, перебудувати докорінно порівняно з тим, що було раніше» [30, 69].

Людина розумна, – пише В. Вернадський, – «не є завершене створіння, вона не є володарем досконалого розумового апарату. Вона служить посередником тривалого ланцюга істот, які мають минуле і, безсумнівно, матимуть майбутнє». Зміна розумового апарату людини, за оцінками Вернадського, є процес, що триватиме «близько десяти тисячоліть» [30, 69].

З погляду сучасності, до цього можна додати, що необхідність у такому вдосконаленні біологічної природи людини в наш час відсутня: у розпорядженні людства сьогодні опинилися комп'ютерні системи, які збільшують можливості його інтелектуальної діяльності в сотні, якщо не в тисячі разів [106, 56].

В основу світогляду людини майбутнього повинен бути закладений найважливіший аспект стратегічного мислення, а саме: розуміння того, що існування кожної людини – це складова одиниця існування цивілізації, і наскільки повно кожна людина реалізує себе в цьому існуванні, настільки масштабною і продуктивною виявиться діяльність цивілізації [4, 56].

Таким чином, ми розкрили теоретичні вчення про ноогенез та теорію інтелекту, як інтелектуальну еволюцію системи планетарного та позапланетарного розвитку людства. Визначено, що теорія інтелекту – це сукупність спостережень і досліджень, що являє собою: ноогенез; екологію інтелектуальних систем; інформаційну гігієну, енергію інтелектуальну, перспективні цілі діяльності розуму індивідууму і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму планетарного людства.

У другому розділі, виконавши поставлені завдання, ми можемо зробити наступні висновки:

по-перше, ми визначили роль особистості у становленні інтелектуальної цивілізації, в основу аналізу покладено ідеї зростання ролі індивідуального й особистісного начала у процесах цивілізаційного розвитку, а також ідеї постгуманізму, трансгуманізму, постантропології. У результаті аналізу встановили, що, по-перше, доцільно розглядати людину як систему, котра складається з чотирьох невіддільних і взаємозумовлених складових: фізична людина, психічна людина, духовна людина, соціальна людина, або особистість, що саморозгортається у суспільному середовищі. По-друге, розкрили саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – людська особистість – планетарне людство як особистість – ноосферна особистість – «променево людство» (К. Ціолковський). По-третє, визначили, що випереджальний розвиток атрибутивних властивостей особистості чергується з випереджальним розвитком суспільства. У сучасних умовах інформаційно-комп'ютерної революції випереджальними темпами має розвиватися інформаційне суспільство, і, тим самим, створювати умови для інтелектуального прориву в розвитку особистості та її колективних форм, а на етапі формування інтелектуальної цивілізації на чільні позиції вийде розвиток особистості. По-четверте, з'ясували, що в процесі саморозгортання природної сили видозмінюються носії планетарного розуму: елементарний ро-

зум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний розум, посилений штучним інтелектом (аугментований) – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний розум (ноокосмосфера). Еволюція людського розуму внаслідок розвитку нанотехнології, біотехнології і штучного інтелекту прискорюється до такої міри, що подальші зміни призведуть найближчим часом до виникнення колективного розуму з набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення окремо взятого індивіда. Це вже буде Планетарна особистість, що має стати джерелом породження інтелектуальної цивілізації;

по-друге, визначили специфіку етапу формування інтелектуальної цивілізації, яка полягає в тому, що підставою має бути, за логікою саморозгортання живої розумної речовини, колективний суб'єкт – соціальний інтелект, котрий ми розуміємо планетарне людство як особистість. Об'єктивованим духовним джерелом формування інтелектуальної цивілізації має стати інформаційна цивілізація, що складається з Планетарного людства як особистості, як підстави породження Ноосферної особистості і Світового суспільства знань як її матеріальної передумови. Така особистість для власного подальшого розвитку має розбудувати інтелектуальне суспільство, на основі чого сформується інтелектуальна цивілізація. Так діє алгоритм духовного самовідтворення планетарної спільноти. Ноосферна особистість в умовах наявності специфічного інтелектуального середовища має створити інтелектуальну цивілізацію. При цьому з'ясували, що людина і суспільство змагаються за роль лідера в еволюційному процесі. І якщо на етапі технократичної цивілізації лідирувала людина, що оперувала науковим знанням, то на етапі інформаційної цивілізації її змінює «суспільство знань». Як наслідок цього чергування ролей, на етапі породження інтелектуальної цивілізації на перший план має вийти людина і набути при цьому форми ноосферної особистості.

Таким чином, на наступному етапі космічне середовище має піднести Ноосферну особистість до стану «Променистого людства». Хоча логіка саморозгортання планетарного світу свідчить, що зародження інтелектуальної цивілізації має закономірний характер, але це лише один з ймовірних сценаріїв нелінійного розвитку планетарного людства. Сучасне планетарне людство знаходиться в точці бі-

фуркації і саме значною мірою від інтелектуальної відповідальності особистості та системної відповідальності інтелектуальної еліти залежатиме майбутня доля людства, напрямів і результатів його розвитку;

по-третє, розкрили природу інтелектуальної цивілізації як таку, що формується під впливом коеволюційного розвитку ноосферної особистості та інтелектуального суспільства, оскільки системи, які вони репрезентують собою, мають функціональний характер. Визначили, що суть інтелектуальної цивілізації – взаємозв'язок особистості й суспільства – формується завдяки породженню особистістю нових смислів та існуванню смислових полів ноосфери, оскільки інформаційний метаболізм на етапі інтелектуальної цивілізації переходить в інтенсивний смислогенез, що дає можливість оцінити місце й роль планетарного соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Далі визначили духовний зміст інтелектуальної цивілізації, під яким розуміємо сукупність процесів інтелектуальної взаємодії в планетарному просторі й поза його межами. Формою такої взаємодії можуть виступати мислеобрази, які утворюватимуться на основі використання людиною як інструменту мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження;

по-четверте, проаналізували теорії ноогенезу та інтелекту як інтелектуальну еволюцію системи планетарного та позапланетарного розвитку людства. Визначили, що теорія інтелекту – це: наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем під час їх еволюції та інтелектуальної системи людства в процесі історії; систему керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне й суспільне здоров'я для розробки практичних заходів із оздоровлення інформаційного середовища, які дають розуміння об'єктивної реальності інформаційної взаємодії всередині інтелектуальних систем, процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної та розумової діяльності й можуть зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідуума й глобальної інтелектуальної системи макросоціуму планетарного людства.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕОЛОГІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

3.1. Особливості становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні

На сучасному етапі інформаційного розвитку цивілізація вступає в новий період своєї історії, де зв'язок людини та суспільства супроводжується формуванням нового суспільства – інтелектуального.

В інтелектуальному суспільстві метою людини і суспільства в цілому стає всебічний розвиток особистості, невід'ємний від суспільних інтересів і неможливий без їх урахування, очікується подолання негативних аспектів діяльності людини. Актуальності набуває одухотворений інтелект.

На цьому етапі розвиток українського суспільства характеризується інформаційним типом зв'язку людини і суспільства, де люди займаються створенням, збиранням, реєстрацією, накопиченням, збереженням, відображенням і поширенням інформації, особливо її найвищої форми – знань. Останні формуються за допомогою мислення, а мислення можливе лише при застосуванні інтелекту людини.

Інтелект людини і суспільства являє собою інформаційну підсистему розуму, головну роль у соціалізації особи починає відігравати інформаційне середовище з його когнітивними структурами і механізмами, технологічними засобами (базами знань, експертними системами, сучасними засобами зв'язку тощо).

Глибинною основою соціально-економічного прогресу є інтелектуальний ресурс суспільства. В процесі формування і економічного функціонування інтелектуального ресурсу використовуються суспільні інформаційні фонди, а в результаті творчої інтелектуальної праці продукується інноваційний ресурс. У більш широкому розумінні інтелект як ресурс розвитку – це потенційна і реальна здатність нації підтримувати «творчу енергетику» у всіх сферах діяльності – науці, політиці, бізнесі, культурі [214, 22].

Інтелектуальний потенціал суспільства – це сукупність творчих здібностей індивідів та їх освітньо-кваліфікаційний рівень, які да-

ють змогу, використовуючи інтелектуальні засоби, засвоювати набуті та творити нові знання для ефективного соціально-економічного розвитку країни [138, 176].

На формування інтелектуального потенціалу суспільства впливають три групи чинників:

- природні (творчі здібності індивідів, здоров'я населення, демографічна ситуація в країні, стан навколишнього середовища);
- економічні – макроекономічні (державна демографічна політика, політика зайнятості, стан трудових ресурсів, фінансування сфери науки та освіти, величина національного доходу на душу населення, система соціального захисту, механізм ціноутворення на ринку інтелектуальних продуктів, інноваційна та амортизаційна політика, система оплати праці);
- інституційні (законодавче регулювання інтелектуальної діяльності, механізм захисту об'єктів інтелектуальної власності). Проте не варто забувати, що інтелектуалізація українського державотворення і розвитку культури відбувається в умовах спаду виробництва, зубожіння людей, погіршення показників соціально-економічного розвитку.

Інтелектуальний потенціал країни – це частина її суспільства, діяльність якої спрямована на розв'язання теоретичних і практичних проблем розбудови держави, розвитку народного господарства та підвищення рівня життєдіяльності населення [138, 175].

Внаслідок зростання науково-технічного прогресу в інтелектуальному потенціалі відбуваються істотні зміни. Це зумовлено більш глибоким пізнанням законів розвитку природи і суспільства, зростанням рівня складності техніки і технологічних процесів, збільшенням обсягу розумової праці та вимог до кваліфікації працюючих. Через це ускладнюється професійно-кваліфікаційна структура населення, яка бере участь у формуванні інтелектуального потенціалу. Нині його визначають не тільки спеціалісти із середньою та вищою освітою, а й робітники, селяни, праця яких має творчий характер, потребує відповідних знань і досить високого рівня освіченості [34, 48].

Серед причин, що стримують повноцінне формування трудового інтелектуального потенціалу, особливе місце посідають несприят-

ливій тенденції сучасної вищої освіти, практичне забезпечення робочими місцями та низький рівень оплати праці молодим спеціалістам. Якщо розвиток нових технологій та знань як головного ресурсу є ключовими характеристиками сучасного суспільства, то це не могло не сказатися на освіті. Освіта стала центральним колом, де враховуються всі протиріччя та переваги.

Сучасні українські реалії свідчать, що в країні ще не створено відповідних умов, які б могли забезпечувати ефективний розвиток інтелектуальної діяльності. З огляду на те, що рівень фінансування науки вважається однією з основних характеристик інноваційності країни, то на практиці за останні п'ятнадцять років в Україні загальні витрати на наукові дослідження становили близько 1-1,3 % ВВП. В останні роки істотно зросла значимість тих сфер виробничої діяльності, в яких використовуються результати інтелектуальної діяльності – ресурси інтелектуального потенціалу. Вартість продуктів, що виробляються сьогодні, підвищується не стільки за рахунок зростання вартості сировини і витрат на його виготовлення, скільки за рахунок використання результатів інтелектуального потенціалу.

Незважаючи на економічні труднощі останніх десятиліть, Україна займає високі місця у світовому рейтингу за коефіцієнтом освіченості, що віддзеркалює значний інтелектуальний потенціал країни та можливості його подальшого використання.

За даними Міністерства освіти і науки України, щороку близько 3 млн. школярів (60 % від загальної кількості) залучаються до участі у Всеукраїнських учнівських олімпіадах, які проводять із 15 предметів, що вивчаються в загальноосвітніх навчальних закладах. Змагаючись в особистій першості, школярі виявляють самобутні таланти, нестандартні підходи до розв'язання творчих завдань і вміння застосовувати набуті знання. Завершальним етапом предметних олімпіад є міжнародні учнівські олімпіади з навчальних предметів – престижні інтелектуальні змагання, учасниками яких є обдаровані молоді люди з багатьох країн світу. Юні інтелектуали України щороку показують високі результати в цих змаганнях [132, 25].

Варто зазначити, що всі заходи, передбачені Державною програмою, стануть реальністю за умови внесення до видатків державного бюджету відповідної позиції. На виконання Указу Президента України № 1013/2005 від 4.07.2007 р. «Про невідкладні заходи щодо фу-

нкціонування та розвитку освіти в Україні» щодо розробки і затвердження програми роботи з обдарованою молоддю на 2006–2010 роки, спрямовану на створення в Україні сприятливих умов для пошуку, підтримки і стимулювання інтелектуально і творчо обдарованих дітей та молоді, самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 6355р згідно з рішенням Президії Академії педагогічних наук України від 7 лютого 2007 р., протокол № 157/2545 було створено Інститут обдарованої дитини [132, 32].

На основі багаторічного наукового аналізу запитів батьків, дітей, зацікавленості представників педагогічної громадськості, працівників науки, освіти і суспільства в цілому, на сучасному етапі відпрацьовані основні засади державної політики щодо підтримки обдарованої молоді в Україні. Ця політика здійснюється на наступних принципах:

- доступності наукових, мистецьких і спортивних закладів для обдарованої молоді незалежно від місця її проживання, етнічного і соціального походження, мовних та інших ознак;
- індивідуалізації роботи з обдарованою молоддю відповідно до її інтересів;
- самореалізації та самоактуалізації;
- добровільності;
- достатності організаційного, науково-методичного забезпечення;
- правового захисту інтересів обдарованої молоді.

Аналіз державної політики у сфері роботи з обдарованою молоддю дає змогу визначити її головні соціально значущі завдання:

- громадянське виховання особистості;
- пошук, розвиток і державна підтримка здібної, обдарованої, талановитої молоді;
- формування соціально адаптованої особистості та її громадського досвіду;
- пропаганда важливості наукових досліджень, мистецьких пошуків молодих людей та захист їхніх авторських прав;
- задоволення молоді у професійному самовизначенні та творчій самореалізації [132, 33].

Над проблемою виявлення та виховання обдарованих дітей та молоді працювали вітчизняні вчені, є різні підходи до цього питан-

ня. Зокрема, певний час були популярними ідеї раннього розвитку, коли матеріал подається дитині в більш ранньому віці та в більших об'ємах.

Плекання національної свідомості й самосвідомості, прищеплення моральних ідеалів та ціннісних орієнтирів відбуваються системно за допомогою різних форм та засобів, інтегровано, органічно й цікаво для дітей [149]. Саме на це, засвоєння духовного багатства, яке створювала українська нація, і спрямований Проект «Інтелект України».

За результатами, які демонструють учні проектних класів, Міністерством освіти і науки України навчально-педагогічний проект «Інтелект України» рекомендовано до подальшого впровадження. На сьогодні діти з Київської, Харківської, Дніпропетровської областей та АРК Крим вже мають можливість навчатись у таких класах, є зацікавленість й інших регіонів України [72].

Як показує аналіз активності участі школярів у різних видах змагань, цікавою формою є командні змагання – турніри. Вони захоплюють молодь, спонукають її до практичної наукової діяльності, формують компетентність, вміння працювати в команді. Участь обдарованих дітей у турнірах сприяє розвитку їхніх творчих здібностей, успішній соціалізації.

Серед інтелектуальних змагань зростає популярність Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України. Сьогодні Мала Академія наук України – це 27 територіальних відділень (за кількістю обласних центрів). До 40 типів наукових секцій як складників шести наукових відділень: фізико-математичного, техніко-технологічного, обчислювальної техніки і програмування, історико-географічного, мистецтва та філології, хіміко-біологічного. Понад 300 позашкільних навчальних закладів різних типів обласного та міського підпорядкування є координаційно-методичними центрами діяльності МАН.

Мала академія наук започаткувала та реалізує проекти, спрямовані на створення додаткових можливостей для навчання талановитих дітей, які бажають займатися науково-дослідницькою роботою. Це Всеукраїнський конкурс наукових розробок на замовлення провідних підприємств, конкурси науково-дослідницьких робіт із тих галузей науки, які мають дефіцит молодих наукових кадрів. Також

розпочала діяльність Вища школа Малої академії наук України з метою забезпечення умов для наукових досліджень тих дітей, які вже мають гарний рівень підготовки і певні досягнення з тих чи інших галузей науки [132, 27].

В Україні для покращення роботи з обдарованою молоддю Міністерством освіти і науки України за участі Всеукраїнської молодіжної громадської організації «Союз обдарованої молоді» розроблена Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007/2010 роки. Реалізація програми передбачається на двох рівнях: національному та регіональному [132, 31].

За останніми даними соціологічних досліджень щодо можливості одержати освіту як одного з критеріїв оцінки інтелектуального потенціалу нашого суспільства в забезпеченні культурно-професійних запитів молоді і в здійсненні нею престижних та інших стратегій життя – 14 % опитаних оцінюють їх нижче середніх, 53 % – як середні, 19 % – вище середніх, 14 % – не знають, що відповісти. Отже, тільки п'ята частина молоді впевнено пов'язує своє життя з інтелектуалізацією суспільного середовища [130, 138].

В Україні в період між переписами населення 1979-го і 2001 року чисельність осіб з повною вищою освітою збільшилася в два рази, а в розрахунку на 1000 чол. у віці десять років і старші – з 65 до 129 чол. Однак справжній бум у сфері вищої освіти розпочався наприкінці 1990-х років, коли швидкими темпами почали рости кількість вузів і чисельність прийнятих ними студентів. Тільки за 2002-2011 роки чисельність людей з повною вищою освітою збільшилася майже на 2 млн. чол., а в розрахунку на 1000 чол. у віці десяти років і старші їх представництво досягло 192 чол. (загальна чисельність населення у віці десяти років і старші скоротилася за цей час майже на 4 млн. чол.).

Підвищення рівня освіти в цілому характерне як для міського, так і для сільського населення. Кількість осіб, які мають повну вищу освіту з розрахунку на 1000 осіб населення у віці десять років і старші, збільшилася в порівнянні з даними перепису 1989 року, в містах – на 30,7 %, в селах – на 68,8 %. Відповідну динаміку мав показник кількості осіб із повною загальною середньою освітою, підвищення склало у містах 17,2 %, у селах – 33,1 %.

Вища освіта в сучасному світі набуває дедалі більш масового характеру. Як наголошується в доповіді, підготовленій до Всесвітньої

конференції ЮНЕСКО з вищої освіти 2009 року, глобальна експансія вищої освіти, що спостерігається з другої половини ХХ століття, має об'єктивні економічні, соціальні та політичні передумови: становлення постіндустріального економічного укладу і перехід до економіки знань, зміна технологій, урбанізація, просування гендерної рівності, зростання добробуту, розвиток інфраструктури і самої освітньої сфери, зокрема, приватного сектора. Нині в більшості країн світу вища освіта є необхідною умовою соціальної мобільності і економічного успіху [42].

Результати Всеукраїнського перепису населення засвідчили тенденцію до підвищення рівня освіти населення, тобто зростання кількості осіб, які мають вищу та повну загальну середню освіту. За даними державного комітету статистики України, чисельність населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту, складала 28,9 млн. осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 року на 17,6% [207].

Контингент студентів вузів в Україні досяг історичного максимуму в 2007/08 навчальному році – 2813,8 тис. чол., що в 1,7 рази більше, ніж в 1990/91 навчальному році. В останні роки студентський контингент дещо скоротився, що пов'язано виключно із зменшенням загальної чисельності молоді (демографічна хвиля, викликана різким зниженням народжуваності в 1990-х роках).

Принципово змінилося співвідношення в чисельності студентів закладів, які дають базову вищу освіту (вузи I-II рівнів акредитації – технікуми, коледжі, училища; тривалість навчання становить два-три роки) та повну вищу освіту (вузи III-IV рівнів акредитації – університети, інститути, академії; тривалість навчання становить п'ять-шість років). У першій половині 1990-х років, як було і за радянських часів, між ними підтримувався паритет, але надалі зростання контингенту відбувалося винятково за рахунок вузів III-IV рівнів акредитації, і наразі чисельність їхніх студентів майже в шість разів перевершує чисельність студентів вузів I-II рівнів акредитації. Тобто простежується чітка установка на отримання повної вищої освіти [42].

Варто зазначити готовність населення оплачувати вузівське навчання. Чисельність учнів професійно-технічних закладів, де навчання здійснюється практично повністю за рахунок державних ко-

штів, продовжує неухильно знижуватися, тоді як питома вага студентів, які навчаються за кошти фізичних осіб (як правило, своїх батьків), у вузах I-II рівнів акредитації становить 41,6%, а у вузах III-IV рівнів акредитації досягає 58,8%. Держава також витрачає чималі гроші на фінансування сфери вищої освіти, бюджетні витрати (включаючи місцеві бюджети) на цю підгалузь перевищують 2% ВВП. Тобто суспільство як на державному рівні, так і на рівні домогосподарств усвідомлює високу цінність і перспективність вищої освіти і охоче інвестує в цей сектор.

Незважаючи на відсутність будь-яких вікових обмежень для абітурієнтів, переважна більшість молодих людей прагнуть стати студентами відразу по закінченні середніх загальноосвітніх установ. Серед вступників до вузів I-II рівнів акредитації питома вага випускників шкіл досягає 78 %, до вузів III-IV рівнів акредитації – 67 %. Тільки за 2005-2011 роки рівень охоплення вузівським навчанням молоді віком 17-21 рік зріс із 45,5 до 50,3 %, тоді як рівень охоплення осіб старшого віку помітно скоротився. Тобто в цілому можна говорити про «локалізацію» вузівського навчання в максимально молодому віці – як правило, до 22 років завершується повний цикл вищої освіти. З погляду теорії людського капіталу, це доцільно, оскільки більш ранні інвестиції в освіту дозволяють отримувати економічний ефект від них більший період часу, який обмежений рамками працездатного віку.

Про зростаючу доступність вищої освіти свідчить динаміка охоплення вузівським навчанням сільської молоді. Якщо в 2005/06 навчальному році питома вага вихідців із сільської місцевості в загальній кількості зарахованих становила 30,6 %, то в 2011/12 навчальному році – вже 35,7 % [42].

В Україні, попри складну демографічну ситуацію, чистий показник охоплення населення вищою освітою вже зараз, за даними МОН, складає майже 60 %, а до 2015 року він може сягнути рівня 67 % [26].

Розширення доступу до вищої освіти має надзвичайно важливе значення для розвитку людського потенціалу країни, адже знання поряд з довгою здоровим життям і матеріальним добробутом відносяться до основоположних прав людини. Економічний аналіз профілів бідності підтверджує, що одним з головних факторів, які значно

знижують ризик бідності, є наявність в домогосподарстві хоча б однієї людини з вищою освітою (більшу протидію бідності чинить хіба що факт проживання у великому місті). Наявність повної вищої освіти є вагомою конкурентною перевагою на ринку праці: рівень безробіття серед осіб з повною вищою освітою на 15 % нижчий, ніж в цілому щодо робочої сили. Крім того, соціологічні дослідження показують, що чим вищий рівень освіти респондентів, тим вищий рівень їх задоволеності своєю роботою. Безсумнівно, це свідчить про більший ступінь свободи у виборі робочих місць, який надає вища освіта.

Водночас варто розуміти, що внаслідок масового характеру вища освіта поступово втрачає функцію соціального ліфта: наявність вузівського диплома перестає бути безумовною гарантією високого соціального статусу, адже такі дипломи є у переважній більшості молодих людей.

Тотальний характер вищої освіти загострює проблему невідповідності між придбаним освітньо-кваліфікаційним рівнем і фактичним кваліфікаційним рівнем, якого вимагає виконувана робота. Виділяють два типи кваліфікаційних невідповідностей:

- горизонтальна невідповідність, коли практична трудова позиція відповідає рівню освіти / кваліфікації працівника, але здійснюється в іншій сфері діяльності, ніж отримана освіта;

- вертикальна невідповідність, коли займана позиція (посада) нижча, ніж передбачає рівень освіти / кваліфікації працівника.

В Україні проблема надлишкової кваліфікації посилюється відсутністю необхідних структурних реформ в економіці, що призводить до наростання дисбалансу між зростаючим рівнем освіти населення і якістю наявних робочих місць. За 2000-2011 роки професійно-технічні училища підготували 3,2 млн. кваліфікованих робітників, вузи III-IV рівнів акредитації випустили 5 млн. фахівців з базовою та повною вищою освітою. Водночас чисельність зайнятих на посадах професіоналів, що вимагають повної вищої освіти, зросла лише на 0,35 млн. чол., чисельність працівників сфери послуг і торгівлі збільшилася на 0,8 млн. чол., а в інших видах діяльності кількість кваліфікованих робітників навіть скоротилося на 1,4 млн. чол. При цьому число працюючих у найпростіших професіях виросло на 1,2 млн. чол.

За даними обстеження економічної активності населення, у 2011 році в Україні 6,6 млн. зайнятих (майже третина загальної чисельності зайнятого населення) мали надлишкову кваліфікацію, зокрема: а) 3,5 млн. чол. з вищою освітою були зайняті на посадах клерків або в робочих професіях; б) 3,1 млн. чол. з повною середньою освітою були зайняті в найпростіших професіях.

Рішення проблеми варто шукати, звичайно ж, не в обмеженні доступу до вищої освіти, як пропонують деякі представники влади та бізнесу, а в створенні сприятливих умов для повної та продуктивної зайнятості населення. Політика має бути спрямована не тільки на розширення можливостей вибору робочих місць, але і на формування нової моделі трудової поведінки, в якій увага зосереджена на якості виконуваної роботи і можливостях розвитку, а не тільки на розмірі заробітку чи інших матеріальних вигод.

За даними статистики, об'єм знань, які накопичувалися людством, з 90 -х рр. ХХ ст. подвоювався кожні 5 років. До 2020 р. прогнозується, що подвоювання інформації буде відбуватися кожні 10 тижнів.

Інший проект, що спрямований на виявлення та підтримку обдарованої молоді старшого віку (школярі старших класів, студенти) – Всеукраїнський молодіжний конкурс «Новітній інтелект України», який проводиться щорічно в Україні вже сьомий рік поспіль, починаючи з 2006 року за підтримки Міжнародного благодійного фонду «Україна 3000», аналітичної агенції «Українська марка» та ГО «Молодь-Резерв ХХІ». Конкурс складається з чотирьох номінацій: конкурс прикладних досліджень з гуманітарної та економічної тематики; конкурс бізнес-ідей; конкурс соціальних проектів; конкурс наукових робіт «Спудейські есеї» [149].

Для сприяння формуванню та зміцненню нового покоління інтелектуальної та ділової еліти країни в Україні діє Стипендіальна програма «Завтра.UA» – найбільша приватна загальнонаціональна програма з підтримки талановитої молоді в Україні, яка є частиною комплексу проектів Фонду Віктора Пінчука в галузі освіти та науки [150].

Програма визначає найталановитіших студентів України, надає їм фінансову підтримку для продовження освіти та реалізації власних проектів, створює додаткові можливості для індивідуального роз-

витку, налагодження нових зв'язків, спілкування, обміну досвідом та інформацією.

Стипендіати відбираються щорічно на відкритому всеукраїнському конкурсі незалежними фаховими експертами за результатами оцінки письмових анонімних робіт і під час проведення очних змагань. Головними критеріями відбору є високий рівень фахових знань, самостійна наукова робота, лідерські, комунікаційні та творчі здібності.

У 2013 році Фонд Віктора Пінчука за підтримки Фундації Coca-Cola (Coca-Cola Foundation) провів для стипендіатів перший екологічний Табір «Завтра.UA Climate Change Camp». Захід, який відбувся на Дніпропетровщині, зібрав разом близько 200 стипендіатів «Завтра.UA», молодих вчених та лідерів громадських організацій з усієї України [150].

Програма спрямована на те, щоб талановита студентська молодь знайшла гідне свого інтелектуального та професійного рівня місце в різних сферах науки, економіки та суспільного життя країни і стала рушійною силою прогресивних змін в Україні.

Державне стипендіальне забезпечення студентів університету визначено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2001 року № 950 «Про затвердження Порядку призначення, виплати та розмірів стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів» [142].

З метою морального і матеріального забезпечення здобуття вищої освіти студентам університету можуть призначатися і іменні стипендії: стипендія Президента України; стипендія Верховної Ради України; стипендія Кабінету Міністрів України; стипендія облдержадміністрації; стипендія імені конкретного вченого; персональна стипендія Вченої ради певного вузу.

Підтримка талановитої молоді України здійснюється на найвищому державному та виконавчому рівнях за допомогою законодавчих актів, інших нормативних документів (указів, розпоряджень, постанов ВР тощо), а також матеріального заохочення – гранти, стипендії, премії.

З метою сприяння розвитку вітчизняної науки і техніки, активізації участі талановитих молодих учених у проведенні міждисциплінарних фундаментальних і прикладних наукових досліджень та

науково-технічних розробок, інноваційному розвитку держави, підвищенню престижу наукового працівника та його ролі в суспільстві Верховна Рада України видала Постанову Верховної Ради України від 16 березня 2007 року № 775-V «Про Премію Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок», та «Про Премію Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок» [148]. Також надається щорічна премія Президента України для молодих вчених згідно з Указом Президента України від 12 червня 2000 року N 779/2000 «Положення про щорічну премію Президента України для молодих вчених» [147].

В Україні існують наступні форми підтримки молодих учених: 1. Премія президента України для молодих вчених. 2. Стипендія президента України аспірантам. 3. Щорічна премія Верховної Ради України для молодих вчених. 4. Гранти президента України для обдарованої молоді [171].

Також в Україні існують вітчизняні стипендії та премії, які надаються молодим вченим для підтримки їх наукового потенціалу.

Стипендії для молодих вчених:

- Іменні стипендії Верховної Ради України для найталановитіших молодих учених;
- Стипендія Президента України для молодих вчених;
- Стипендія Кабінету Міністрів України для молодих вчених;
- Академічна стипендія Президента України студентам вищих навчальних закладів та аспірантам;
- Академічна стипендія Кабінету Міністрів України студентам вищих навчальних закладів та аспірантам;
- Академічна стипендія імені М.С. Грушевського для студентів та аспірантів вищих навчальних закладів.

Премії для молодих вчених:

- Премія Президента України для молодих учених;
- Премія Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України;
- Премія Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок;

- Премії НАН України імені видатних учених України;
- Премії НАН України для молодих учених і студентів вищих навчальних закладів за кращі наукові роботи [33].

Прикладом уваги держави до проблем розвитку обдарованої молоді є щорічне присудження Грантів Президента України для обдарованої молоді, запроваджених Указом Президента України № 945 від 2 серпня 2000 року [146]. Щороку присуджують 60 таких грантів.

Українськими науковцями і педагогами розроблена широка палітра освітніх технологій, які сприяють становленню обдарованої молоді через конкретно продуктивні чи конструктивно продуктивні форми і методи навчання і виховання відповідно до напрямів, що визначені навчально-виховними програмами. Тому одним із основних завдань держави має стати увага до наставників обдарованої молоді.

Не дивлячись на велике бажання молоді отримати вищу освіту та підтримку держави в цих напрямках, існує загроза в культурному розвитку молодого покоління. У зв'язку з інформатизацією освіти, яка нині сприймається як панацея, виникають ризики втрати творчої культурно-генеруючої здатності цілих поколінь. Це неминуче, якщо комп'ютерні навички користувача (які створюють ілюзію доступності пізнавальних дій) не супроводжуються логічним осмисленням, операціоналізацією, теоретичним засвоєнням предметних галузей навчальних дисциплін, широкою культурною асоціативністю у сприйнятті та розумінні процесів життя, живим спілкуванням з викладачем та колегами.

Під впливом комп'ютерних технологій формується особливий тип мислення, «кліпова» свідомість, яка надзвичайними темпами набуває масового характеру: кількість людей з «кліповим» (фрагментарним, мозаїчним, піксельним, колажним, калейдоскопічним) мисленням швидко збільшується та підходить до критичної точки, після якої почнуться незворотні зміни у свідомості інших людей та суспільстві в цілому [8].

Кліпове мислення призводить до: масового синдрому розладу уваги; втрати бажань пізнання нового; знищення потреби та здатності до творчості, чому сприяє постійне використання вторинної інформації на рівні її переробки та комбінування; роздробу в бажан-

нях та вчинках; невідповідності образу думок образу життя; непослідовності в прийнятті рішень щодо розв'язання проблем, навіть, суто життєвих та послабленню відповідальності за їх наслідки; зниженню здатності до аналізу та синтезу; «віртуальної наркоманії» та інтернет-аддикції, залежності від пошуку інформації, комунікації в мережі та інших видах діяльності людини в інформаційному просторі всесвітньої павутини; антиінтелектуалізму та плагіату; масової неосвіченості молоді та феномену гордовитої захопленості своїм неучтвом; абсолютної впевненості у своїй правоті, завдяки тому, що люди, які персоніфікують антиінтелектуалізм, не усвідомлюють даної проблеми; диспропорції між формальним та дійсним рівнем знань; різкому зниженню коефіцієнту засвоєння знань та фактичної успішності навчання; фальсифікації оцінки.

Кліпова свідомість передбачає майже повну відсутність раціональних основ та чіткої логіки; формування калейдоскопу, мозаїчності та фрагментарності сприйняття та вражень; порушення та відсутність будь-яких правил та догм. Абсурд стає «логікою» кліпового мислення. Складаючи картину світу з шматочків елементарного змісту, досягаючи максимуму спрощення при мінімалізації об'єму знака, кліпове мислення в режимі коротких, інтенсивних образів, фрагментарних та тимчасових модульних сполохів інформації (можливо, прагматично цілеспрямованих), створює новий образний ряд в химерній, скороченій, незв'язній формі, який не піддається жодній класифікації. І це є ментальною моделлю сучасної реальності – часу коротких фраз і думок [8].

Переступивши поріг XXI століття, складно однозначно назвати оптимальну кількість національних пріоритетів піднесення і розвитку культури, однак, виходячи з перспективних завдань, які стоять перед суспільством, серед них можна виокремити наступні:

- підвищення соціального статусу науки і культури, а також вчених, діячів культури і мистецтва;
- прискорення процесу формування національної інтелектуальної еліти, омолодження її складу;
- розробка в Україні економічної, соціальної, політичної теорії суспільства, яка базується на знаннях;

- поглиблення досліджень у галузі соціальної психології і вивчення масових процесів в умовах розвитку українських регіонів;
- розвиток теорії та практики автоматів та інтелектуальних роботів, автоматизація всіх видів виробництва й управлінської діяльності;
- стрімка інформатизація, впровадження нових інформаційно-освітніх технологій у школах і вищих навчальних закладах країни [130, 153].

Інтелектуальна взаємодія особистості та суспільства здійснюється за допомогою інформаційних механізмів. Ці механізми пов'язують в єдине ціле – інтелект людини із соціальним інтелектом. Когнітивні структури і механізми (структури і механізми руху семантичної інформації) – це і є «агенти» соціалізації особи – не лише її інтелекту, а певною мірою і духу. Саме через них відбувається етно-культурне вираження особистості і, навпаки, етно-культурне середовище «персоналізується» за допомогою когнітивних механізмів.

Маємо всі підстави вважати, що в Україні такі механізми відбракування і добору були порушені. Соціалізація особи відбувалася у викривленому, патологічному вигляді: «відбраковувалися» і замовчувалися не гірші, а кращі люди, закріплювалися в соціальній свідомості і спільних рішеннях соціуму найчастіше гірші ідеї, «вгору» йшли люди, сильні не стільки інтелектом, скільки волею до успіху і пробивними здібностями і т.ін. Така соціалізація (самореалізація) особи та її інтелекту прирікала суспільство на застій і різні потрясіння.

Інформаційна концепція соціалізації особи дає можливість передбачити конкретний механізм «переливання» знань особи в соціальну інформацію і, навпаки, перетворення соціальної інформації на знання окремої людини, тобто побачити «серцевину» соціального прогресу [83, 52].

Механізм соціального інтелекту влаштований так, що кожному важливому рівню природної і соціальної реальності відповідає певна інтелектуальна структура, яка займається її вивченням та перетворенням.

У рамках цього механізму об'єднуються фактори науково-технічного, технологічного, соціально-економічного, суспільного,

культурного і духовного прогресу, інтегруються ефективні засоби комунікації, завдяки яким люди сприймають події через призму суспільного інтелекту і реагують на них. Така інтелектуальна кооперація, що має на увазі інтенсивне функціонування інтелектуальних структур, передбачає наявність двох взаємообумовлених процесів: посилення інтелектуального потенціалу суспільства і, водночас, постійне ускладнення соціуму.

Перехід соціального інтелекту на більш високий рівень розвитку, поява комплексу нових наукових і світоглядних ідей завжди передують новому, складнішому етапу соціальної самоорганізації суспільства. І, навпаки, недостатній чи односторонній розвиток інтелектуального потенціалу суспільства здатний не тільки уповільнити, але й зупинити соціальний розвиток.

У рамках соціального інтелекту формуються ефективні комунікаційні засоби, які дають можливість людям діяти та реагувати на зміни, що відбуваються у світі, сприймаючи події в реальному часі на основі загального досвіду. Таким чином, розуміння соціального інтелекту суспільства не можливе без осмислення когнітивно-інформаційних структур суспільства.

Процес ускладнення людського суспільства та його взаємодії з навколишнім середовищем вимагає цілеспрямованого формування в ньому особливих структур соціального інтелекту. Хоча людський інтелект за своєю природою є універсальним, сучасному суспільству потрібна його спеціалізація, розподіл інтелектуальної праці, формування механізму соціального інтелекту як особливої частини людської культури.

Еволюція суспільної свідомості формує складну й багаторівневу структуру взаємодій всередині культурного простору, що дає можливість розвиватися індивідуальному інтелектові, вкладаючи свій внесок у загальний процес інтелектуального розвитку суспільства.

Суспільство інтелекту, що формується, характеризується доміантними ознаками високого рівня інструменталізації інтелектуальної діяльності, здійснюваної соціальними суб'єктами в рамках інтелектуального життя суспільства. У новій матриці соціального простору інтелектуальне життя стає більш насиченим, інтенсивнішим і охоплює всіх діячів соціальної практики. Особливе місце в суспільстві інтелекту займає інтелектуальна власність.

Нам здається, що цивілізація, яка прогресує, повинна бути здатною не лише утримувати і засвоювати цінності, а і генерувати нові цінності. Інакше, вона деградує і зникне. Більш того, цивілізація, як в географічно-статичному, так особливо і в еволюційному розумінні повинна бути здатною до взаємодії, консолідації та інтеграції з іншими цивілізаціями, поступово переборюючи свій соціокультурний егоцентризм і збагачуючись надбаннями інших цивілізацій. Це особливо стосується цивілізацій, що відстали, і всіх цивілізацій на етапі їх інтелектуального зростання [32].

Визначаючи шляхи розвитку суспільства варто враховувати, що у сучасному цивілізованому світі прогресивні процеси відбуваються, насамперед, завдяки розвиткові передових технологій та прагматичного мислення, проте головні резерви прогресу створюються там, де запроваджується інтенсивна інтелектуалізація усього суспільства [179].

Нова якість українського суспільства вимагає відповідної нової якості системи його цінностей, що мають бути цінностями суверенного буття.

У соціальному житті спільноти, як і індивідів, водночас зі зміною контекстів відбувається нескінченне оновлення смислів.

Розумінням визначається ефективність будь-якої комунікації. Якщо немає розуміння, комунікація вважається неефективною.

Для досягнення ефективності комунікації на національному рівні необхідне спільне конструювання специфічних смислів, які вироблялися б водночас з переживанням певних подій національного існування. Але це має відбуватися на основі непохитного фундаменту загальних національних смислів. Інакше специфічні соціальні смисли не будуть адекватно засвоєні і збережені в пам'яті поколінь.

Соціальні структури не є автономними в кодуванні «соціальних смислів». Часто соціальні смисли отримують поштовх до формування на основі цінностей. Хоча виникає і зворотний процес: на основі складених соціальних смислів формуються нові цінності.

Розглянемо деякі особливості засвоєння й маніпуляції соціальними смислами, що спостерігаються в українському суспільстві.

Інколи суб'єкти можуть змінити свій звичний код залежно від «престижу» цінностей.

1. Характерне привласнення незаможними індивідами соціальних смислів індивідів забезпеченіших. Тобто смисли, які інші (умовно –

«багаті») особи здобули внаслідок власних взаємодій з даною реальністю, перші (умовно – «бідні») «приміряють» на себе, намагаючись уявно змінити (підвищити) свій соціальний статус.

2. Брак соціально-сміслового забезпечення функціонування українського соціуму. Він пояснюється тим, що соціальні смисли нині переважно перебувають на стадії формування, затвердження у межах соціальних спільнот і закріплення у досвіді їх існування. Тобто активні інтуїтивні та комунікативні акції й інтеракції, подібно до швидкого руху молекул за значної температури ще не досягли достатнього рівня взаємодії, коли сформуються ознаки певної «речовини» із її властивостями і відповідною «молекулярною структурою».

3. Є певна закономірність: навіть у періоди соціальної нестабільності продовжує існувати набір дихотомічних ролей і відповідних смислів, які виключають можливість синхронного виконання обох ролей, але мають можливість актуалізації обох смислових картин світу. Акцент саме на актуалізації, адже суб'єкт дихотомічної ролі міг попередньо виконувати протилежну роль і бути носієм відповідних смислів, які не видаляються з його картини світу, а лише деактуалізуються на деякий час та актуалізуються за його бажанням (у широкому вжитку актуалізувати смислову картину світу іншого – «стати на його місце») [173, 18].

Водночас, потрібно враховувати концепцію «суспільства споживання», розвинутої у працях Ж. Бодріяра, для того, щоб зрозуміти дійсне значення, витоки як теорії, що є відповіддю на глибоке здивування та невдоволеність життям сучасного суспільства [20, 54].

Суспільство споживання ми розуміємо як таке, у якому люди «звертаються до матеріального», «забувають про духовне», одним словом, бажать володіти речами та заздять тим, кому це вдається.

Рецепція концепту «суспільство споживання» ґрунтується на зведенні споживацтва до тенденції збільшення кількості товарів, що використовують люди, та «зацікавленості в речах», навіть якщо споживання не вважається виключно негативним явищем.

На основі соціологічних досліджень практик споживання в Україні стверджується: «Досить великій частині населення притаманні типові ознаки споживчого суспільства: 64 % відзначають, що люблять «мати речі, які вражають інших людей» (ця ознака раніше була

притаманна лише класу багатіїв), 75 % опитаних зауважують, що «придбання речей поліпшує настрій і надає задоволення». При чому вважається, що така позиція людини є результатом примусу. Здебільшого, суспільство споживання сприймається як «агент» «авторитарного підкорення», що «нав'язує» певні цінності та створює штучні потреби, які, звісно, негативно оцінюються: «Суспільство споживання, спираючись на потужний ресурс масової культури, намагається утверджувати свої ідеологеми – віру в досягнення соціокультурних переваг шляхом споживання, самоідентифікацію суб'єкта через демонстративне споживання, переконання у тому, що речі-симулякри можуть допомогти досягти щастя». У суспільстві споживання, так би мовити, «навчають поганому», нав'язують життєву позицію, що характеризується «надмірною прихильністю до здобуття матеріальних благ», «тріумфальним ствердженням збирацького фетишизму». Людей орієнтують на придбання якомога більшої кількості речей, від якості яких залежить статус людей, що ними володіють – такою є загальна тенденція сприйняття ідей Ж. Бодрієра [39, 139].

Деградація суспільного інтелекту відбувається через зниження цінності гуманітарної освіти, виштовхування раціонального мислення зі сфери масової свідомості, поширення соціальних міфів, розповсюдження містицизму та ірраціоналізму, нездорової емоційності. Це призводить до соціальної апатичності та анемії, паралічу інтелекту у творенні життєвих цінностей та орієнтирів.

Національний суспільний інтелект в Україні ще тільки формується. Гуманітарна інтелігенція все ще вирішує проблеми власного виживання і не заглиблюється в осмислення сучасних реалій та не веде пошуки шляхів творення кращого спільного майбутнього. Дійсно авторитетних, незалежних духовних та інтелектуальних поведирів суспільство ще не висунуло, хоча претендентів – багато.

Потрібні значні зусилля для формування та підтримки інтелігентів нового типу, які спираються, передусім, на власну особистість та фундаментальні знання і виконують функцію незалежної та конструктивної критики суспільства, влади, масових настроїв.

Лише нова генерація інтелектуалів може запропонувати сучасний оптимістичний погляд у майбутнє на тлі загального песимізму

та розпачу, оскільки здатна дивитися на проблеми в контексті планетарного поступу.

Цей тип інтелекту спроможний діяти попри тиск із боку різних політичних сил, і саме він має зайняти проміжне місце між народом та владою, виконувати функцію стабілізуючого чинника суспільства, діяти в напрямку його консолідації.

Сучасне суспільство ґрунтується на засадах раціоналістичного мислення та критики, спирається на індивідуалізм і є, влосне, самоорганізацією особистостей в загальному просторі держави.

Воно ґрунтується також на ринкових засадах, де ринок є системою соціальної комунікації, що працює як механізм відбору соціально-значущих форм людської активності [179].

В інтересах консолідації суспільства важливим є формування певного рівня одностайності у площині життєвих цілей його громадян. Невизначеність чи заперечення визначеності в питаннях загальнонаціональних духовних орієнтирів створює конфліктогенний простір і має наслідком небезпечні коливання масових настроїв, розширення правлячої верстви, поглиблення регіональних відмінностей. Нам необхідно докласти значних інтелектуальних зусиль для формування у своїй свідомості планетарного і водночас національного бачення, оскільки лише таке бачення здатне віднайти неперехідні цінності життя та висвітлити надійні орієнтири в подальшому просуванні українського суспільства до стабільного і динамічного розвитку. Україні потрібна загальнодержавницька ідеологія, яка не тільки дає змогу вижити в сучасних умовах, але й відкриває перед людиною нові можливості для реалізації її прагнень до свободи.

Лише така ідеологія спроможна узгодити інтереси та дії різних соціальних верств та груп населення, окремих людей, виробити в них раціональне уявлення про легітимні шляхи реалізації їхніх інтересів.

Як розвиток суспільства варто розуміти насамперед процеси, що забезпечують зростання добробуту, безпеки та духовності кожної людини. Для цього необхідне створення належного середовища, в якому людина могла б реалізовувати свої можливості. Йдеться, насамперед, про економічні, політичні, екологічні та інші передумови та про певний тип виховання (культура) й освіти (знання та інтелект).

З позицій політико-цивілізаційного підходу, процес світового розвитку є саморозгортанням потенціалу світової цивілізації, що формується, утримуючи в собі альтернативні вектори розвитку людства. Конкретні його стани визначаються не тільки закономірностями історичної динаміки світового цивілізаційного процесу, не тільки змінами в конфігурації співвідношення сил між суб'єктами цивілізаційного розвитку, але й співвідношеннями їх етичних парадигм, що окреслюють параметри політичного вибору.

У своїй класифікації американський учений С. Хантінгтон зараховує Україну до «розколотих» країн [196, 48], тобто тих, що розташовані по обидва боки лінії розлому між цивілізаціями. У таких країнах, згідно з Хантінгтоном, великі групи належать до різних цивілізацій, і постійно йде протиборство між ними: кожна намагається «визначити країну як свій політичний інструмент та зробити свою мову, релігію і символи державними». Окрім того, «сили відштовхування розколюють ці країни на частини і притягують до цивілізаційних магнітів інших суспільств» [163, 18].

Водночас, переважна більшість дослідників обстоюють думку, що наявність ознак внутрішнього розколу української цивілізації, які фіксують численні дослідження, не прирікає її на безперспективність. Навіть С. Хантінгтон, який попереджує про небезпеку розпаду української держави, стверджує, що для України, яку він оцінює як важливу другорядну регіональну державу, модель співіснування різних етнічних груп і цивілізацій, бажано залишитись єдиною, зміцнювати незалежність, мати тісні стосунки з Росією і водночас розвивати дружні зв'язки із Заходом [163, 19].

На жаль, стосунки з Росією останнім часом дуже напружені, як політичні, так і економічні. Інформаційна війна з боку Росії назавжди залишить слід у свідомості українського народу. Якими будуть стосунки між нашими країнами в майбутньому – поки невідомо.

Утвердження демократичних цінностей, демократичних норм і принципів організації суспільного життя в сучасній Україні перебуває під подвійним впливом: з одного боку, – західної демократії, прихильність до якої була задекларована із проголошенням незалежності, з іншого, – під впливом завдань, що ставилися власною історією, а відповідно – й історично створених ментальних очікувань українського народу. Тільки осмислене поєднання цих двох впливів

спроможне сформувати адекватне бачення сутності та шляхів демократичних перетворень, необхідних для молоді української держави [163, 22].

Отже, розглянувши цей підрозділ, ми можемо сказати, що пошук нових смислів духовного і культурного (інтелектуального) розвитку особистості і суспільства складають особливості становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні.

У сучасному українському суспільстві спостерігається зростання кількості народонаселення з вищою освітою. Підтримка талановитої молоді та молодих науковців здійснюється на найвищому державному законодавчому і виконавчому рівнях за допомогою нормативно-законодавчих документів і матеріального заохочення різного роду грантами, преміями і стипендіями.

Розробляються й впроваджуються для школярів та студентів молодіжні проекти і турніри, які допомагають розкрити інтелектуальний потенціал особистості.

Однак, існують також і загрози у вигляді формування «суспільства споживання» та «кліпової» свідомості молодого покоління, що може призвести до втрати можливості продукувати нові та відтворювати вже існуючі смисли. Та, все ж таки, в Україні спостерігається розвиток інтелектуального потенціалу суспільства, що автоматично приводить до розвитку соціального інтелекту з появою нового комплексу наукових і світоглядних ідей на складнішому етапі соціальної самоорганізації суспільства.

Реалізація загальної мети оновлення нашого суспільства багато в чому залежить і від формування в суспільній свідомості нових структур національно-культурної ідентичності України як складової частини європейського історичного процесу.

Окремий поштовх у цьому напрямі надає входження України до Єдиного наукового і освітнього простору Об'єднаної Європи, прийняття і введення в дію Закону України «Про вищу освіту» і підготовка законопроекту «Про наукову і науково-технічну діяльність», що покликаний врегулювати проблемні питання у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності, розширення системи грантового фінансування наукових та науково-технічних проектів, підтримки молодих учених, правового статусу та розширення можливостей наукових установ.

3.2. Проблеми в становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні та шляхи їх подолання

Багатовіковий історичний досвід нашої країни свідчить, що держава часто руйнувалася зсередини через нерозуміння суспільством та його елітою процесів, що відбувалися, та спричинений цим розлад.

Впродовж останніх років в Україні спостерігається позитивний рух суспільної свідомості від національно-державного романтизму в бік здорового прагматизму. Проте суспільство ще не має чіткого уявлення про головні орієнтири свого поступу, про свої провідні цінності та ідеали [179].

Українське відродження – це, насамперед, інтелектуалізація свідомості і самого життя народу на основі «інвентаризації» культурних і духовних цінностей, відродження історичної пам'яті, інформаційних зв'язків, формування своєї інтелектуальної еліти, якісні зміни в галузі науки, освіти, мистецтва, управління. Мається на увазі і переосмислення історії, визначення нових цілей у пошуках місця в глобальній системі людства, у світі, що стоїть на порозі нової цивілізації.

Для ефективного функціонування і подальшого розвитку українського соціуму необхідні особистості, здатні адекватно оцінювати ситуацію в країні, передбачати перспективи розвитку майбутнього держави, бути провідниками нації. Але еліта тільки тоді активно впливає на суспільство, коли характер її діяльності відповідає суспільним потребам, а її структура постійно оновлюється, здатна до самовдосконалення і саморозвитку, отже, потребує постійної саморефлексії та уваги з боку спільноти.

Особливе місце в структурі еліти займає інтелектуальна еліта як основний генератор та поширювач суспільних цінностей та норм, транслятор знань, творець інноваційних технологій. Від кількості та якості інтелектуальної еліти залежить духовний потенціал нації та майбутнє суспільства. Саме вона здатна сформувати цінності та ідеали, консолідувати націю, спрямувати її енергію на розумні та корисні справи. З іншого боку, сучасна палітра національних інтересів розгортається в контексті глобалізаційних процесів [135].

В Україні почався досить стрімкий процес створення нової еліти, яка прагнучиме рішучіших кроків у конструктивному реформуванні

суспільства, прискоренні якісного перетворення суспільного життя в усіх його сферах.

Починаючи з 1991 року, проблема елітарності актуалізується не тільки в теоретичному аспекті, але і в ракурсі реалізації наявних концепцій у процесі розбудови української державності.

Нова інтелектуальна еліта сучасної України – це, значною мірою, молоді люди, які активно і творчо діють в усіх основних сферах життєдіяльності українського суспільства: господарській, соціальній і духовній. Ці молоді люди відзначаються високим рівнем освіти, професіоналізмом у своїй сфері, знанням основ сучасного менеджменту. Вони досягають високих показників у професійній діяльності [71].

Серед вітчизняних дослідників, що займалися проблемами еліти, на особливу увагу заслуговують погляди В. Липинського та Д. Донцова. Так, В. Липинський вважав еліту «національною аристократією», головним провідником національного відродження, стрижневою силою історичного процесу. Бо саме еліта є «групою найкращих у певний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в цей момент є організаторами, правителями і керманичами нації» [107, 24], а, отже, носіями національної ідеї, свідомості й традицій суспільства.

Д. Донцов порівнював еліту з правлячою кастою, основними ознаками якої мають бути висока сила духу, почуття обов'язку, мудрість, відвага і піклування про суспільні інтереси [54, 16].

Хоча суспільство, яке переживає системну трансформацію, багато чим відрізняється від стабільного, наявність у ньому інтелектуальної еліти складно заперечити, як і неможливо перебільшити її роль у процесах українського державотворення і розвитку культури.

Інтелектуальна еліта – «це не замкнутий на підставі формальних критеріїв соціальний клас чи прошарок, а відкритий, перманентний суспільний процес, до якого може долучатись кожен, хто духовно й інтелектуально дозріває як особистість, що спроможна своїм творчим внеском збагатити культуру нації, народу, людства в цілому» [36, 54]. Тобто утворення нової, суспільно значущої інформації, нових знань як особливих соціальних цінностей, а також їх практичне використання визначають причетність індивідів до інтелектуальної еліти нації [130, 144].

Сучасна інтелектуальна еліта дедалі більшою мірою має усвідомлювати, що нині вона, як ніколи, є відповідальною за виживання людського роду й за продовження життя на Землі.

Принципово важливим у межах інтелектуальної діяльності є те, що атрибутом інтелектуальної еліти виступає дотримання загальних норм інтелектуальної культури, культури мислення, високі показники якої корелюють із критеріями виокремлення інтелектуальної еліти [120, 18].

Обмеження в діяльності інтелектуальної еліти дозволяє доповнити їх соціальним чинником – рівнем розвиненості інтелектуального співтовариства. При цьому високий рівень інтелектуальної активності і продуктивність інтелектуальної діяльності виступають умовами збереження і нарощування діяльнісного потенціалу інтелектуальної еліти.

В ідеалі, інтелектуальна еліта може реалізувати свій діяльний потенціал, виконуючи ряд функцій. Однак у реальній соціальній практиці їх виконання (та й сама інтерпретація) не завжди адекватні і не завжди мають попит. Значний вплив у процесі диференціації функціональних навантажень на інтелектуальну еліту мають культурно-історичні особливості, специфіка стану соціуму в той чи інший період. Наприклад, порівняно з ідеальним набором функцій, у реальній практиці української інтелектуальної еліти мінімально представлені ціннісно-нормативна, консультативна, інтеграційна та інноваційна функції. Саме низький попит на інтелектуальну еліту в цих секторах діяльності може стати чинником гальмування розвитку України.

Інтелектуальний потенціал українського розвитку культури має бути підпорядкований рухові на випередження інноваційних процесів, що тривають у різних сферах суспільного життя [41, 49].

Інтелектуальний капітал можна розглядати і як систему знань, що базується на системному характері людського мислення з метою оперувати ними (знаннями) діалектично, тобто як взаємопов'язаними, рухливими, суперечливими, такими, що переходять одне в одне або узагальнюються, викристалізуються, стверджуються [154, 223].

Упродовж другої половини ХХ століття, а особливо на початку нинішнього, усі розвинені країни опікуються проблемою ідентифі-

кації інтелектуально обдарованих дітей та молоді, створення для них спеціальної системи освіти, а також залучення талановитої молоді з інших країн через всілякого роду гранти й інші програми. На обдарованих учених і спеціалістів, можна сказати, полюють, бо кожен із них спроможний принести надзвичайну користь не лише певним компаніям, а й країні в цілому.

І в Україні розуміють необхідність виховувати інтелектуальну еліту нації. Над проблемою виявлення та виховання обдарованих дітей та молоді працювали вітчизняні вчені, є різні підходи до цього питання. Зокрема, певний час були популярними ідеї раннього розвитку, коли матеріал подається дитині в більш ранньому віці та в більших об'ємах.

Сьогодні, коли значущість інтелектуальних ресурсів зростає на всіх рівнях соціального простору, роль еліти стає особливою, бо саме вона виступає важливим інструментом прогресу, каталізатором нації на її прогресивний розвиток.

Ознакою сучасності є зростання освітнього рівня, що зумовлює підвищення ролі інтелектуального капіталу, який характеризує систему знань, вмінь, відносин, що можуть бути джерелами достатку як самих працівників, так і підприємств. Потрібно наголосити, що до інтелектуального капіталу відносяться також системи організації знань, які покликані забезпечити їх ефективне використання і вплив на якісні наслідки праці. Тому інтелектуалізація праці, безперечно, тісно пов'язана із зростанням ролі знань та духовного збагачення людини. Це дозволяє їй, за наявності значної кількості накопичених знань, досвіду, навичок тощо, досягати більш високого рівня життя.

Розвиток інтелектуального потенціалу країни та освіта обдарованих дітей і талановитої молоді повинна бути одним із загальнонаціональних пріоритетів, який багато в чому визначається раннім виявленням обдарованих і талановитих дітей і цілеспрямованою роботою з ними.

На сучасному етапі надзвичайно важливою є справа подальшої державної підтримки розвитку обдарованої молоді України. На цьому шляху залишається ще багато невирішених питань, серед яких першочерговими є наступні:

- пошук нових структур, механізмів управління освітою обдарованої молоді;

- фінансування наукових досліджень, творчих і спортивних заходів обдарованої молоді;
- створення рівних можливостей для розвитку обдарованості молоді з різних верств і регіонів;
- адресна соціально-економічна підтримка обдарованих сиріт, молоді з багатодітних родин, із неблагополучних сімей, з особливими потребами та обдарованої молоді з сільської місцевості [132, 33].

Важливим питанням державної ваги у справі роботи з обдарованими дітьми є також проведення та впровадження фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на розв'язання теоретичних, методологічних і практичних проблем, виявлення і розвитку творчих обдарувань дітей та молоді, які сприятимуть соціально-економічному, політико-правовому і духовно-культурному розвитку громадянина, суспільства, держави.

Поряд із науковими дослідженнями має вестись різностороння і глибока практична робота щодо підтримки ініціатив обдарованої молоді.

Суспільство інтелекту, що формується, характеризується домінантними ознаками високого рівня інструменталізації інтелектуальної діяльності, здійснюваної соціальними суб'єктами в рамках інтелектуального життя соціуму. У новій матриці соціального простору інтелектуальне життя стає більш насиченим, інтенсивнішим і охоплює всіх акторів (дієвців) соціальної практики. Особливе місце в суспільстві інтелекту займає інтелектуальна власність.

Виходячи з цього, одним з індикаторів суспільства інтелекту є інтелектуальний потенціал суспільства, який має у своїй основі декілька компонентів (кадровий, результативний, технологічний, морально-етичний та ін.). Найбільш важливим є кадровий компонент. Соціальна якість інтелектуальних кадрів значною мірою визначає рівень розвитку інших компонентів інтелектуального потенціалу суспільства.

Формування і розвиток суспільства інтелекту стає можливим через актуалізацію інтелектуальних ресурсів особистості і суспільства. Однак у сучасних умовах спостерігається поєднання традиційних для індустріального суспільства (влада і багатство), для постіндустріального (знання та інформація) і суспільства інтелекту (сміс-

ли) ресурсів із домінуванням перших двох груп. Потенціал розгортання інтелектуальних ресурсів пов'язується, насамперед, з інтелектуальною елітою [129, 224].

Усунення патологічних деформацій соціального життя, боротьба з безглуздям, наповнення звітом усіх «шпарин» життя народу, облагороджування всіх видів діяльності, зрештою, інформаційно-технологічні перетворення на базі комп'ютерної техніки, – все це й обіймає надзвичайно містке поняття інтелектуалізації суспільства, її кінцева мета – у найкращий спосіб реалізувати здоровий глузд та інтелект кожної особистості, спрямувати їх у конструктивне річище оновлення самого обличчя народу, якісно наростити інтелектуальну міць нації, надавши в її розпорядження інформаційні ресурси всього людства [83, 57].

Інтелектуалізм поки ще властивий лише тонкому прошарку світової спільноти, мікроскопічно тонкої плівки, розпорошеної по поверхні глобуса. І все ж за всієї різноманітності, наростаючої диверсифікації та антагонізму цього світового співтовариства, саме завдяки цій нікчемній плівці інтелектуалізму світ іде до єдності світової спільноти, а сьогоденне передове інноваційне суспільство – до суспільства гносеологічного, заснованого на знаннях, до глобального суспільства інтелектуалізму підвищеного рівня [161].

Потреба в самовираженні створює суб'єктивну зацікавленість у формуванні саме інтелектуальних зв'язків із суспільством як таких, що найбільше відповідають завданню задоволення цієї потреби, надаючи умови для реалізації особистості в будь-якій сфері діяльності. У свою чергу, функціонування інтелектуального суспільства виявляється можливим лише за наявності таких зв'язків, зміст яких являє собою процес здійснення інтелектуального обміну.

Отже, наявність потреби у самовираженні особистості, яка у пошуках засобів її задоволення створює певні зв'язки з навколишнім світом, а інтелектуальне суспільство обумовлює характер цих зв'язків як інтелектуальний, являючи собою дві односпрямовані сили для продуктивного функціонування соціуму та особистісного вдосконалення.

Таким чином, якщо розглядати інтелектуалізацію свідомості через соціальні смисли, то ми зможемо прогнозувати, що відбуватиметься дедалі більше вкорінення деяких «запозичених смислів» у

свідомість та у смисловий ужиток молодих поколінь, а також поширення «релігійних смислів». Відбуватиметься докорінна трансформація традиційних смислів.

З переходом до нової ери формуються новий тип людини, нові способи мислення й смисли, нове, інтелектуальне суспільство. Це оновлення пронизує усі сфери людського життя. Ми можемо бути свідками зміни смислової палітри економічних реалій (якісно нові економічні процеси, ринкові відносини, поява нових професійних груп і видів економічної діяльності тощо), політичної системи (зміна політичного устрою, режиму), культурної (у вузькому та у широкому значенні) та ціннісної оболонки соціального існування (виникнення якісно нових цінностей, орієнтирів, похідних від внутрішніх пріоритетів соціального життя країни та зовнішніх пріоритетів іноземного походження). Плюс нові інформаційні технології, технічний прогрес як чинник цих змін і сутнісна характеристика нового суспільства, названого «інформаційним», які варто враховувати, бо вони не лише впливають, а й скеровують всі попередні зміни [173, 18].

Накопичення в українському суспільстві негативного соціального досвіду та економічних прорахунків, невизначеність системи суспільних цінностей та затягування реформаторських процесів послаблюють соціальну енергію та гальмують суспільний динамізм. Щоб перебороти цю тенденцію, суспільство має керуватися не стратегією виживання, а стратегією розвитку, яка б формувала в масовій свідомості почуття надії і впевненості в майбутньому.

В умовах перехідного періоду необхідною передумовою суспільного прогресу є збереження внутрішньополітичної стабільності та єдності нації. Будь-який серйозний соціально-політичний конфлікт становить загрозу для існування держави та суспільства в цілому. Не допустити розколу громадської думки в корінних питаннях існування нації – головний пріоритет політики Української держави.

У нашому суспільстві існують різні форми культури, які, в ідеалі, мали б утворювати багатопланове культурне середовище зі стрижневою домінантою української мови і культури. З іншого боку, в умовах глобалізації посилюються тенденції універсалізації культурних цінностей, пов'язаної з відмовою від національних традицій і самобутності. У загальних рисах подібні проблеми стоять перед будь-якою національною культурою, але в Україні вони стоять вкрай

гостро, оскільки впродовж дуже тривалого часу українська національна культура перебувала на межі виживання і не могла вільно розвиватися.

Якщо йдеться про національно-культурне відродження, то насамперед важливо визначитися, яка саме культура потрібна Україні. На жаль, масштаби ідентифікації цінностей і смислу української культури сприймаються інколи надто однобічно – як повернення до минулого, протекціонізм етнічного акценту.

Стратегічним шляхом для України є приведення її культури у відповідність до сучасного світового рівня. Головними напрямками мають бути модернізація та європеїзація української культури й ментальності, чого також можна досягнути лише шляхом створення відповідних умов для розвитку цих процесів, але не засобами примусу.

Потреби суспільного розвитку вимагають впровадження моделей культури з ментальними структурами, найбільш розвинутими на світовому цивілізаційному рівні та модерними. Однак культура, побудована на космополітичних засадах, є доволі штучною, вона відповідає нівельованим смакам великих людських мас і не має механізмів індивідуалізації, що притаманні, скажімо, класичній культурі. Постає проблема самозбереження людини перед обличчям потворного безособистісного універсалізму і безжальної уніфікації. Сучасність потребує таких форм консолідації людства, яких неможливо досягти лише на засадах суто індивідуалістичної ментальності. Завдання, що їх ставить перед собою суспільство у прагненні до стійкого розвитку, потребують для свого вирішення механізмів органічного поєднання унікальної індивідуальної, колективної національної й універсальної глобальної культур [179].

Отже, українська влада і громадяни України мають усвідомити, що їм разом необхідно творити умови для вільного розвитку української нації та консолідації народу України задля всебічного розвитку кожного мешканця української землі. Сьогодні Україна потребує:

- зміцнення й подальшого розвитку до сучасного цивілізованого рівня національної свідомості як самих українців, так і тих етнічних меншин, що складають разом з ними народ України: єдність нації може бути досягнута лише на шляху відновлення реальної історичної пам'яті та підвищення престижу української мови й культури;

- формування у свідомості громадян України ціннісної системи демократичного суспільства і правової держави: людина має підкорятись закону, а не сваволі посадових осіб;
- розвитку системи комунікацій в суспільстві; саме завдяки цьому досягається взаємопорозуміння між різними верствами та групами населення, окремими особами, конфесіями, етносами і т. ін.;
- нарощування інтелектуального потенціалу суспільства, формування засад інформаційного суспільства, створення сучасного українського інтелектуально-духовного середовища, нової системи освіти, орієнтованої на загальносвітовий рівень.

Зрештою, завжди потрібно пам'ятати, що Україна – невід'ємна від європейської історії та культури. Адекватне розуміння нашим суспільством європейських цінностей є основою нашої успішної само модернізації.

Тож реалізація загальної мети оновлення нашого суспільства багато в чому залежить і від формування в суспільній свідомості нових структур національно-культурної ідентичності України як складової частини європейського історичного процесу.

Завданням українського суспільства на сучасному етапі є соціальна модернізація, тобто цілеспрямований еволюційний рух до сучасних цивілізованих структур та станів. Підстави для цього містяться в структурах свідомості та ціннісних орієнтаціях – цих найвищих регуляторах людської діяльності, вивчення яких може бути здійснене з соціально-філософських, соціологічних та психологічних позицій.

Нині в суспільній та індивідуальній свідомості відбувається руйнування традиційних ціннісних норм, витіснення їх новими. Регулярні опитування населення дають уявлення про угруповання соціальних суб'єктів за основними цінностями, які пов'язані з духовним надбанням, політичною діяльністю чи виробництвом.

Знання переважних цінностей і суб'єктивних закономірностей на тому чи іншому етапі соціального розвитку дає змогу проводити якнайсприятливіший для суспільства державний курс. Водночас, важливо враховувати не тільки головні панівні тенденції, але й численні їх різновиди у межах провідних суспільних цінностей. Вони формуються, виходячи з тих цілей і завдань, які стоять перед суспільством в певний історичний період і відображають фундаментальні су-

спільні потреби. Згідно з даними численних соціологічних досліджень, до основної групи таких цінностей входять: здоров'я, матеріальне благополуччя, безпека, освіта, мирне співіснування з іншими державами, народами й національностями. Їх задоволення можливе в умовах соціально орієнтованої правової демократичної держави при науковій організації державного управління [163, 24].

З огляду на це, перед нами постала гостра нагальність створення державної програми інтелектуалізації та інформатизації країни.

Зауважимо, що проблеми свідомості і самосвідомості народу в наш час стали об'єктом пильної уваги етнологів і соціологів. І найважливішим практичним завданням, що постає перед нами в період глибоких соціальних перетворень, є інтелектуалізація свідомості і самого життя народу.

Проблема розвитку інтелектуальних структур і механізмів суспільства (структур і механізмів соціальної пам'яті, інтелектуальної еліти, реєстрації і передачі знань тощо) набула надзвичайного значення у зв'язку з необхідністю подання знань на соціальному рівні і створення соціального інтелекту. У американців є афоризм: «Не можна створювати штучний інтелект, не маючи природнього» [83, 56].

Важливу роль має відіграти інтелектуалізація управління з урахуванням закономірностей сучасної комунікативної революції. Без значного піднесення управлінського інтелекту на ґрунті інформатизації ефективно розв'язувати завдання соціально-економічного розвитку буде важко, а то й неможливо. За реальними показниками комп'ютеризації – насиченістю сучасною комп'ютерною і телекомунікаційною технікою, комп'ютерною грамотністю, інформаційною культурою тощо – ми дуже відстаємо навіть від середньоазіатських країн. Гуманітарні науки, включаючи й соціологію, ще не приділяють інформатизації суспільства належної уваги, внаслідок чого ця суто соціальна проблема – цілком у руках математиків, кібернетиків, фахівців з ЕОМ.

Доцільно приділяти більше уваги дослідженню впливу інформаційної культури та визначенню концептуальних засад й методологічних напрацювань, умов формування та системно-структурну будову соціокультурних цінностей молоді [152, 34].

На жаль, всі зазначені проблеми у нас недостатньо опрацьовуються і не вивчаються на належному рівні. Донині (на превеликий

подив іноземців) у нас дуже недосконало оформлений інститут інтелектуальної власності, що стає на заваді розвитку інформаційного ринку (купівлі-продажу патентів, ліцензій, алгоритмів і програм, консультаційної діяльності і т.ін.).

Отже, українець сьогодні опиняється на перетині кількох визначальних і нескінченної кількості дрібних процесів зміни звичних для нього реалій. Відповідно, не варто очікувати від сьогоднішнього громадянина України рішучих повсякденних дій, підкріплених широкою обізнаністю і гармонійним внутрішнім станом. Навіть 23 роки етапу нестабільності не є значним терміном для перебудови свідомості й характеру мислення, тим паче на тлі змін, що тривають.

Проте вироблення спільних соціальних смислів, особливо в межах національного комунікативного простору, подальший розвиток його в бік усталених, зрозумілих сучасникам символічних кодів неодмінно збільшить ефективність комунікації, позбавляючи мешканців нашої країни необхідності запозичувати чужорідні їм соціальні смисли [173, 18].

Таким чином, у формуванні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні існує низка проблем:

- політична та економічна криза, посилена військовими діями;
- розкол української нації на Захід і Схід;
- відсутність зрілої національної ідеї;
- невизначеність шляхів розвитку українського суспільства;
- падіння престижу науки і руйнування науково-технічного потенціалу країни;
- зниження рівня освіти;
- «кліпова» свідомість;
- суспільство споживання;
- зменшення інвестування в інтелектуальну сферу.

Для вирішення цих проблем визначимо шляхи їх подолання в становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством:

- інформатизація сучасного суспільства, що породжує об'єктивні умови для «підняття» особистості планетарної людини на вищий рівень інтелектуального розвитку;
- інтелектуальний розвиток особистості;
- загальна інтелектуалізація суспільства;
- сприяння розвитку соціального інтелекту в Україні;

- розробка оптимальної політики з питань мови як логічної форми функціонування смислів у суспільстві;
- створення сприятливих умов для розвитку інтелектуального потенціалу українців;
- розширення ролі інтелектуальної еліти в управлінні країною;
- впровадження в навчальний процес новітніх технологій, орієнтованих на самонавчання та саморозвиток людини;
- концентрація зусиль педагогічної науки на розробці масштабної стратегії розвитку системи освіти.

Подолавши зазначені шляхи вирішення проблем, ми зможемо перейти до нового типу зв'язку між людиною і суспільством, який характеризується інтелектуальним обміном та семантичними смислами.

Сьогодні вже йдеться навіть про створення теорії інтелекту (наприклад, О. Єр'омін [59], І. Ладенко [103]). Так, на думку О. Єр'оміна, три складові, а саме: а) наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем у ході їх еволюції і інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез); б) логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з довкіллям (екологія інтелектуальних систем); в) система керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і громадське здоров'я і розробки практичних заходів з оздоровлення інформаційного середовища (інформаційна гігієна) [59, 49].

В цілому ж О. Єр'омін подає теорію інтелекту як сукупність спостережень і досліджень: а) наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем в ході їх еволюції і інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез); б) логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з довкіллям (екологія інтелектуальних систем); в) систему керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і громадське здоров'я для розробки практичних заходів з оздоровлення інформаційного середовища (інформаційна гігієна), що дають розуміння об'єктивній дійсності інформаційної взаємодії усередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна), процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної і розумової діяльності, які можуть зумовлювати перспективні цілі

діяльності розуму індивідуума і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму людства [59, 257].

Це дає розуміння об'єктивній дійсності інформаційної взаємодії усередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна), процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної і розумової діяльності і може зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідуума і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму людства. Теорія інтелекту може бути, на думку О. Єр'оміна, основою інтелектології (коректніше – ноологія) – науки про теорію і досліди інтелектів, ноогенез, екологію інтелектуальних систем, інформаційну гігієну.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що нами було виділено ряд основних проблем, що ускладнюють інтелектуальний зв'язок між людиною і суспільством в Україні і які пов'язані з ідеологічною, економічною, політичною, культурологічною кризами, що поглиблені військовими діями, крім того відмічено погіршення стану технічної, наукової та освітньої сфер не покращують інвестиційну привабливість Україні, що в цілому відображається на комунікаційних особливостях українського інтелектуального зв'язку.

Для вирішення зазначених проблем у становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні запропоновані шляхи їх подолання, що ґрунтуються на інноваційних, культурологічних, семантичних аспектах, підвищення загального рівня освіченості, не забуваючи про всезагальну інформатизацію.

Реалізація окреслених завдань відкриває шлях до розбудови нового типу зв'язку між людиною і суспільством, який характеризується інтелектуальним обміном смислами на відміну від обміну загальнолюдськими або цивілізаційними цінностями, що притаманне інформаційній цивілізації. Для цього вкрай необхідно розробити теорію інтелекту, якщо не теорію ноосоціогенезу або навіть ноокосмогенезу.

Підсумовуючи проведений праксеологічний аналіз, підкреслимо, по-перше, пошук нових смислів духовного та культурного (інтелектуального) розвитку особистості та суспільства складають особливості становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною та суспільством в Україні.

Так відмічається державна та громадська підтримка популяризації вищої освіти, інтелектуалізації населення на усіх рівнях отримання освіти – від шкільної до наукової, інструментами чого стають – нормативно-законодавчі документи, стипендії, інтелектуальні турніри, дослідницькі проекти та ін., ініційовані громадськими організаціями чи навіть державою.

Прагнення держави врегулювати проблемні питання у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності, підтримки молодих учених та розширення можливостей наукових установ не можна відкидати як позитивний шлях налагодження інтелектуального зв'язку між людиною та суспільством. Однак, сучасні світові тенденції розвитку суспільства (суспільство споживання) та молоді («кліпова свідомість») загрожують втраті можливостей продукувати нові та відтворювати вже існуючі смисли;

по-друге, основні проблеми в становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні пов'язані зі складною економічною та політичною кризами, що підсилені військовими діями; основне проблемне поле лежить у ідеології, криза якою підкріплюється культурологічними аспектами.

Для вирішення проблем запропоновані певні шляхи їх подолання – від індивідуальних шляхів (наприклад, інтелектуального розвитку особистості) до всезагальних (наприклад, розробки оптимальної політики з питань мови як логічної форми функціонування смислів у суспільстві) і все це може бути забезпечено завдяки впровадженню інноваційних технологій, орієнтованих на самонавчання та саморозвиток людини. Адже в сучасних умовах конче необхідне переосмислення масштабної стратегії розвитку національної системи освіти.

Реалізація окреслених завдань відкриває шлях до розбудови нового типу зв'язку між людиною та суспільством, який характеризується інтелектуальним обміном смислами на відміну від обміну загальнолюдськими або цивілізаційними цінностями, що притаманне інформаційній цивілізації. Для цього вкрай необхідно розробити теорію інтелекту, якщо не теорію ноосоціогенезу або навіть ноокосмогенезу.

Сучасні тенденції розвитку планетарного людства демонструють зміни людського стилю мислення, які ведуть до того, що людина переходить на якісно новий стан розвитку, де супроводжується рухом від інформаційної цивілізації до нової – інтелектуальної.

Для доведення головної мети нашої роботи, що полягає в полягає в концептуалізації генезису (виникнення і становлення) інтелектуальної цивілізації як нового типу взаємодії людини і суспільства, ми поставили і реалізували в ході дослідження низку логічно обґрунтованих наукових завдань. Й, зрештою, отримали наступні результати.

По-перше, теоретично обґрунтовано головний концепт дослідження – «інтелектуальна цивілізація», що є таким типом організації планетарного соціального життя людини і таким способом відтворення її соціальності, за якого домінуючою цінністю стає інтелект і духовний розвиток людини. Системоутворюючим чинником є смисли, що онтологічно «чистіші» від інформації, яка завжди супроводжується так званим «інформаційним шумом», і навіть – від наукового знання, що ґрунтується на конвенціональному визнанні відносності наукової істини, а функціонально вони, наявні смисли, детермінують породження інноваційних смислів особистістю і у кінцевому підсумку утворюють специфічні смислові «поля/сегменти» в структурі ноосфери, і таким шляхом забезпечується самоорганізація буття і подальший розвиток планетарного світу.

По-друге, проведено ретроспективний аналіз саморозгортання соціальної спільноти в горизонті цивілізаційного розвитку – і виявлено, що як в загибелі, так і в формуванні та розвитку нових цивілізацій, лежать внутрішні зміни особистості – зміна її форм сприйняття смислів, потреб та цінностей. Еволюція планетарного людства є саме проходження ним форм організації соціального буття, що обумовлюються становленням відповідного типу особистості людини, а разом вони детермінуються смислогенезом. Підйом планетарної спільноти по осі Семантичного континууму здійснюється за алгоритмом: працивілізація – аграрна – індустріальна – інформаційна – інтелектуальна – космічна цивілізація.

За спіральною концепцією цивілізаційного розвитку сучасний розвиток суспільства та цивілізації охопить два століття і приведе до радикального перетворення глобальної цивілізації.

По-третє, обґрунтовано комплекс методологічних засобів, а отже визначено, що для досягнення головної мети роботи доцільним є застосування таких основних підходів – діалектичний, що сприяє поясненню процесів взаємодії людини та суспільства, синергетичний, який пояснює процеси породження предмету дослідження, самоорганізаційний підхід, який визначив можливості дослідити розкриття специфіки алгоритму саморозгортання нової цивілізації, системний підхід, що дав змогу виділити закономірності і механізми утворення складного об'єкта з певними складовими, так як інтелектуальна цивілізація є відкритою системою, що здатна до самоорганізації, стратегічний, який допоміг створити проєкцію стратегії майбутнього розвитку планетарної спільноти, яка визначається зміною типу зв'язку особистості та суспільства, інтелектуального розвитку та формування смислових полів, соціокультурний підхід, який допоміг у визначенні культури, що розглядається як основна передумова або умова виникнення та існування інституціональних структур соціальної організації, а особистість – як передумова формування її неінституціональних структур, та аксіологічний підхід, який дозволив визначити, що саме зміна форм сприйняття смислів цінностей та соціокультурний розвиток особистості і суспільства призводить до зміни типу цивілізацій.

Обрані відповідні підходам наукові принципи і які були дотримані в ході роботи. Методологічну базу дослідження склали методи теоретичного та практичного рівня наукового дослідження, що дозволили виконати поставлені завдання роботи.

По-четверте, дослідили людську особистість під впливом ідей постуґманізму, трансгуманізму та постантропології тобто зростання ролі індивідуального і особистісного начала у процесах цивілізаційного розвитку. Підтримуючи головні ідеї цих напрямків щодо впливу передових технологій на людину, робимо акцент на посилення розумових здібностей людини, оскільки відбувається кількісна зміна свідомості, розширення свідомості від колективного безсвідомо до колективного свідомого. Обґрунтовано позицію, за якої людину доцільно розглядати як систему, що складається з чотирьох стадій фо-

рмоутворення: фізична людина; психічна людина; духовна людина; соціальна людина, або особистість, що саморозгортається у зовнішньому середовищі. Розкрили саморозгортання людини за алгоритмом: пралюдина – індивід – особистість людини – Планетарне людство як особистість – Ноосферна особистість – Променисте людство (К. Ціолковський). Алгоритм характеризує вихід людської особистості за власні межі і межі планетарного розвитку завдяки смислогенезу. Проведений аналіз показав, що розвиток атрибутивних властивостей особистості людини чередується з випереджаючим розвитком суспільства. І сьогодні (за часів інформаційної цивілізації), випереджаючими темпами має розвиватися інформаційне суспільство, тим самим створюючи умови для інтелектуального прориву в розвитку особистості людини та її колективних форм, а на етапі формування інтелектуальної доби вперед вийде розвиток особистості людини. З'ясовано, що в процесі саморозгортання природної сили видозмінюються носії планетарного розуму: елементарний розум пралюдини – розум індивіда – соціальний розум особистості – Планетарний, колективний розум, посилений штучним інтелектом (аугментований) – Планетарний безтілесний розум (ноосфера) – Космічний розум (ноокосмосфера). Еволюція людського розуму внаслідок розвитку нанотехнології, біотехнології і штучного інтелекту прискорюється до такої міри, що подальші зміни призведуть найближчим часом до виникнення колективного розуму з набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення окремо взятого індивіда. Це вже буде Планетарне людство як особистість, що має стати джерелом породження інтелектуальної цивілізації.

По-п'яте, обґрунтовано суспільство знань як передумову породження інтелектуальної цивілізації, визначено, що інтелектуальна цивілізація є породженням підстави і умов (за Г. Гегелем), при цьому особистість розглядається як підстава, а суспільство знань як умова. Розкрили специфіку етапу формування інтелектуальної цивілізації, яка полягає в тому, що підставою має бути, за логікою саморозгортання живої розумної речовини, колективний суб'єкт – соціальний інтелект, який ми розуміємо як Планетарне людство як особистість. Доведено, що об'єктивним джерелом формування інтелектуальної цивілізації має стати інформаційна цивілізація, яка складається з Планетарного людства як особистості як підстави породження,

Ноосферної особистості і суспільства знань як її матеріальної умови. Така особистість для власного подальшого розвитку має розбудувати інтелектуальне суспільство, і на цій основі сформується інтелектуальна цивілізація. Так діє алгоритм самовідтворення Планетарної спільноти. Ноосферна особистість в умовах наявності специфічного інтелектуального середовища (інтелектуального суспільства може вже й не існувати на той час) має створити інтелектуальну цивілізацію. При цьому з'ясовано, що людина і суспільство змагаються за роль лідера в еволюційному процесі. І якщо на етапі технократичної цивілізації лідирувала людина, що оперувала науковим знанням, то на етапі інформаційної цивілізації її змінює суспільство знань. Як наслідок цього чергування ролей на етапі породження інтелектуальної цивілізації на перший план має вийти людина і набути при цьому форми Ноосферної особистості. Таким чином, на наступному етапі космічне середовище має підняти Ноосферну особистість до стану Променистого людства. Логіка саморозгортання планетарного світу, що викладена автором у дослідженні, свідчить, що це неодмінно станеться у просторі еволюційного розвитку землян. Форс-мажорними факторами тут можуть стати або космічна катастрофа, або бездумна поведінка самих мешканців планети, що можуть знищити життя на ній загалом, або несанкціоноване втручання інопланетного розуму, що має бути більш потужним, ніж планетарний розум.

По-шосте, визначено специфіку філософської рефлексії інтелектуальної цивілізації, визначено природу інтелектуальної цивілізації як таку, що формується під впливом коеволюційного розвитку ноосферної особистості та інтелектуального суспільства, оскільки системи, які вони являють собою, мають функціональний характер. Такі системи виникають у процесі функціонування елементів, під якими ми розуміємо мінімальну об'єктивну чи суб'єктивну частину соціальної дійсності, сукупність яких складається прямо або опосередковано в органічну систему духовного характеру. Доведено, що суть інтелектуальної цивілізації – взаємозв'язок особистості і суспільства – забезпечується завдяки породженню особистістю нових смислів та існуванню смислових полів ноосфери, оскільки інформаційний метаболізм на етапі інтелектуальної цивілізації переходить в інтенсивний смислогенез, що дає можливість оці-

нити місце і роль планетарного соціального організму в саморозвитку Всесвіту. Усвідомлення функції інформації, перетвореної інтелектом людини на форму ідеї, упакованої в смислові одиниці, кванти знання, та відіслану за межі планети у формі смислу – основна задача майбутнього людства. Відносно того, як ми будемо освоювати метаболізм на основі смислогенезу, буде зростати розуміння космічного характеру і призначення планетарного життя. Доведено, що зміст інтелектуальної цивілізації автором розуміється як сукупність процесів інтелектуальної взаємодії в планетарному просторі і поза його межами. Формою такої взаємодії виступають мислеобрази, які утворюватимуться на основі використання людиною як інструменту мислення смислів, незалежно планетарного чи космічного походження. Авторська позиція щодо майбутнього людства лежить у нескінченному процесі освоєння нових екологічних ніш і в розширенні кордонів гомеостазу за рахунок інтелектуальної взаємодії планетарного безтілесного інтелекту зі Всесвітом.

По-сьоме, розкрито теорію інтелекту як методологічний потенціал для осмислення інтелектуальної цивілізації. В ході виконання завдання розкрито теоретичні вчення про ноогенез і теорію інтелекту як інтелектуальну еволюцію системи планетарного та позапланетарного розвитку людства. Визначено, що теорія інтелекту – це сукупність спостережень і досліджень, що являє собою: наукове пояснення закономірностей розвитку і формування природних інтелектуальних систем у ході їх еволюції та інтелектуальної системи людства в процесі історії (ноогенез); логічне узагальнення досвіду і закономірностей взаємодії інтелектуальних систем з навколишнім середовищем (екологія інтелектуальних систем); систему керівних ідей, закономірностей впливу інформації на індивідуальне і суспільне здоров'я для розробки практичних заходів з оздоровлення інформаційного середовища (інформаційна гігієна), що дають розуміння об'єктивної реальності інформаційної взаємодії всередині інтелектуальних систем (енергія інтелектуальна), процесів активного відображення реальності в ході пізнавальної та розумової діяльності, які можуть зумовлювати перспективні цілі діяльності розуму індивідууму і глобальної інтелектуальної системи макросоціуму планетарного людства.

По-восьме, визначено особливості становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством на прикладі України. Так

пошук нових смислів духовного і культурного (інтелектуального) розвитку особистості і суспільства складають особливості становлення інтелектуального типу зв'язку між людиною і суспільством в Україні.

У сучасному українському суспільстві спостерігається зростання кількості осіб з вищою освітою. Підтримка талановитої молоді і молодих науковців здійснюється на найвищому державному законодавчому та виконавчому рівнях за допомогою нормативно-законодавчих документів та матеріального заохочення різного роду грантами, преміями, стипендіями. Для школярів і студентів розробляються й впроваджуються молодіжні проекти і турніри, які допомагають розкрити інтелектуальний потенціал особистості. Існують також і загрози у вигляді формування «суспільства споживання» та «кліпової» свідомості молодого покоління, що загрожує втраті можливості продукувати нові та відтворювати вже існуючі смисли.

Та, все ж таки в Україні спостерігається розвиток інтелектуального потенціалу суспільства, що автоматично приводить до розвитку соціального інтелекту з появою нового комплексу наукових і світоглядних ідей на складнішому етапі соціальної самоорганізації суспільства. Реалізація загальної мети оновлення нашого суспільства багато в чому залежить і від формування в суспільній свідомості нових структур національно-культурної ідентичності України як складової частини європейського історичного процесу. Окремий поштовх у цьому напрямі надає входження України до Єдиного наукового і освітнього простору Об'єднаної Європи, прийняття і введення в дію Закону України «Про вищу освіту», що покликані врегулювати проблемні питання у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності, розширення системи грантового фінансування наукових та науково-технічних проектів, підтримки молодих учених, правового статусу і розширення можливостей наукових установ.

По-дев'яте, Розкрито проблеми і запропоновано шляхи їх вирішення в становленні інтелектуального зв'язку між людиною та суспільством в Україні. До основних проблем віднесено наступні: політична та економічна криза, посилена військовими діями; розкол української нації на Захід і Схід; відсутність зрілої національної ідеї; невизначеність шляхів розвитку українського суспільства; падіння престижу науки та руйнування науково-технічного потенціалу

країни; зниження рівня освіти; поява «кліпової» свідомості молодого покоління; суспільство споживання; зменшення інвестування в інтелектуальну сферу. Для вирішення зазначених проблем в становленні інтелектуального зв'язку між людиною і суспільством в Україні автором запропоновано наступні шляхи їх подолання: інтелектуальний розвиток особистості; інформатизація сучасного суспільства, що породжує об'єктивні умови для «підняття» особистості планетарної людини на вищий рівень інтелектуального розвитку; загальна інтелектуалізація суспільства; сприяння розвитку соціального інтелекту в Україні; розробка оптимальної політики з питань мови як логічної форми функціонування смислів у суспільстві; створення сприятливих умов для розвитку інтелектуального потенціалу українців; розширенні ролі інтелектуальної еліти в управлінні країною; впровадження в навчальний процес новітніх технологій, орієнтованих на самонавчання та саморозвиток людини; концентрація зусиль педагогічної науки на розробці масштабної стратегії розвитку національної системи освіти. Реалізація цих завдань відкриває шлях до розбудови нового типу зв'язку між людиною і суспільством, який характеризується інтелектуальним обміном смислами на відміну від обміну загальнолюдськими або цивілізаційними цінностями, що притаманне інформаційній цивілізації. Для цього вкрай необхідно розробити теорію інтелекту, якщо не теорію ноосоціогенезу або навіть ноокосмогенезу.

Перспективи подальших розвідок теми дослідження полягають в тому, що запропонована автором концепція може стати підґрунтям для подальших прогностичних розробок у сферах визначення перспектив загальнопланетарного буття людини, динаміки переростання суспільства знань в інтелектуальне суспільство, характеру випереджального розвитку суспільства знань щодо особистості і особистості щодо інтелектуального суспільства. У методологічному контексті, вона може бути використана на практиці як когнітивний засіб розробки стратегії коеволюційного розвитку особистості людини і суспільства, а також у підготовці інформаційних технологій управління планетарним життям, що будуть відповідати потребам майбутнього етапу цивілізаційного розвитку. Така концепція генезису інтелектуальної цивілізації може використовуватися як елемент вузівських курсів у ході підготовки фахівців-теоретиків, що націлені на розробку теорії інтелекту, ноосоціогенезу і ноокосмогенезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Авдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – 336 с.
2. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
3. Афанасьев С. П. Будущее общество / С. П. Афанасьев. – М., Изд-во МГТУ им. Баумана, 2000. – 568 с.
4. Базалук О. А. Философские проблемы космологии : монография / Олег Базалук, Илиана Владленова – Х. : НТУ «ХП», 2013. – 190 с.
5. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність у трансформаціях суспільного економічного прогресу [Електронний ресурс] / В. Д. Базилевич. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/19116-65-ntelektualna-vlasnst-u-transformatsyah-susplnogo-ekonomchnogo-progresu.html>.
6. Бауэр Э. С. Теоретическая биология / Э. С. Бауэр. – Санкт-Петербург : Росток, 2002. – 350 с.
7. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
8. Бахтіна Г. П. Інформатизація суспільства та проблема «кліпового мислення» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://kpi.ua/1102-7>.
9. Бацевич Ф. С. Смысл: сущность і сфери вияву в мові / Ф. С. Бацевич // Вісник. – Львів, 2004. – Вип. № 34. – С. 346-353.
10. Бек Дон Эдвард. Спиральная динамика. Управляя ценностями, лидерством и изменениями в XXI веке / Дон Эдвард Бек, Кристофер К. Кован. – М. : Открытый Мир ; Best Business Books, 2010. – 424 с.
11. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
12. Бердяев Н. А. Дух и реальность. Основы богочеловеческой духовности. Я и мир объектов : опыт философии одиночества и общения / Николай Бердяев. – М. : АСТ Москва : Хранитель, 2007.– 380 с.
13. Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. – М. : Книга, 1991. – 445 с.
14. Бех В. П. Генезис соціального організму країни : [монографія] / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 228 с.
15. Бех В. П. Людина і Всесвіт: когнітивний аналіз : [монографія] / В. П. Бех. – 2-е вид., доп. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 148 с.

16. Бех В. П. На порозі сингулярності: планетарна спільнота у вирі Всесвіту : монографія / В. П. Бех, Ю. В. Бех ; Мін-во освіти науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : МГ «Леся», 2014. – 220 с.
17. Бех В. П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ / В. П. Бех. – Запорожье : РА «Тандем – У», 1998. – 144 с.
18. Бех В. П. Соціальний організм країни / В. П. Бех. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 186 с.
19. Бех Ю. В. Саморозгортання соціального світу : [монографія] / Ю. В. Бех. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 248 с.
20. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Жан Бодрийяр; [пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской]. – М. : Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
21. Бондаревич І. М. Духовність особистості як атрибут саморозгортання людини : дис...канд. філос. наук : 09.00.04 / І. М. Бондаревич ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 210 с.
22. Бродель Ф. Грамматика цивилизаций / Фернан Бродель ; предисл. М. Эмара ; пер. с фр. – М. : Изд-во «Весь Мир», 2008. – 552с.
23. Брэнсон Р. Подходы к изучению интеллекта [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.psaaffect.ru/fspls-168-4.html>.
24. Буданов В. Г. Как возможна квантово-синергетическая антропология, синтетические миры телесности [Электронный ресурс] / В. Г. Буданов // Философия и синергетика. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.ru/philosophy/kak-vozmozhna-kvantovo-sinergeticheskaya-antropologiya/>. – Заголовок з екрана.
25. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов : 35 тысяч слов / А. Н. Булыко – М. : Мартин, 2006. – 704 с.
26. В Україні забагато людей із вищою освітою [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://vestnik.in.ua/news/osvita/9415-v-ukrayin-zabagato-lyudey-z-vischoyu-osvtoyu.html>. – Заголовок з екрана.
27. Величковский Б. М. Когнитивная наука. Основы психологии познания : в 2 т. / Б. М. Величковский. – М. : Смысл : Издательский центр «Академия», 2006. – Т. 2. – 432 с.
28. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Айрис-Пресс, 2003. – 576 с.
29. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1989. – 261 с.
30. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. – М., 1991. – 271 с.

31. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М., 1988. – 522 с.
32. Вибір моделей світопорядку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kozuna.livejournal.com/531.html>. – Заголовок з екрана.
33. Вітчизняні стипендії та премії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://molodcentr.org/derjavna-pidtrumka-molodi?pid_id=15. – Заголовок з екрана.
34. Вовканич С. Соціогуманістична стратегія інтелектуального забезпечення і інноваційного розвитку // Регіональна економіка. – 2004. – № 3. – 41-52 с.
35. Вовканич С. І. Інтелект у шатах духовності [Електронний ресурс] / С. І. Вовканич. – Режим доступу : http://www.franko.lviv.ua/mediaeco/zurnal/N2/Unyk_apokal/vovkanych-intel.htm.
36. Вовканич С. І. Інтелектуальний потенціал нації. Кроки до відродження / С. І. Вовканич // Вісник НАН України. – 1994. – № 3. – С. 81.
37. Возможен ли постгуманизм? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://apelipenko.ru/Наука/Статьи/Теориякультуры/Возможенли постгуманизм.aspx>.
38. Возняк В. С. Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема : монографія / В. С. Возняк. – Дрогобич : Дрогобицький ДПУ ім. І. Франка, 2008. – 357 с.
39. Волковинська В. О. Концепт «суспільство споживання» у перспективі досліджень соціальності / В. О. Волковинська // Філософсько-гуманітарні читання: Збірка наукових праць / Відп. ред. О.В. Добридень, ред. – Є. А. Врадій, В. Ю. Кравченко, А. І. Лівенко. – Дніпроперовськ : ДЗ «ДМА», 2014. – С. 138-143.
40. Воронкова В. Г. Метафізичні виміри людського буття: проблеми людини на зламі тисячоліть / В. Г. Воронкова. – Запоріжжя : Павел, 1999. – 176 с.
41. Врублевський В. К. Інтелектуальний капітал і формування сучасної (модерної) української нації / В. К. Врублевський // Науковий вісник Академії муніципального управління, 2005. – Вип. 1. – С. 48-55.
42. Высшее образование в Украине: количество или качество? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://finforum.org/page/index.html/_/life/vysshee-obrazovanie-v-ukraine-kolichestvo-ili-ka-r47122. – Заголовок з екрана.
43. Гегель Г. Философия права / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.

44. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1977. – Т. 3. – 471 с.
45. Гиренок Ф. И. Экология. Цивилизация. Ноосфера / Ф. И. Гиренок ; ответ. ред. акад. АН СССР Н. Н. Моисеев. – М. : Наука, 1987. – 182 с.
46. Глобалистика : энциклопедия / гл. ред. И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М., 2003. – 1328 с.
47. Госвами Амит. Самосознающая вселенная: как сознание создает материальный мир [Электронный ресурс] / Амит Госвами ; [пер. с англ. А. Киселева]. – Режим доступа : <https://bookmate.com/reader/HdVMtcst>. – Заголовок з екрана.
48. Гумер-Єрасов Б. С. Порівняльне вивчення цивілізацій : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вузів [Електронний ресурс] / Б. С. Гумер-Єрасов. – Режим доступу : www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Eras/intro_4.php.
49. Гумилев Л. Н. Этносфера и космос / Л. Н. Гумилев, К. П. Иванов // Материалы Второго Всесоюзного совещания по космической антропозологии. – М., 1984. – 211 с.
50. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / Н. Я. Данилевский. – М. : Книга, 1991. – 574 с.
51. Девтеров І. В. Соціалізація людини у кіберпросторі : монографія / І. В. Девтеров. – К. : НТУУ «КПІ», 2012. – 360 с.
52. Девтеров І. В. Інтермен як нова особистість / І. В. Девтеров // Вища школа. – 2011. – № 9. – С. 83-91.
53. Добренъков В. И. Фундаментальная социология. Социализация и образование / В. И. Добренъков, А. И. Кравченко. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 823 с.
54. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.
55. Дубинский А. Г. До визначення поняття «інтелект» / А. Г. Дубинский // Искусственный интеллект. – 2001. – № 4. – С. 113-121.
56. Дугин А. Г. Постфилософия 2. Постантропология [Электронный ресурс] / А. Г. Дугин. – Режим доступа : <http://www.platonizm.ru/content/dugin-ag-postfilosofiya-2-postantropologiya>.
57. Емельянов Ю. Рождение и гибель цивилизаций / Ю. Емельянов. – М. : Вече, 2000. – 544 с.

58. Ерасов Б. С. Цивилизация: слово – термин – смысл / Б. С. Ерасов // Цивилизации и культуры. – М., 1995. – Вып. 2 : Россия и Восток: цивилизационные отношения. – С. 3-7.
59. Еремин А. Л. Ноогенез и теория интеллекта / А. Л. Еремин. – Краснодар : Советская Кубань, 2005. – 356 с.
60. Жданов Ю. А. Мыслящий человек есть мера всему / Ю. А. Жданов // Научное и социальное значение деятельности В. И. Вернадского. – Л., 1989. – С. 219-226.
61. Зайцев М. Сучасна соціокультурна ситуація та проблема здійснення людини індивідуально-особистісним буттям / Микола Зайцев // Сіверянський літопис. – 2008. – № 3(18). – С. 180–185.
62. Зайцев М. Цивілізаційний вибір України як проблема культурної взаємодії / Микола Зайцев // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острог : Вид-во НаУОА, 2013. – Вип. 12. – С. 166–175.
63. Закон України від 17 січня 2002 року № 2984-III «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
64. Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР «Про Національну програму інформатизації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр>
65. Захарченко Г. Культурологія : навч. посіб. / Г. Захарченко. – Одеса : Одеський держ. мед. ун-т, 2007. – 240 с.
66. Зикмунд В. Болезни следствие цивилизации / В. Зикмунд. – Братислава : Веда, 1987. – 240 с.
67. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М. : Политиздат, 1991. – 462 с.
68. Информационное перепутье [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tinlib.ru/kompyutery_i_internet/megabitovaja_bomba/p12.php. – Заголовок з екрана.
69. Искусственный интеллект [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://saboy.livejournal.com/346097.html>. – Заголовок с экрана.
70. История цивилизаций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.civil.newparadigm.ru/civil3.htm>. – Заголовок з екрана.
71. Ігнатюк О. А. Формування інтелектуальної еліти як національний освітній пріоритет [Електронний документ] / О. А. Ігнатюк. – Режим доступу : <http://vestnik.kpi.kharkov.ua/files/Conferences/Переяславская%20Рада/2012->

1/ФОРМУВАННЯ%20ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ%20ЕЛІТИ%20ЯК%20НАЦІОНАЛЬНИЙ%20ОСВІТНІЙ%20ПРІОРИТЕТ.pdf.

72. Інтелект України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intellect-ukraine.org/>. – Заголовок з екрана.

73. Інтелектуал [Електронний ресурс] // Вікіпедія – вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB> – Заголовок з екрана.

74. Іонов І. Н. Народження теорії локальних цивілізацій і зміна наукових парадигм / І. Н. Іонов // Образи історіографії : зб. – М. : РДГУ, 2001. – С. 59-84.

75. Історія світових цивілізацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-works.com.ua/all/vsesvitnia_istoria/1888.html – Заголовок з екрана.

76. Історія філософії в короткому викладі / пер. з чеськ. І. І. Богута. – М. : Думка, 1991. – 590 с.

77. К обществам знания : Всемирный доклад ЮНЕСКО. – Париж : Изд-во ЮНЕСКО, 2005. – С. 59

78. Казначеев В. П. Космопланетарный феномен человека. Проблемы комплексного изучения / В. П. Казначеев, Е. А. Спирин. – Новосибирск, 1991. – 304 с.

79. Казначеев В. П. Учение Вернадского о биосфере и ноосфере / В. П. Казначеев. – Новосибирск : Наука, 1989. – 248 с.

80. Канигін Ю. М. Суспільний інтелект та інформатизація (теоретичні аспекти) / Ю. Канигін, В. Кушерець // Вища освіта України. – 2005 – № 2. – С.50-58

81. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант ; [пер. с нем. Н. М. Соколов] // Кант И. Сочинения : в 6 т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.

82. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – М. : Мысль, 1994. – 539 с.

83. Каныгин Ю. М. Введение в социальную когнитологию / Ю. М. Каныгин, Ю. И. Яковенко. – К. : Наук. думка, 1992. – 108 с.

84. Карпенко В. Проблема штучного інтелекту в сучасній філософії [Електронний ресурс] / В. Карпенко. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11661.html>

85. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 252 с.

86. Козинцева Т. А. От гуманизма к постгуманизму [Електронний ресурс] / Т. А. Козинцева. – Режим доступу : http://www.essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/31240/1/Kozintseva_gumanizm.pdf.
87. Колесникова И. Е. Механизм смыслогенеза личности в онтогенезе: морфогенетический и онтологический контекст : монография / И. Е. Колесникова ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 205 с.
88. Коппель О. А. Глобальный розвиток [Електронний ресурс] / О. А. Коппель. – Режим доступу : <http://helen-koppel.narod.ru/035.htm>
89. Корнеев М. Я. Проблемы социальной типологии личностей / М. Я. Корнеева. – Л., 1971. – 151 с.
90. Кохан В. В. Когнітивна соціологія як сфера дослідження соціального інтелекту / В. В. Кохан // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. – 2008. – Вип. 71. – Т. 84. – С. 92-95
91. Кохан В. В. Когнітивна соціологія як сфера дослідження соціального інтелекту [Електронний документ] / В. В. Кохан. – Режим доступу : <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/naukprac/sociology/2008/84-90-16.pdf>.
92. Кравченко О. М. Дилема Кіборга: Концепт штучності як визначальний у становленні самості / О. М. Кравченко // Мультиверсум : філос. альманах. – К. : Центр духовної культури, 2005. – № 49. – С. 233–240.
93. Краткий философский словарь / А. П. Алексеев, Г. Г. Васильев [и др.]; под ред. А. П. Алексеева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК «Велби»; Изд-во «Проспект», 2008. – 496 с.
94. Кремень В. Г. Интеллектуальна еліта в контексті людиноцентризму [Електронний ресурс] / В. Г. Кремень. – Режим доступу : <http://www3.znannya.org.ua/node/86>.
95. Крохмаль Н. В. Историчні форми саморегуляції соціального процесу / Н. В. Крохмаль. – Запоріжжя : Просвіта, 2004. – 144 с.
96. Кузанский Н. Об учёном незнании / Н. Кузанский ; [пер. с лат. В. В. Биbihин] // Кузанский Н. Сочинения : в 2 т. – М. : Мысль, 1979. – Т. 1. – 488 с.
97. Кузьменко В. Мегатренди людського розвитку в розбудові нового світового порядку цивілізацій та місце в ньому України і Росії [Електронний ресурс] / В. Кузьменко. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/kuzmenko.htm>.

98. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – К. : Знання України, 2002 – 580 с.
99. Культурологія. Теорія та історія культури : навч. посіб. / за ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
100. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень / О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.
101. Кушерець В. І. Аналіз знання як стратегічного ресурсу трансформації суспільства (світоглядно-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09. 00. 03 – «Соціальна філософія та філософія історії» / В. І. Кушерець. – К., 2003. – 28 с.
102. Кушерець В. І. Суспільний інтелект та інформатизація (теоретичні аспекти) [Електронний ресурс] / В. І. Кушерець. – Режим доступу : http://www.znannya.org.ua/post/2/102_1.htm.
103. Ладенко И. С. Концептуальные основы теории интеллектуальных систем (систематизация методологических основ интеллектики) / И. С. Ладенко, В. И. Разумов, А. Г. Тесминов ; отв. ред. И. С. Ладенко. – Новосибирск, 1994. – 270 с.
104. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М., 1975. – 304 с.
105. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
106. Лесков Л. В. Космическое будущее человечества / Л. В. Лесков. – М. : ИТАР-ТАСС – Ассоциация «Экологии непознанного», 1996. – 160 с.
107. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський. – К., 1995. – 131 с.
108. Лукашевич М. П. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій : [підручник] / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков, Ю. І. Яковенко. – К. : Каравела, 2008. – 544 с.
109. Мальцева Н. Л. Человек и человечество: на пути к устойчивому развитию / Н. Л. Мальцева. – Волгоград : Изд-во Волг. ун-та, 1996. – 176 с.
110. Марков Б. В. Философская антропология: очерки истории и теории / Б. В. Марков. – СПб., 1997. – 380 с.
111. Маркс К. Сочинение. – 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1961. – Т. 21. – 782 с.

112. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1955. – Т. 3. – 650 с.
113. Маркс К. Сочинения. – 2-е изд. / К. Маркс. Ф. Энгельс. – М. : Гос. изд-во политической литературы, 1962. – Т. 27. – 746 с.
114. Маркс К. Экономико-философские рукописи 1844 года / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Изд-во политической литературы, 1974. – Т. 42. – 570 с.
115. Мартинюк С. Є. Генезис інформаційної цивілізації : [монографія] / С. Є. Мартинюк. – Запоріжжя : Просвіта, 2002. – 192 с.
116. Мартюшева А. О. Автономія індивіда в соціальних контекстах сучасності: можливості «повернення суб'єкта» : автореф. дис.. канд. філос. наук: 09.00.03 / А. О. Мартюшева. – К. : Ін-т вищої освіти, 2014. – 16 с.
117. Массон В. М. Первые цивилизации / В. М. Массон. – Л. : Наука, 1989. – 268 с.
118. Минделл А. Квантовый ум: грань между физикой и психологией (фрагмент) [Электронный ресурс] / А. Минделл. – Портланд : Лао цзы пресс, 2000. – Режим доступа : http://www.coolreferat.com/Квантовый_ум,_Минделл_Арнольд. – Заголовок з екрана.
119. Мир будущего – 4-х уровневая концепция развития цивилизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://mirbudushego.ru/istr/4hurovkon.htm>. – Заголовок з екрана.
120. Михайлова К. Г. Интеллектуальна еліта сучасного суспільства: особливості формування та діяльнісний потенціал : автореф. дис. здобуття наук. ступеня доктора соц. наук : спец. 22.00.01 – «Теорія та історія соціології» / К. Г. Михайлова. – Харків, 2008. – 43 с.
121. Мігашкін Н. В. Інтеллектуальні технології [Електронний ресурс] / Н. В. Мігашкін. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82>.
122. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. – М. : Устойчивый мир, 2001. – 200 с.
123. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
124. Мойсеюк Н. Є. Розвиток, соціалізація і виховання особистості [Електронний ресурс] / Н. Є. Мойсеюк. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/12780805/pedagogika/rozvitok_sotsializatsiya_vihovannya_osobistosti.
125. Монсон П. Современная западная социология: теории, традиции, перспективы / П. Монсон ; пер. со шв. – СПб : Изд-во «Нотабене», 1992. – 445 с.

126. На пути к обществам знаний : интервью с заместителем Генерального директора ЮНЕСКО по вопросам коммуникации и информации г-ном А. В. Ханом // Наука в информационном обществе: информационное издание / сост. Е. И. Кузьмин, В. Р. Фирсов. – СПб., 2004. – С. 23–24.
127. Налимов В. В. Реальность нереального / В. В. Налимов, Ж. А. Дрогалина. – М. : Изд-во «МИР ИДЕЙ»; АО АКРОН, 1995. – 432 с.
128. Налимов В. В. Спонтанность сознания / В. В. Налимов. – М. : Прометей, 1989. – 287 с.
129. Наукова еліта у розвитку держав : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 9-10 жовт. 2012 р.) / упоряд. О. В. Биковська, О. В. Лісовий, С. О. Лихота, Л. Л. Макаренко ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Ін-т екології економіки і права ; Нац. центр «Мала академія наук України». – К. : ТОВ «Праймдрук», 2012. – Вип. 1.– 339 с.
130. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття / авт. кол. : В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Хоружий та ін. – К. : Навч. книга, 2004. – Кн.1 : Пріоритет інтелекту. – 638 с.
131. Ноократия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://theapp.ru/ry29pluvtio55/Ноократия>. – Заголовок з екрана.
132. Обдарована молодь України: оцінка сучасного стану та поширення перспективного досвіду роботи з обдарованою молоддю в регіонах України / С. О. Терепищій, О. Є. Антонова, Р. А. Науменко та ін. – К. : ВМГО «Союз обдарованої молоді», 2008. – 156 с.
133. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. язык, 1986. – 797 с.
134. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : Азбуковник, 1997. – 944 с.
135. Онофрійчук О. А. Соціокультурна роль еліти в сучасному суспільстві [Електронний документ] / О. А. Онофрійчук. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_72_96.pdf.
136. Особливості формування соціокультурних цінностей молоді аграрних регіонів : колект. монографія /Чекаль Л. А. [та ін.] ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. - Київ ; Ніжин : Лисенко М. М. [вид.], 2013. - 191 с.
137. Основні підходи до вивчення інтелекту [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://pidruchniki.com/11570718/psihologiya/osnovni_pidhodi_vivchennya_intelektu. – Заголовок з екрану.

138. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. економічна і соціальна географія України з основами теорії, Посібник. – К. : Знання, 1998 – 416 с.
139. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. О. Парсонс ; под общ. ред. В. Ф. Чесноковой, С. А. Белановского. – М. : Академический проект, 2002. – С. 575-577.
140. Петрунин Ю. Ю. Искусственный интеллект / Ю. Ю. Петрунин // Новая философская энциклопедия. – М., 2001. – Т. 4. – С. 159-160.
141. Підходи до визначення поняття «цивілізація». Співвідношення культури і цивілізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/6484/50/>. – Заголовок з екрана.
142. Положення про встановлення іменних стипендій студентам [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hduht.edu.ua/Stud/pol_stip.htm. – Заголовок з екрана.
143. Пономарьов М. В. Новая і новітня історія країн Європи та Америки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. : у 3 ч. / М. В. Пономарьов, С. Ю. Смирнова. – М. : Гуманит. вид. центр ВЛАДОС, 2000. – Ч. 1. – 288 с.
144. Постантропология [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://evrazia.org/article/1015>. – Заголовок з екрана.
145. Потреби та інтереси людей як рушійна сила соціально- економічного прогресу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.info-works.com.ua/kursovi/econimichna_teorija/1013.html. – Заголовок з екрана.
146. Про гранти Президента України для обдарованої молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/945/2000>. – Заголовок з екрана.
147. Про Положення про щорічну премію Президента України для молодих вчених [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/779/2000>. – Заголовок з екрана.
148. Про Премію Верховної Ради України найталановитішим молодим вченим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/775-16>. – Заголовок з екрана.
149. Про проект «Інтелект України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrcollege.com.ua/pro-proekt-intelekt-ukrayini.html>. – Заголовок з екрана.
150. Програма «Завтра.UA» у фактах і цифрах за 7 років існування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zavtra.in.ua/about/history/>. – Заголовок з екрана.
151. Проективный словарь философии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.topos.ru/article/1800>. – Заголовок з екрана.

152. Рассел П. «Мировой мозг» – следующая ступень нашего развития [Текст] / П. Рассел // Один мир для всех : Контуры глобального сознания. – М. : Прогресс. 1990. – С. 15-22.
153. Резник Ю. М. Социокультурный подход как методология исследования. Вопросы социальной теории / Ю. М. Резник. – 2008. – Т. II. – Вып. 1(2). – С. 305-328.
154. Река Г. В. Теоретичні основи дослідження інтелектуального капіталу / Г. В. Река // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.13. – С. 222-227.
155. Репіна Л. П. Історія історичного знання: посіб. для вузів / Л. П. Репіна, В. В. Зверєва, М. Ю. Параманова. – 2-е изд. – М. : Дрофа, 2006. – С. 219-220. – 288 с.
156. Рибак Л. П. Визначення концепції формування інтелектуальних властивостей людини та цивілізації в період з ХХ по ХХІ сторіччя / Л. П. Рибак, В. Д. Кіптик // Искусственный интеллект. – 2008. – №3. – С. 8.
157. Ромул М. Сингулярность действительно близко. Адаптация и интерпретация труда Raymond Kurzweil «Singularity is near» / М. Ромул. – Nova Deus, 2013. – 54 с.
158. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. акад. РАН Г. В. Осипова. – М. : Изд-во ИНФРА, 1998. – 664 с.
159. Сакирко Е. А. Идеи постгуманизма и трансгуманизма [Електроний ресурс] / Е. А Сакирко. – Режим доступу : <http://sias.ru/magazine/vypusk-1/teoriya-hudozhestvennoy-kultury/404.html>.
160. Саморегуляція соціального організму країни : монографія / за наук. ред. В. П. Беха ; В. П. Бех (голова), Н. В. Крохмаль, Г. О. Нестеренко ; Мін-во освіти і науки ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 652 с.
161. Санто Б. Интеллектуализация общества [Електронний ресурс] / Б. Санто. – Режим доступу : <http://iee.org.ua/ru/publication/79/>. – Заголовок з екрана.
162. Семенов Ю. І. Філософія історії. Загальна теорія, основні проблеми, ідеї та концепції від давнини до наших днів. – М. : Сучасні зошити, 2003. – 776 с.
163. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації : світогляд, проблеми освіти і виховання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 – «Філософія освіти» / Н. В. Скотна. – К., 2005. – 44 с.
164. Скотна Н. В. Проблема особистості в цивілізаційному вимірі : публікації Інституту філософії імені Г. С.Сковороди НАН України 2005

рік // Мультиверсум : філос. альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2005. – № 48. – С. 18.

165. Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. И. Петрова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1949. – 805 с.

166. Современная западная философия : энциклопедический словарь / под ред. О. Хеффе, В. С. Малахова, В. П. Филатова при участии Т. А. Дмитриева ; Ин-т философии. – М. : Культурная революция, 2009. – 392 с.

167. Современная теория цивилизации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.civil.newparadigm.ru/civil2.htm>. – Заголовок з екрана.

168. Сорокин П. Социология и культурная динамика: исследование изменений в больших системах искусства, истины, права и общественных отношений / П. Сорокин. – СПб. : Изд-во Рус. Христианского гуманитарного ин-та, 2000. – 1054 с.

169. Спиркин А. Г. Основы философии / А. Г. Спиркин. – М. : Политическая литература, 1988. – 592 с.

170. Спільні соціальні смисли як основа ефективної комунікації української нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1161>.

171. Стипендії, премії, гранти для молодих вчених [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nuft.edu.ua/actual/view/do-uvahy-molodykh-vchenykh_2013-12-30. – Заголовок з екрана.

172. Сулейменов И. Э. Пространство смысловых кодов цивилизации / И.Э. Сулейменов и др. // История и современность – 2014. – № 1. – С. 46–68.

173. Супруненко О. Спільні соціальні смисли як основа ефективної комунікації української нації / О. Супруненко. – Віче. – 2008. – №20. – С. 20.

174. Таланов В. М. Восхождение к Разуму / В. М. Таланов // Онтология и антропология гуманизма : материалы межвуз. симпоз. (г. Владимир, 16-17 мая 2006 г.). – Владимир, 2006. – С. 71-76.

175. Таланов В. М. Человек Универсальный – Homo Universum (печаль по утерянной целостности) / В. М. Таланов // Фундаментализация высшего технического образования : материалы Всерос. науч.-метод. конф. (г. Новочеркасск, 29 мая – 2 июня 2000 г.) / Юж.- Рос. гос. техн. ун-т (НПИ). – Новочеркасск : Набла, 2000. – С. 196-199.

176. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі ; пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
177. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / А. Дж. Тойнбі ; пер. з англ. В. Митрофанов, П. Таращук. – К. : Основи, 1995. – Т. 2. – 406 с.
178. Трансгуманізм [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.baget1.ru/human-evolution/transhumanism.php>. – Заголовок с екрана
179. Трансформаційні процеси в Українському суспільстві: стан та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://buklib.net/component/option,com_jbook/task,view/Itemid,99999999/cattid,75/id,774/. – Заголовок з екрана.
180. Уилбер К. Интегральное видение. Краткое введение в революционный интегральный подход к жизни, Богу, вселенной и всему остальному / К. Уилбер. – М. : Открытый мир, 2009. – 232 с.
181. Управление организацией : [энциклопедический словарь] / под ред. А. Г. Поршнева, А. Я. Кибанова, В. Н. Гунина. – М. : Изд-во ИН-ФРА, 2001. – 822 с.
182. Урсул А. Д. Перспективы экоразвития / А. Д. Урсул. – М. : Наука, 1990. – 270 с.
183. Урсул А. Д. Путь в ноосферу. Концепция выживания и устойчивого развития человечества / А. Д. Урсул. – М. : Изд-во «ЛУЧ», 1993. – 275 с.
184. Учение В. И. Вернадского о переходе биосферы в ноосферу, его философское и общенаучное значение. – М. : 1991. – 356 с.
185. Учение В. И. Вернадского о ноосфере и глобальные проблемы современности : тезисы докладов Всесоюзной конференции к 125-летию В. И. Вернадского, 30-31 мая. – М. : МФТИ, 1988. – Ч. 1. – 264 с.; Ч. 2. – 272 с.
186. Файнберг Л. А. Философский энциклопедический словарь / Л. А. Файнберг, Л. Г. Морган. – М., 1983. – 563 с.
187. Февр Л. Цивилизация : эволюция слова и группы идей // Бои за историю / Л. Февр, А. Бобович, А. Гуревич. – М. : Наука, 1991. – 629 с.
188. Федотов А. П. Глобалистика: Начала науки о современном мире : курс лекций / А. П. Федотов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 224 с.
189. Фергюсон А. Досвід історії громадянського суспільства = An Essay on the History of Civil Society / Адам Фергюсон, І. І. Мюрберг, М. А. Абрамов. – М. : РОССПЕН, 2000. – 391 с.
190. Философия : энциклопедический словарь / [ред. А. А. Ивин]. – М. : Гардарики, 2006. – 1072 с.

191. Философия и методология науки : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений / под ред. В. И. Купцова. – М. : Аспект Пресс, 1966. – 551 с.
192. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцева, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичева и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
193. Філософський словник / під ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
194. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 84–118.
195. Фукуяма Ф. Конец истории? // Философия истории : антология. – М. : Аспект Пресс. – 1995. – 291 с.
196. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. – М. : АСТ, 2003. – 603 с.
197. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций или переустройство мирового порядка / С. Хантингтон // Pro et contra. – 1997. – №2. – С. 112-154.
198. Холодная М. А. Психология интеллекта / М. А. Холодная. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 264 с.
199. Холодомный подход : новые принципы и новые перспективы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://book.net/index.php?p=chapter&bid=1383&chapter=7>. – Заголовок з екрана.
200. Хоружий С. Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергической антропологии / С. Хоружий // Философские науки. – 2008. – №92. – С. 10-31.
201. Хофштадтер Даглас Р. Глаз разума / Даглас Р. Хофштадтер, Дэниел К. Деннет. – Самара : Бахрах-М, 2009. – 432 с.
202. Цаплин В. Интеллектуальная цивилизация: первые шаги / В. Цаплин // Полдень, XXI век. – 2005. – № 6. – С. 238-255.
203. Циолковский К. Э. Промышленное освоение космоса. Машиностроение / К. Э. Циолковский. – М., 1989. – 280 с.
204. Циолковский К. Э. Человек и космос : Из филос. наследия / К. Э. Циолковский ; публ. и вступ. ст. В. А. Чудинова // Человек. – 1991. – № 6. – С. 72-88.
205. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / А. Л. Чижевский. – М. : Мысль, 1995. – 768 с.
206. Чижевский А. Л. Лучистое человечество [Электронный ресурс] / А. Л. Чижевский. – Режим доступа : <http://2012new.info/archives/3454>. – Заголовок з екрана.

207. Численность и состав населения Украины по итогам Всеукраинской переписи населения 2001 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://2001.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/education/>. – Заголовок з екрана.
208. Чумаков А. Н. Философия глобальных проблем / А. Н. Чумаков. – М. : Знание, 1994. – 160 с.
209. Шарден П. Тейяр де. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
210. Швирков О. І. Проблема штучного інтелекту і людиновимірність штучних інтелектуальних систем: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.09 / Швирков Олександр Іванович. – Житомир, 2006. – 174 с.
211. Шейко В. М. Культурологія [Електронний ресурс] / В. М. Шейко. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1679042243878/kulturologiya/kontseptsiya_kulturno-istorichnih_tipiv_danilevskiy.
212. Шелике В. Ф. Цивилизация как проблема исторического материализма / В. Ф. Шелике // Социально-философские вопросы цивилизации : материалы Всемирного философского конгресса (Монреаль XVII 21–27.08.1983 г.) / Институт философии АН СССР. – М., 1983. – Ч. 1. – С. 21-26.
213. Шепелев М. Політико-цивілізаційний підхід до аналізу глобалізаційних феноменів / М. Шепелев // Соціальна психологія. – 2004. – № 4 (6). – С. 123-138.
214. Шовкун І. А. Інтелектуальний ресурс економічного розвитку // Економічна теорія. – 2007. – № 2 – 14-33 с.
215. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / пер. с нем. и примеч. И. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1998. – Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. – 608 с.
216. Шульга Н. А. Классовая типология личности / Н. А. Шульга. – К. : Наук. думка, 1978. – 131 с.
217. Экхарт М. Проповеди и рассуждения / Мейстер Экхарт ; [пер. со средне-верхне-немецкого М. В. Сабашникова]. – М. : Политиздат, 1991. – С. 163. – (Философская классика). – (Репринтное изд. 1912 г.).
218. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю. В. Яковец. – М., 2003. – 411 с.
219. Lane R. E. The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society / R. E. Lane // American Sociological Review. – 1966. – Vol. 21. – № 5. – October. – P. 650.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця 1.1.

ЕТАПИ САМОРОЗГОРТАННЯ ПЛАНЕТАРНОЇ СПІЛЬНОТИ (за В. Бехом)

	Перший етап	Другий етап	Третій етап	Четвертий етап	П'ятий етап	Шостий етап
Смисло-генез	Архетипи,	Емпіричне знання	Наукове знання	Інформація	Смисли	Космічний розум
Вид людини	Пралюдина	Біологічна людина	Особистість людини	Планетарна особистість	Ноосферна особистість	Промислене людство
Вид цивілізації	Працивілізація	Аграрна	Технічна	Інформаційна	Інтелектуальна	Космічна

ДОДАТОК Б

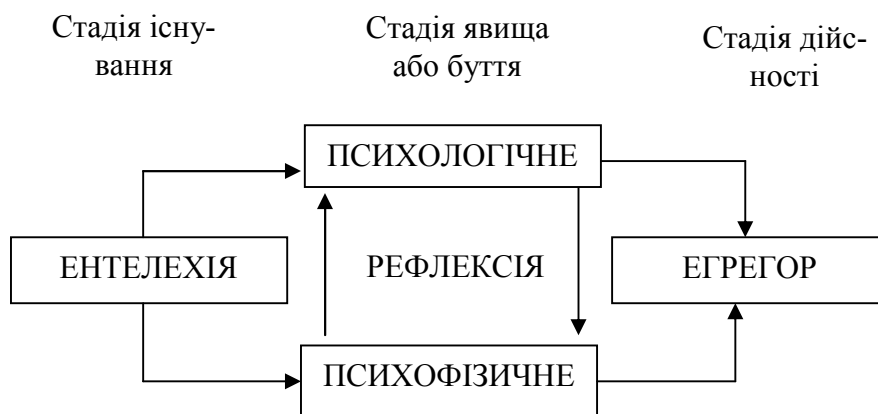

Рис. 1.1. Структура філософської категорії «інтелектуальне»
(за В. П. Бехом)

ДОДАТОК В

Рис. 1.2. «Піраміда» формування цивілізації.

Наукове видання

СТАШКЕВИЧ ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Монографія

*За науковою редакцією
доктора філософських наук, професора В. П. Беха*

Підписано до друку 25.11.2015. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,9. Наклад 300. Зам. № 181.

Надруковано в «МПІ Леся».
Свідотство про внесення до Державного реєстру
Суб'єктів видавничої справи ДК №892 від 08.04.2002.
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485,
E-mail: lesya3000@ukr.net